

TURAN
UNIVERSITY

**Ministry of Science and Higher Education
of the Republic of Kazakhstan**

ISSN 2959 - 4197 (Print)

ISSN 2959 - 4200 (Online)

EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW

Scientific journal

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЗАҢ ЖУРНАЛЫ

Ғылыми журнал

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЗАҢ ЖУРНАЛЫ

Научный журнал

**No. 3(12)
2025
Almaty**

Certificate KZ81VPY00058517 dated 07.11.2022
Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan
Committee for Information

Owner: Establishment
Turan University

Released in December 2022.
once in quarter

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

Akimzhanov Talgat Kurmanovich – Doctor of Law, Professor, Turan University (H-index 4)

Responsible Editor

Aldabergenova Nonna Aldabergenovna – PhD in Law, Associate Professor, Turan University (H-index 1)

Editor

Zhappar Karlygash Zinilabidinovna – c.ph.s., PhD, Associate Professor, Turan University

Website Editor

Skuratova Irina Mihajlovna

Members of the editorial board

- 1 Edward Yukhnevich – Doctor of Law, Professor, University of Gdansk, Poland (H-index 2)
- 2 Bukalerovalyudmila Alexandrovna – Doctor of Law, Professor, Peoples' Friendship University of Russia, Russian Federation (H-index 3)
- 3 Zhanuzakova Leila Telmanovna – Doctor of Law, Professor, Turan University (H-index 1)
- 4 Suleymanov Akif Firudinovich – Doctor of Law, Professor, Turan University (H-index 3)
- 5 Alayeva Gulnaz Tursunovna – Candidate of Law, Professor, University Turan (H-index 1)
- 6 Koshkinbayeva Aliya Serzhanovna – PhD, Associate Professor, Turan University (H-index 2)
- 7 Kasymbek Aliya Orynbasarkyzy – PhD, Associate Professor, Turan University (H-index 3)
- 8 Karagusov Farkhad Sergeevich – Doctor of Law, Professor, Caspian University (H-index 3)
- 9 Baymakhanova Dina Muratovna – Doctor of Law, Professor, KazNU named after al-Farabi (H-index 3)
- 10 Bizhanova Aigul Rabkhanovna – Doctor of Law, Associate Professor, KazNPU named after Abaya (H-index 3)
- 11 Khanov Talgat Akhmatzievich – Doctor of Law, Professor, Research Institute of Economic and Legal Research at Kazpotrebsoyuz University (H-index 5)
- 12 Dilbarkhanova Zhanat Rahimzhanovna – Doctor of Law, Professor, M.Yesbulatov Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (H-index 2)
- 13 Akimbekova Saida Aminovna – Doctor of Law, Professor, Caspian University (H-index 5)
- 14 Lapshin Valery Fedorovich – Doctor of Law, Professor, Yugorsky State University, Russian Federation (H-index 2)
- 15 Seliverstov Vyacheslav Ivanovich – Doctor of Law, Professor, Lomonosov Moscow State University, Russian Federation (H-index 3)

Turan University owns the exclusive rights to reprint
certain materials, publish and use the journal commercially

© Turan University, 2025

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министірлігі
Ақпарат комитетінің
07.11.2022 ж. KZ81VPY00058517 куәлігі

Меншіктенуші: «Туран»
Университеті» мекемесі

2022 ж. Желтоқсаннан бастап
тоқсанына бір рет шығады

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Бас редактор

Акимжанов Талгат Курманович – з.ғ.д., профессор, «Тұран» университеті (H-index 4)

Жауапты редактор

Алдабергенова Нонна Алдабергеновна – з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті
(H-index 1)

Редактор

Жаппар Карлыгаш Зинилабидиновна – ф.ғ.к., PhD, қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті

Сайт редакторы

Скуратова Ирина Михайловна

Редакциялық алқа мүшелері

- 1 Юхневич Эдвард – з.ғ.д., профессор, Гданьск университеті, Польша (H-index 2)
- 2 Букалерева Людмила Александровна – з.ғ.д., профессор, Ресей халықтар достығы университеті, РФ (H-index 3)
- 3 Жанузакова Лейла Тельмановна – з.ғ.д., профессор, «Тұран» университеті (H-index 1)
- 4 Сулейманов Акиф Фирудинович – з.ғ. д., профессор, «Тұран» университеті (H-index 3)
- 5 Алаева Гульназ Турсуновна – з.ғ.к., профессор, «Тұран» университеті (H-index 1)
- 6 Кошкинбаева Алия Сержановна – PhD, қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті (H-index 2)
- 7 Қасымбек Әлия Орынбасарқызы – PhD, қауымдастырылған профессор, «Тұран» университеті (H-index 3)
- 8 Карагусов Фархад Сергеевич – з.ғ.д., профессор, Caspian University (H-index 3)
- 9 Баймаханова Дина Муратовна – з.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (H-index 3)
- 10 Бижанова Айгуль Рабхановна – з.ғ.д., қауымдастырылған профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ (H-index 3)
- 11 Ханов Талгат Ахматзиевич – з.ғ.д., профессор, Қазтұтынуодағы университеті экономикалық және құқықтық зерттеулер ҒЗИ директоры (H-index 5)
- 12 Дильбарханова Жанат Рахимжановна – з.ғ.д., профессор, М. Есболатов атындағы ҚР ПМ Академиясы (H-index 2)
- 13 Акимбекова Саида Аминовна – з.ғ.д., профессор, Caspian University (H-index 5)
- 14 Лапшин Валерий Федорович – з.ғ.д., профессор, Югор мемлекеттік университеті, РФ (H-index 2)
- 15 Селиверстов Вячеслав Иванович – з.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы ММУ, РФ (H-index 3)

«Тұран» университетінің жеке материалдарды қайта басуға, журналды басып шығаруға
және коммерциялық пайдалануға айрықша құқығы бар

© «Тұран» университеті, 2025

Certificate KZ81VPY00058517 dated 07.11.2022
Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan
Committee for Information

Owner: Establishment
Turan University

Released in December 2022.
once in quarter

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

Akimzhanov Talgat Kurmanovich – Doctor of Law, Professor, Turan University (H-index 4)

Responsible Editor

Aldabergenova Nonna Aldabergenovna – PhD in Law, Associate Professor, Turan University (H-index 1)

Editor

Zhappar Karlygash Zinilabidinovna – c.ph.s., PhD, Associate Professor, Turan University

Website Editor

Skuratova Irina Mihajlovna

Members of the editorial board

- 1 Edward Yukhnevich – Doctor of Law, Professor, University of Gdansk, Poland (H-index 2)
- 2 Bukalerovalyudmila Alexandrovna – Doctor of Law, Professor, Peoples' Friendship University of Russia, Russian Federation (H-index 3)
- 3 Zhanuzakova Leila Telmanovna – Doctor of Law, Professor, Turan University (H-index 1)
- 4 Suleymanov Akif Firudinovich – Doctor of Law, Professor, Turan University (H-index 3)
- 5 Alayeva Gulnaz Tursunovna – Candidate of Law, Professor, University Turan (H-index 1)
- 6 Koshkinbayeva Aliya Serzhanovna – PhD, Associate Professor, Turan University (H-index 2)
- 7 Kasymbek Aliya Orynbasarkyzy – PhD, Associate Professor, Turan University (H-index 3)
- 8 Karagusev Farkhad Sergeevich – Doctor of Law, Professor, Caspian University (H-index 3)
- 9 Baymakhanova Dina Muratovna – Doctor of Law, Professor, KazNU named after al-Farabi (H-index 3)
- 10 Bizhanova Aigul Rabkhanovna – Doctor of Law, Associate Professor, KazNPU named after Abaya (H-index 3)
- 11 Khanov Talgat Akhmatzhevich – Doctor of Law, Professor, Research Institute of Economic and Legal Research at Kazpotreboysuz University (H-index 5)
- 12 Dilbarkhanova Zhanat Rahimzhanovna – Doctor of Law, Professor, M. Yesbulatov Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (H-index 2)
- 13 Akimbekova Saida Aminovna – Doctor of Law, Professor, Caspian University (H-index 5)
- 14 Lapshin Valery Fedorovich – Doctor of Law, Professor, Yugorsky State University, Russian Federation (H-index 2)
- 15 Seliverstov Vyacheslav Ivanovich – Doctor of Law, Professor, Lomonosov Moscow State University, Russian Federation (H-index 3)

Turan University owns the exclusive rights to reprint
certain materials, publish and use the journal commercially

© Turan University, 2025

IN THE ISSUE

1 STATE LAW AND MANAGEMENT

Mukhamadiyeva G.N., Alimkulov E.T., Dzhanibekov A.K., Zhumadilova N.S.Analysis of the regulatory legal framework of legislative activity in the Republic of Kazakhstan: problems, contradictions and ways of improvement7
Safonova O.N.

Claims of the tax authority against businesses for invalidation of transactions to exclude VAT and CIT offcets.....17

Abisheva M.N., Juchnevicius E.E.

Legal issues of islamic insurance development in Kazakhstan27

Ashyraliyeva B.S., Zhugralina B.M.

Law in the context of digital transformation of society: problems and prospects of development.....41

2 CIVIL LAW, CIVIL PROCESS

Turlykhankyzy K., Khamzina Zh.A., Buribayev YE.A.

Mechanisms of observance of labor discipline and disciplinary responsibility in the labor legislation of the Republic of Kazakhstan51

Alimov O.T., Amanturliyev A.K., Stepanova T.V.

Legal status of certificates of completed work under a contract for services: transaction or document confirming the fulfillment of contractual obligations.....61

Atalykova G.SH., Toktybekov T.A., Kemali E.S., Sarina S.A.

Child adoption in civil proceedings of the Republic of Kazakhstan: scientific and legal analysis.....71

Idrysheva S.K.

The public policy clause and its application in the judicial practice of Kazakhstan79

3 CRIMINAL LAW, CRIMINAL PROCESS

Bakishhev K.A., Nurgaliyev B.M., Lakbayev K.S.

Mine accidents: some features of the planning and formation of the methodology of their investigation.....91

Shayakhmetov Sh.Sh.

Private detectives and human rights: balancing the interests of the client and society100

Utanov M.A., Aueshova B.T., Toilybekova E.O., Ablaeva E.B.

Civil law transactions as a means of committing fraud 111

4 ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚ
МЕЖДУНАРОДНОЕ И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО**Nurmaganbet E.T., Nakisheva M.K., Shaikhadenov R.N.**

Procedural balance in criminal proceedings: rights of the victim and the suspect122

Rzabay A.I., Bekezhanov D.N., Surkova S.S.

Protection of intellectual rights in the era of artificial intelligence: experience of Kazakhstan and world practice.....133

Wang Dalin, Nyssanbekova L.B., Sheng Zhang

Legal aspects of organic agriculture in the context of ensuring food security (a case study of the Republic of Kazakhstan and the People's Republic of China)144

НӨМІРДЕ. В НОМЕРЕ

1 МЕМЛЕКЕТТІК ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ БАСҚАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПРАВО И УПРАВЛЕНИЕ

Мухамадиева Г.Н., Алимкулов Е.Т., Жанибеков А.К., Жұмадилова Н.С.

Қазақстан Республикасындағы заң шығару қызметінің нормативтік құқықтық негізін талдау: проблемалар, қайшылықтар және жетілдіру жолдары7

Safonova O.N.

Claims of the tax authority against businesses for invalidation of transactions to exclude VAT and CIT offcets.....17

Абишева М.Н., Юхневич Э.Э.

Қазақстандағы исламдық сақтандыруды дамытудың құқықтық мәселелері27

Ашыралиева Б.С., Жугралина Б.М.

Право в условиях цифровой трансформации общества: проблемы и перспективы развития41

2 АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ, АЗАМАТТЫҚ ҮРДІС ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО, ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

Turlykhankyzy K., Khamzina Zh.A., Buribayev YE.A.

Mechanisms of observance of labor discipline and disciplinary responsibility in the labor legislation of the Republic of Kazakhstan51

Алимов О.Т., Амантурлиев А.К., Степанова Т.В.

Правовой статус актов выполненных работ по договору подряда: сделка или документ, подтверждающий исполнение договорных обязательств61

Аталыкова Г.Ш., Токтыбеков Т.А., Кемали Е.С., Сарина С.А.

Усыновление в гражданском судопроизводстве Республики Казахстан: научно-правовой анализ71

Идрышева С.К.

Оговорка о публичном порядке и ее применение в судебной практике Казахстана79

3 ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, ҚЫЛМЫСТЫҚ ҮРДІС УГОЛОВНОЕ ПРАВО, УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

Бакишев К.А., Нурғалиев Б.М., Лакбаев К.С.

Аварии на шахтах: некоторые особенности планирования и формирования методики их расследования91

Шаяхметов Ш.Ш.

Частные детективы и права человека: баланс интересов клиента и общества.....100

Утанов М.А., Ауешова Б.Т., Тойлыбекова Э.О., Аблаева Э.Б.

Азаматтық-құқықтық мәмілелер алаяқтық жасау құралы ретінде 111

4 ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚ МЕЖДУНАРОДНОЕ И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

Нұрмағанбет Е.Т., Накишева М.К., Шайхаденов Р.Н.

Қылмыстық процестегі процессуалдық теңгерім: жәбірленуші мен күдіктінің құқықтары122

Рзабай А.И., Бекежанов Д.Н., Суркова С.С.

Защита интеллектуальных прав в эпоху искусственного интеллекта: опыт Казахстана и мировая практика133

Wang Dalin, Nyssanbekova L.B., Sheng Zhang

Legal aspects of organic agriculture in the context of ensuring food security (a case study of the Republic of Kazakhstan and the People's Republic of China)144

1 STATE LAW AND MANAGEMENT

МЕМЛЕКЕТТІК ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ БАСҚАРУ

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПРАВО И УПРАВЛЕНИЕ

FTAMP 10.01.07; 28.23.01
ӨОЖ 007.52
JEL C8

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2025-1-3-7-16>

МУХАМАДИЕВА Г.Н.,*¹

з.ғ.к., профессор.

*e-mail: mukhamadiyevagn@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7170-7343

АЛИМКУЛОВ Е.Т.,¹

з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: alerbol@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7782-409X

ЖАНИБЕКОВ А.К.,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: zhan_akin@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1116-2123

ЖҰМАДИЛОВА Н.С.,¹

докторант.

e-mail: nazerke.zhumadilova@kaznu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5689-0995

¹әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,

Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЗАҢ ШЫҒАРУ ҚЫЗМЕТІНІҢ НОРМАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗІН ТАЛДАУ: ПРОБЛЕМАЛАР, ҚАЙШЫЛЫҚТАР ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы заң шығару қызметінің қолданыстағы нормативтік құқықтық базасына жан-жақты талдау жүргізілген. Авторлар норма шығару процесін реттейтін негізгі заңнамалық актілерді зерттейді, ішкі қайшылықтарды, олқылықтарды және институционалдық кедергілерді анықтайды. Заңнамалық жүйенің тиімді мемлекеттік басқару қағидаттарына сәйкестік дәрежесін бағалауға ерекше назар аударылды. Сонымен қатар, норма шығаруды, цифрландырудың ағымдағы жай-күйі, негізгі сын-қатерлер – құқықтық, этикалық және техникалық, сондай-ақ заңнаманы талдауды, әзірлеуді, қоғамдық талқылауды және мониторингті автоматтандыру үшін жасанды интеллектті (ЖИ) қолдану перспективалары қаралады. Зерттеу нәтижелері бойынша анықталған мәселелерді жою және заң шығару процесінің сапасын арттыру бойынша нақты ұсыныстар, атап айтқанда Қазақстандағы заң шығару процесін трансформациялаудағы жасанды интеллектті (ЖИ) қоса алғанда, цифрлық технологияларды енгізу, ашық басқару және адам құқықтарын қорғау қағидаттарын ескере отырып, ЖИ интеграциясы бойынша ұсыныстар ұсынылды. Ұсынылған ұсынымдар елдің құқықтық жүйесін жетілдіруге, оның ішкі және сыртқы ортаның өзгеруіне бейімделуін арттыруға, сондай-ақ азаматтардың мемлекеттік билік институттарына деген сенімін нығайтуға бағытталған.

Тірек сөздер: заң шығару қызметі, цифрлық технологиялар, жасанды интеллект, автоматтандыру, нормативтік құқықтық негіздер.

Кіріспе

Заң шығару қызметі қоғамдық қатынастардың тұрақтылығы мен болжамдылығын қамтамасыз ете отырып, құқықтық мемлекеттің негізі болып табылады. Қазақстан Республикасында соңғы онжылдықтарда құқықтық жүйені жаңғыртуға және халықаралық стандарттарға, сәйкестікке бағытталған заңнама саласында елеулі реформалар жүргізілді. Алайда, қол жеткізілген жетістіктерге қарамастан, заңнаманы жүйелеудің жеткіліксіздігімен, құқықтық қақтығыстар мен олқылықтардың болуымен, сондай-ақ құқық қолдану практикасының тиімсіздігімен байланысты проблемалар сақталуда.

Осы мақаланың мақсаты Қазақстан Республикасындағы заң шығару қызметінің нормативтік құқықтық негізін талдау, мәселелерді анықтау, сондай-ақ оларды шешу жолдарын ұсынудан көрінеді. Заңнаманы жүйелеу, заң шығару қызметінің сапасын арттыру сияқты мәселелеріне ерекше назар аударылады.

Зерттеу міндеттері: қолданыстағы мәселелер мен қайшылықтарды анықтай отырып, Қазақстан Республикасындағы заң шығару қызметінің нормативтік құқықтық негізіне талдау жүргізу; жүйелі тәсілдің жоқтығын, мемлекеттік органдар арасындағы тиімсіз өзара іс-қимылды және заң жобаларын жеткіліксіз пысықтауды қоса алғанда, заң шығару процесіндегі кемшіліктердің себептерін айқындау; цифрлық технологияларды енгізуді, процестің ашықтығын арттыруды қоса алғанда, заң шығару қызметін жетілдіру жөнінде ұсынымдар әзірлеу.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы дайындау барысында жалпы ғылыми және арнайы құқықтық әдістер кешені қолданылды, бұл заң шығару қызметінің теориялық-құқықтық және практикалық аспектілерін жан-жақты ашуға мүмкіндік берді.

Негізгі әдістерге мыналар жатады:

- ♦ талдау және синтез – нормативтік құқықтық базаны, ғылыми көздерді және заңнаманы қолдану практикасын жүйелі түсіну үшін;
- ♦ индукция және дедукция – құқық қолдану практикасының зерттелген мысалдары негізінде логикалық қорытындылар құру кезінде;
- ♦ құқықтық модельдеу әдісі – заң шығару қызметін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Ақпараттық-нормативтік база ретінде «Парламент және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы және т.б. нормативтік құқықтық актілер, отандық және шетелдік авторлардың ғылыми еңбектері, ғылыми конференциялар, құқықтық шолулар материалдары пайдаланылды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында азаматтардың сындарлы сауалдарына жедел және тиімді ден қоюға бағытталған «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру міндеті қойылды. Осы сын-тегеуріндерге жауап ретінде цифрлық платформаларды және мемлекеттік қызметшілердің халықпен тікелей қарым-қатынасын қоса алғанда, қоғамды шешім қабылдау процесіне белсенді тартуға ықпал ететін тетіктер әзірленді және енгізілді [1]. Осыған байланысты, Мемлекет басшысы 2024 жылғы 2 қыркүйектегі жолдауында аталған тұжырымдаманы іске асырудың бес жылында ашықтық пен жауапкершіліктің жаңа стандарттарын белгілей отырып, қоғам мен билік құрылымдары арасындағы өзара іс-қимыл мәдениетін өзгертуге қол жеткізілгенін атап өтті. Алайда, диалогты одан әрі дамыту үшін процестің барлық қатысушыларының іс-әрекеттерінің адалдығын, объективтілігі мен заңдылығын қамтамасыз ету, сондай-ақ терең әлеуметтік-экономикалық өзгерістер мен адам құқықтарын қорғау жағдайында әділ қоғам құруға бағытталған реформаларды жалғастыру қажеттігі алға тартылды [2].

Қазақстан Республикасындағы заң шығару қызметінің нормативтік құқықтық негізін талдау заңнамалық процестің тиімділігі мен сапасын айқындайтын бірқатар негізгі аспектілерді айқындайды.

Қазақстан Республикасының Конституциясы норма шығару қызметінің негіздерін бекітетін негізгі құқықтық құжат болып табылады. Ол мемлекеттік биліктің құрылымын ғана емес, сонымен бірге нормативтік құқықтық актілерді қабылдау процесін, олардың иерархиясын, принциптері мен әрекет ету шектерін реттейді. 4, 44, 53, 61, 66 және 91-баптардың ережелері арқылы Президенттің, Парламенттің, Үкіметтің және басқа да субъектілердің нормативтік құқықтық актілерді әзірлеудегі, қабылдаудағы және өзгертудегі өкілеттіктері айқындалады [3]. Осылайша, Конституция елдегі заң шығару процесінің құқықтық негізі мен тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

«Парламент және оның депутаттарының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы Парламенттің ұйымдастырылуы мен жұмыс істеуі үшін құқықтық негізді қамтамасыз ете отырып, заң шығару процесінде маңызды рөл атқарады. Ол палаталардың құрылымын, сессияларды өткізу, заң жобаларын талқылау және қабылдау тәртібін айқындайды, сондай-ақ заң шығару бастамасы құқығын және депутаттардың заң жобаларын әзірлеуге және пысықтауға қатысуын бекітеді. Заң депутаттардың тәуелсіздігінің кепілдіктерін, олардың заң шығару процесіндегі өкілеттіктерін, соның ішінде түзетулер енгізуді және парламенттік тыңдауларға қатысуды белгілейді. Сонымен қатар, ол заңдардың орындалуы мен Үкіметтің қызметіне парламенттік бақылау тетіктерін реттейді. Осылайша, заң шығарудың тиімділігі мен есеп беруін қамтамасыз етеді [4].

«Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының Заңы норма шығару процесін тікелей реттейтін негізгі нормативтік құжат болып табылады. Ол норма шығарудың сапасын, ашықтығы мен жүйелілігін қамтамасыз ете отырып, оның бірыңғай қағидаттары мен рәсімдерін белгілейді, сондай-ақ нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу, ұсыну, талқылау, қабылдау, тіркеу, қолданысқа енгізу, өзгерту, толықтыру, олардың қолданысын тоқтату, тоқтата тұру және оларды жариялау тәртібіне байланысты қоғамдық қатынастарды реттейді. Сонымен қатар, заң ғылыми сараптама жүргізуді (6-тарау), мониторингті (10-тарау) және нормативтік құқықтық актілерді жүйелеу және есепке алуды (11-тарау) көздейді. Осылайша, сапалы және негізделген құқықтық реттеу үшін толыққанды құқықтық базаны қалыптастырады [5]. Осылайша, «құқықтық актілер туралы» Заң Қазақстан Республикасында норма шығарудың бірыңғай стандарттарын қалыптастырады, оның сапасын, ашықтығын және қолданыстағы заңнамамен келісілуін қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісі [6] мен Сенатының регламенттері [7] заңдарды енгізуден бастап қабылдауға және Президентке қол қоюға жіберуге дейінгі заң шығару процесінің барлық кезеңдерін қоса алғанда, палаталардың қызметін ұйымдастыру тәртібін егжей-тегжейлі реттейтін ішкі нормативтік актілер болып табылады. Мәжіліс регламенті заң жобаларын бастапқы қарау рәсімін, комитеттердің жұмысын, оқу мен дауыс беруді айқындайды, ал Сенат регламенті одан әрі қарау, түзетулер мен келісу рәсімдерін енгізу және оны Мәжіліске қайтару тәртібін сипаттайды. Егер Палаталар арасында келіспеушіліктер болса, келісу комиссияларын құруды реттейді. Дауыс беру, бекіту және Заң жобасын Президентке жіберу рәсімін сипаттайды. Екі ереже де заңдардың тиімді, ашық және келісілген қабылдануына ықпал ететін конституциялық және заңнамалық ережелерді толықтыра отырып, норма шығару процесін нақты ұйымдастыруды қамтамасыз етеді. Осылайша, ҚР Парламенті Мәжілісі мен Сенатының регламенттері заң шығару қызметінің процестік айқындылығы мен дәйектілігін қамтамасыз етеді. Олар заң жобаларын қараудың ішкі ұйымдастырылуы мен техникалық рәсімдерін реттеу арқылы конституциялық және заңнамалық нормаларды толықтырады, бұл заң шығару процесін тиімді, транспарентті және бақыланатын етеді.

«Үкімет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы заң жобаларын әзірлеуші және бастамашы, сондай-ақ қабылданған заңдарды орындаушы ретінде айқындай отырып, Үкіметтің норма шығару үдерісіндегі шешуші рөлін бекітеді. 5, 6, 16 және 17-баптарға сәйкес Үкімет заң жобаларын Парламентке енгізіп қана қоймай, өз құзыреті шегінде заңға тәуелді актілерді қабылдайды, олардың сапасы мен іске асырылуына жауап береді. Осылайша, заң Үкіметтің тиімді және жүйелі заң шығару процесіне қатысуының құқықтық негізін құрайды [8].

«Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Қазақстан Республикасының Заңы мәслихаттар мен әкімдіктердің құқықтық актілерін әзірлеу, қабылдау және тіркеу процесін реттейді [9]. Ол заңдылық, ашықтық және негізділік

қағидаттарын белгілейді, азаматтардың құқықтарын қозғайтын актілерді келісу, сараптау және міндетті мемлекеттік тіркеу тәртібін айқындайды. Сондай-ақ, жариялауға қойылатын талаптар және қолдану тиімділігін бағалау мүмкіндігі көзделеді. Заң Жергілікті деңгейде норма шығарудың құқықтық реттілігі мен ашықтығын қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі бекіткен реттеушілік әсерді бағалау әдістемесі (РӨБ) елдегі заң шығару процесін реттейтін маңызды құрал болып табылады [10]. Ол нормативтік құқықтық актілер (НҚА) жобаларының экономика, әлеуметтік сала, экология және әкімшілік кедергілерді қоса алғанда, әртүрлі салаларға әсерін бағалау үшін міндетті рәсімдерді белгілейді. Бұл әдіс жоспарлаудан бастап іске асыруға дейінгі НҚА әзірлеудің барлық кезеңдерінде қолданылады. Атап айтқанда, әдістеме мемлекеттік органдардан НҚА жобаларын дайындау сатысында реттеуші әсерге талдау жүргізуді талап етеді. Бұған ұсынылған реттеудің ықтимал салдарын бағалау, ықтимал тәуекелдерді анықтау және оларды азайту шараларын анықтау кіреді. Бұдан басқа, ол НҚА жобаларына міндетті түрде заң сараптамасын жүргізуді ұйғарады, бұл олардың қолданыстағы заңнамаға сәйкестігін арттыруға және норма шығару қызметінің сапасын жақсартуға ықпал етеді.

Осылайша, РӨБ әдістемесі Қазақстандағы заң шығару процесінің ашықтығын, тиімділігі мен сапасын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Бұл нормативтік актілерді неғұрлым саналы және негізделген қабылдауға ықпал етеді, бұл өз кезегінде азаматтар мен бизнестің мемлекеттік реттеуге деген сенімін арттырады.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы реттеуші саясаттың маңызды құрамдас бөлігі ретінде әкімшілік қысымды төмендету қажеттігіне назар аударады [11]. Ол үшін көптеген дамыған мемлекеттердің құқықтық саясатының тән белгісі болып табылатын РӨБ институтын үнемі жетілдіру көзделген. Тиімді РӨБ норма шығару процесінің алғашқы кезеңдерінде біріктірілген деректерді жинау және пайдалану үшін оқыту бағдарламалары мен сапаны бақылау тетіктерін қоса алғанда, нақты саясат пен нұсқауларды ұстануға тиіс. Ретроспективті бағалаудың нақты критерийлерін анықтау құқықтық саясаттың тиімділігін өлшеуге және ресурстарды бөлуге көмектеседі. Маңызды элемент – «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасы, ол мүдделі тұлғалар топтарын, халықаралық және үкіметтік емес ұйымдарды қамтитын жұртшылықпен қарым-қатынас жасау үшін көбірек тиімді алаңдар құруды көздейді. Осындай кеңестерді өткізу қорытындысы бойынша ұсынылған шаралар негізінде айтылған пікірлердің қысқаша қорытындысы, сондай-ақ егжей-тегжейлі түсініктемелер жасалады. Бұл шаралар мемлекеттік басқарудың ашықтығы мен тиімділігін арттыруға, сондай-ақ азаматтардың мемлекеттік институттарға деген сенімін нығайтуға бағытталған.

«Ақпаратқа қол жеткізу туралы» заң ақпаратты заңмен тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін алу және тарату жөніндегі әркімнің конституциялық құқығын іске асыру нәтижесінде туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейді [12]. Осы заңға сәйкес ашық нормативтік құқықтық актілердің интернет-порталында нормативтік құқықтық актілердің жобаларын әзірлеуші мемлекеттік органдар мүдделі мемлекеттік органдарға келісуге жібергенге дейін реттеушілік саясаттың консультативтік құжаттарын және нормативтік құқықтық актілердің жобаларын оларға түсіндірме жазбаларымен және салыстырма кестелерімен (заңдарға өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізілген жағдайларда) бірге, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Үкіметінің заң шығару жұмысының қағидаларында көзделген өзге де ақпаратты жария талқылау үшін орналастырады.

Сонымен қатар, 2021 ж. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне норма шығаруды жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңына сәйкес норма шығару процесін мемлекеттік реттеу саясатын қалыптастырудың бірыңғай процесі ретінде қарастыруға мүмкіндік беретін «реттеуші саясат» ұғымы енген болатын. Бұл заң бойынша азаматтар мен мүдделі тараптарды заң шығару процесіне тартуға ықпал ететін консультативтік құжат арқылы заң жобаларын міндетті қоғамдық талқылау көзделген. Бұдан басқа, заң мемлекеттік органдарды заң жобалары бойынша ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын жүргізуге міндеттейді және азаматтар мен бизнеске қосымша міндеттер жүктейтін нормалар үшін өтпелі кезеңді белгілейді. Реттеуші әсерді бағалау институтын енгізу және ғылыми құқықтық сарапшылардың тізілімін құру да норма шығару қызметінің сапасы мен тиімділігін арттыруға бағытталған [13].

«Ашық НҚА» интернет-порталында [14] заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің жобаларын орналастыру және жария талқылау процесі Қазақстан Республикасы Үкіметінің заң шығару жұмысының қағидаларын [15] және «мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» Қазақстан Республикасының заңын [16] қоса алғанда, бірқатар нормативтік актілермен реттеледі. «Ашық НҚА» порталы – бұл нормативтік құқықтық актілердің жобаларын мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдарда мақұлдау сәтіне дейін оларды талқылау алаңы ретінде құрылған «Ашық үкімет» жобасы компоненттерінің бірі.

Осы нормативтік актілерге сәйкес НҚА жобалары жария талқылау үшін «Ашық НҚА» порталында орналастырылады. Азаматтар жарияланған жобалармен танысып, оларды жақсарту бойынша өз ұсыныстарын енгізе алады. Ол үшін электрондық цифрлық қолтаңбаны (ЭЦҚ) пайдалана отырып, порталда тіркелу қажет. Тіркелгеннен кейін пайдаланушылар құжаттың негізгі мазмұнының нақты жолдарына түсініктеме қалдыра алады, сондай-ақ ескертпелері мен ұсыныстары арқылы өз пікірлерін білдіре алады.

НҚА жобаларын жария талқылау олар порталда орналастырылған кезден бастап он жұмыс күні ішінде жүргізіледі. Осы мерзім аяқталғаннан кейін келіп түскен ескертулер мен ұсыныстар қаралмайды. Өзірлеуші мемлекеттік органдар келіп түскен ескертулер мен ұсыныстарды үш жұмыс күні ішінде қарайды және негіздемелерді көрсете отырып, оларды қабылдау немесе қабылдамау туралы өз шешімдерін жариялайды. Ескертулер мен ұсыныстарға жауаптар белгіленген мерзімде ұсынылмаған жағдайда, жария талқылау мерзімі автоматты түрде үш жұмыс күніне ұзартылады.

Жария талқылау аяқталғаннан кейін қабылданған және қабылданбаған ескертулер мен ұсыныстар бойынша негіздемелерді қоса бере отырып, талқылау барысында алынған ескертулер мен ұсыныстардың тізбесі мен қысқаша мазмұны қамтылатын есеп қалыптастырылады. Бұл есеп «Ашық НҚА» порталында және тиісті мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарында орналастырылады.

Сонымен, «Ашық НҚА» интернет-порталында заңға тәуелді НҚА жобаларын орналастыру және жария талқылау процесі азаматтарға елдің нормативтік базасын қалыптастыруға белсенді қатысуға мүмкіндік бере отырып, заң шығару процесінің тиімділігі мен ашықтығын қамтамыз етеді.

Осылайша, Қазақстан Республикасындағы заң шығару қызметінің ағымдағы нормативтік құқықтық негізіне талдау жүргізілді. Алайда, заңнамалық шеңбердің болуына қарамастан, іс жүзінде заңнамалық саясаттың тиімділігін төмендететін мәселелер жоқ емес. Мысалы, депутат өз сөзінде соңғы жылдары Қазақстан мемлекеттік және қоғамдық институттардың дамуына ықпал ететін маңызды заңдар қабылдағанын атап өтіп, алайда, қоғаммен кері байланыстың болмауы, заңнамалық өзгерістердің әлсіз аналитикалық негізі және құқық қолдану практикасын заң шығарудан оқшаулау сияқты проблемалар шешуді талап етеді деген болатын [17]. Кейбір зерттеушілердің пікірінше, көптеген азаматтар «Ашық НҚА» порталының бар екендігі туралы білмейді және онда НҚА жобаларын орналастыру туралы хабардар емес. Олар мемлекеттік органдар тарапынан белсенді ақпараттық-түсіндіру жұмыстарының болмауына байланысты деп көрсетеді [18].

Қорытынды

Осы зерттеулерге сүйене отырып, өзіміздің қорытындыға келетін болсақ, Қазақстандағы «Ашық НҚА» порталында заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің жобаларын жария талқылау процесі азаматтарды заң шығарушылыққа тартудың тиімділігін шектейтін бірқатар мәселелерді атауға болады.

Біріншіден, талқылауға қатысу мүмкіндігі туралы халықтың хабардарлығының төмен деңгейі. Жобалар әрдайым алдын-ала жарияланбайды немесе қысқа мерзіммен шектеледі, көбінесе тиісті ғылыми, заңгерлік және қоғамдық сараптамасыз ресми келісімдерден өтіп жатады. Бұл заңнаманың сапасын төмендетеді.

Екіншіден, ұсынылған материалдардың қол жетімділігінің төмендігі. Осы жерде тағы бір мәселені айтып кетуге болады. Порталдағы соңғы өзгерістер енді толық мәтінсіз НҚА жобаларының қысқаша мазмұнының ғана жариялануына әкелді, бұл терең талдауды және

негізделген ескертулерді қалыптастыруды қиындатады [19]. Бұл жобалар толық көлемде орналастырылуы керек деуші белгіленген ережелерге қайшы келеді [20]. Үшіншіден, ресми талқылау процедуралары болса да, қатысушылармен нақты кері байланыс жиі болмайды. НҚА жобаларын пысықтау кезінде азаматтардың көптеген ұсыныстары мен ескертулері ескерілмейді, бұл процеске деген сенімді төмендетеді және формальдылық ретінде қабылданады.

Сонымен қатар, НҚА сапасына қатысты мәселе бар. Көбінесе жобаларда техникалық қателер, дәлсіздіктер мен қайшылықтар болады, бұл дамудың жеткіліксіздігін және даму сатысында тиісті бақылаудың жоқтығын көрсетеді. Сәйкесінше, НҚА жобаларын жария талқылаудың тиімділігін арттыру үшін азаматтарды хабардар етуді жақсарту, ұсынылатын материалдардың қолжетімділігі мен толықтығын қамтамасыз ету, сондай-ақ қоғамдық ұсыныстарды нақты қарауға және есепке алуға кепілдік беру қажет.

Осы мәселелерді шешудің бір жолы ретінде заң шығару процесін толықтай цифрландыруды ұсынамыз. Мемлекеттік процестерді цифрландыру Қазақстанды жаңғыртудың басты бағыттарының біріне айналды. «Цифрлық мемлекетке» көшу жағдайында заң шығару қызметі саласына жасанды интеллектті қоса алғанда, цифрлық технологияларды енгізу ерекше маңызға ие болып отыр. Бұл қабылданатын шешімдердің ашықтығын, тиімділігі мен инклюзивтілігін арттыруға, азаматтардың норма шығару процесіне қолжетімділігін жақсартуға және заң сараптамасындағы адами факторды барынша азайтуға мүмкіндік береді. Мұндай жүйелерді енгізу заңнамадағы олқылықтар мен қайшылықтарды, қайталануларды анықтауға, сондай-ақ азаматтармен және сарапшылармен өзара іс-қимылды жақсартуға ықпал етеді. Сонымен қатар, жасанды интеллект шаблондар мен ұқсас халықаралық тәжірибені талдау негізінде нормативтік актілердің жобаларын құруды, азаматтардың пікірлерін біріктіріп, ұсыныстарды жіктеуді, құқықтық нормалардың әртүрлі салаларға әсер ету сценарийлерін модельдеуді, сот және құқық қолдану практикасын талдауды, яғни заңдардың орындалуын бақылауды тиімді жүзеге асыратын болады. Бұларға ЖИ:

- ♦ ашықтықты арттыру (заң жобаларын талдауға ашық қолжетімділік);
- ♦ есептілікті күшейту (нормадан ауытқуды қадағалау);
- ♦ қатысуды қамтамасыз ету (азаматтардың мыңдаған пікірлерін өңдеу);
- ♦ құқықтық сенімділікті сақтай отырып, заң шығару процесін жеделдету арқылы қол жеткізеді.
- ♦ Қазақстанның заң шығаруына енгізу бойынша келесідей ұсынымдар ұсынамыз:
- ♦ норма шығаруда ЖИ пайдалану үшін құқықтық базаны әзірлеу;
- ♦ «автоматтандырылған құқықтық сараптама», «цифрлық заң кеңесшісі» және т.б. ұғымдарды енгізу;
- ♦ заң шығарудың барлық кезеңдерін бірыңғай цифрлық ортаға біріктіру;
- ♦ заң жобаларын қолдану және талдау бойынша пилоттық жобалар әзірлеу және оларды тестілеу;
- ♦ қазақ тіліне арналған лингвистикалық модельдерді дамыту;
- ♦ кадрларды даярлау және этикалық сараптамалар мен жүйелерді жүргізу;
- ♦ заң университеттерінде LegalTech курстарын енгізу, әдеп жөніндегі комиссиялар құру.

Цифрландыру және заң шығару процесіне жасанды интеллектті енгізу Қазақстан үшін ашық және тиімді басқару жолында жаңа белестер ашады. Алайда, бұл өзгерістер нақты нормативтік шеңбермен, этикалық бақылаумен және цифрлық мәдениетті нығайтумен қатар жүруі керек. Егер осы шарттар сақталса, бұл құқықтық мемлекетті нығайту құралы болады. Осылайша, заң шығармашылығын цифрландыру заңнаманың сапасын жақсартуға, азаматтардың сенімін арттыруға және Қазақстанда тиімді құқық қолдануды қамтамасыз етуге бағытталған негізгі қадам болып табылады.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Бұл ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын «Қазақстан Республикасының заң шығармашылық процесіне жасанды интеллект құралдарын енгізу арқылы заңнаманың тиімділігі мен ашықтығын оңтайландыру және арттыру» бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру іске асыру аясында әзірленді (грант № BR27101389).

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» Мемлекет Басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы. URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyin-kazakstan-halkyna-zholdauy (өтініш берілген күн: 21.04.2025)
- 2 «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» Мемлекет басшысы 2024 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K24002024_1 (өтініш берілген күн: 21.04.2025)
- 3 Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (өтініш берілген күн: 22.04.2025)
- 4 Парламент және оның депутаттарының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 16 қазандағы № 2529 Конституциялық заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002529_ (өтініш берілген күн: 22.04.2025)
- 5 Құқықтық актілер туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V ҚРЗ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480> (өтініш берілген күн: 22.04.2025)
- 6 Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің Регламенті. Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің 1996 жылғы 8 ақпандағы Қаулысы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B960000003_ (өтініш берілген күн: 23.04.2025)
- 7 Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының Регламенті. Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының 1996 жылғы 8 ақпандағы Қаулысы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B960000002_ (өтініш берілген күн: 23.04.2025)
- 8 Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 18 желтоқсандағы № 2688 Конституциялық заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002688_ (өтініш берілген күн: 23.04.2025)
- 9 Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы N 148 Заңы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148> (өтініш берілген күн: 25.04.2025)
- 10 Реттеушілік әсерді талдауды жүргізу және пайдалану қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 748 бұйрығы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012517> (өтініш берілген күн: 25.04.2025)
- 11 Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (өтініш берілген күн: 21.04.2025)
- 12 Ақпаратқа қол жеткізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 16 қарашадағы № 401-V ҚРЗ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000401> (өтініш берілген күн: 25.04.2025)
- 13 Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне нормашығармашылықты жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2021 жылғы 12 наурыздағы № 15-VII ҚРЗ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000015> (өтініш берілген күн: 27.04.2025)
- 14 «Ашық НҚА» порталы. Заң жобаларын жария талқылау. URL: <https://egov.kz/cms/kk/articles/open-legalacts> (өтініш берілген күн: 27.04.2025)
- 15 Нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу, келісу және мемлекеттік тіркеудің қағидалары. Қазақстан Республикасы Әділет министрінің м.а. 2023 жылғы 5 шілдедегі № 464 бұйрығы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300033048> (өтініш берілген күн: 01.05.2025)
- 16 Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 15 сәуірдегі № 88-V Заңы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000088> (өтініш берілген күн: 01.05.2025)
- 17 Волков В.В. «Слышащее государство» в законотворческом процессе. – 2021. URL: https://zanmedia.kz/slyshashhee-gosudarstvo-v-zakonotvorcheskom-protsesse/59469/?utm_source (дата обращения: 02.05.2025)
- 18 Кусаинова И. Что не так с казахстанскими законами и почему многие о них ничего не знают. – 2024. URL: https://inbusiness.kz/ru/news/stabilnost-zakonov-i-prozrachnost-zakonoproektov-minyust-hochet-zainteresovat-narod?utm_source (дата обращения: 02.05.2025)
- 19 Доступ ограничен: обсуждать проекты НПА теперь почти невозможно. – 11.04.2025. URL: https://inbusiness.kz/ru/last/dostup-ogranichen-obsuzhdat-proekty-npa-teper-pochti-nevozmozno?utm_source (дата обращения: 02.05.2025)
- 20 Ашық нормативтік құқықтық актілердің интернет-порталында заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің жобаларын орналастыру және жария талқылау қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Әділет министрінің м.а. 2021 жылғы 30 қыркүйектегі № 849 бұйрығы. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100024634> (өтініш берілген күн: 21.04.2025)

REFERENCES

- 1 «Syndarly qoғamdyq dialog – Qazaqstannyń tūraqtylyғы men őrkendeuiniń negizi» Memleket Bassysynyń 2019 jylғы 2 qyrkúiektegi Qazaqstan halqyna Joldaу. URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdaу (ótinis berilgen kún: 21.04.2025) (In Kazakh)
- 2 «Ádilet Qazaqstan: zań men tártip, ekonomikalyq ósım, qoғamdyq optimizm» Memleket bassysy 2024 jylғы 2 qyrkúiektegi Qazaqstan halqyna Joldaу. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K24002024_1 (ótinis berilgen kún: 21.04.2025). (In Kazakh).
- 3 Qazaqstan Respublikasynyń Konstitusiasy. Konstitusia 1995 jylы 30 tamyzda respublikalyq referendumda qabyldandy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (ótinis berilgen kún: 22.04.2025). (In Kazakh).
- 4 Parlament jáne onyń deputattarynyń mártebesi turaly Qazaqstan Respublikasynyń 1995 jylғы 16 qazandaғы № 2529 Konstitusialyq zańy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002529_ (ótinis berilgen kún: 22.04.2025). (In Kazakh).
- 5 Qúqyqtyq aktiler turaly Qazaqstan Respublikasynyń Zańy 2016 jylғы 6 sáurdegi № 480-V QRZ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480> (ótinis berilgen kún: 22.04.2025). (In Kazakh).
- 6 Qazaqstan Respublikasy Parlamentı Májılısınıń Reglamentı. Qazaqstan Respublikasy Parlamentı Májılısınıń 1996 jylғы 8 aqpandaғы Qaulysy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B960000003_ (ótinis berilgen kún: 23.04.2025). (In Kazakh).
- 7 Qazaqstan Respublikasy Parlamentı Senatynyń Reglamentı. Qazaqstan Respublikasy Parlamentı Senatynyń 1996 jylғы 8 aqpandaғы Qaulysy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B960000002_ (ótinis berilgen kún: 23.04.2025) (In Kazakh)
- 8 Qazaqstan Respublikasynyń Úkimeı turaly Qazaqstan Respublikasynyń 1995 jylғы 18 jeltoqsandaғы № 2688 Konstitusialyq zańy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002688_ (ótinis berilgen kún: 23.04.2025) (In Kazakh)
- 9 Qazaqstan Respublikasyndaғы jergilikti memleketтік basqaru jáne ózin-ózi basqaru turaly Qazaqstan Respublikasynyń 2001 jylғы 23 qańtardaғы N 148 Zańy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148_ (ótinis berilgen kún: 25.04.2025). (In Kazakh).
- 10 Retteúsilik áserdi taldaudy júrgizu jáne paidalanu qaғıdalaryn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Últtyq ekonomika ministriniń 2015 jylғы 30 qaraşadaғы № 748 búıryғы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012517> (ótinis berilgen kún: 25.04.2025). (In Kazakh).
- 11 Qazaqstan Respublikasynyń qúqyqtyq saiasatynyń 2030 jylға deıngi tújyrymdamasyn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniń 2021 jylғы 15 qazandaғы № 674 Jarlyғы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (ótinis berilgen kún: 21.04.2025). (In Kazakh).
- 12 Aqparatqa qol jetkizu turaly Qazaqstan Respublikasynyń Zańy 2015 jylғы 16 qaraşadaғы № 401-V QRZ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000401> (ótinis berilgen kún: 25.04.2025). (In Kazakh).
- 13 Qazaqstan Respublikasynyń keıbir zańnamalyq aktilerine normaşıǵarmaşılyqty jetildiru máseleleri boıynsa ózgerister men tolyqtyrular engizu turaly Qazaqstan Respublikasynyń Zańy 2021 jylғы 12 nauryzdaғы № 15-VII QRZ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000015> (ótinis berilgen kún: 27.04.2025). (In Kazakh).
- 14 «Aşyq NQA» portaly. Zań jobalaryn jaria talqylau. URL: <https://egov.kz/cms/kk/articles/open-legalacts> (ótinis berilgen kún: 27.04.2025). (In Kazakh).
- 15 Normativtik qúqyqtyq aktilderdi ázirleu, kelisu jáne memleketтік tırkeudiń qaғıdalary. Qazaqstan Respublikasy Ádilet ministriniń m.a. 2023 jylғы 5 şildegegi № 464 búıryғы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300033048> (ótinis berilgen kún: 01.05.2025). (In Kazakh).
- 16 Memleketтік kórsetiletin qyzmetter turaly Qazaqstan Respublikasynyń 2013 jylғы 15 sáurdegi № 88-V Zańy. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000088> (ótinis berilgen kún: 01.05.2025) (In Kazakh)
- 17 Volkov V.V. (2021) «Slyshashhee gosudarstvo» v zakonotvorcheskom processe. URL: https://zanmedia.kz/slyshashhee-gosudarstvo-v-zakonotvorcheskom-protsesse/59469/?utm_source (data obrashheniya: 02.05.2025). (In Russian).
- 18 Kusainova I. (2024) Chto ne tak s kazahstanskimi zakonami i pochemu mnogie o nih nichego ne znajut. URL: https://inbusiness.kz/ru/news/stabilnost-zakonov-i-prozrachnost-zakonoproektov-minyust-hochet-zainteresovat-narod?utm_source (data obrashheniya: 02.05.2025). (In Russian).
- 19 Dostup ogranichen: obsuzhdat' proekty NPA teper' pochtı nevozmozhno. 11.04.2025. URL: https://inbusiness.kz/ru/last/dostup-ogranichen-obsuzhdat-proekty-npa-teper-pochtı-nevozmozhno?utm_source (data obrashheniya: 02.05.2025). (In Russian).
- 20 Aşyq normativtik qúqyqtyq aktilderdiń internet-portalynda zańға táueldi normativtik qúqyqtyq aktilderdiń jobalaryn ornalastyru jáne jaria talqylau qaғıdalaryn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ádilet ministriniń m.a. 2021 jylғы 30 qyrkúiektegi № 849 búıryғы. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100024634> (ótinis berilgen kún: 21.04.2025). (In Kazakh).

МУХАМАДИЕВА Г.Н.,*¹

к. ю.н., профессор.

*e-mail: mukhamadiyevagn@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7170-7343

АЛИМКУЛОВ Е.Т.,¹

к.ю.н., доцент.

e-mail: alerbol@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7782-409X

ЖАНИБЕКОВ А.К.,¹

PhD, доцент.

e-mail: zhan_akin@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1116-2123

ЖУМАДИЛОВА Н.С.,¹

докторант.

e-mail: nazerke.zhumadilova@kaznu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5689-0995

¹Казахский национальный университет

им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

АНАЛИЗ НОРМАТИВНОЙ ПРАВОВОЙ ОСНОВЫ ЗАКОНОТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ, ПРОТИВОРЕЧИЯ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация

В статье проведен всесторонний анализ действующей нормативной правовой базы законодательной деятельности в Республике Казахстан. Авторы исследуют основные законодательные акты, регулирующие нормотворческий процесс, выявляют внутренние противоречия, пробелы и институциональные барьеры. Особое внимание было уделено оценке степени соответствия законодательной системы принципам эффективного государственного управления. Кроме того, будут рассмотрены текущее состояние цифровизации нормотворчества, основные вызовы – правовые, этические и технические, а также перспективы применения искусственного интеллекта (ИИ) для автоматизации анализа, разработки, общественного обсуждения и мониторинга законодательства. По результатам исследования были даны конкретные предложения по устранению выявленных проблем и повышению качества законодательного процесса, в частности по интеграции ИИ с учетом принципов внедрения цифровых технологий, открытого управления и защиты прав человека, включая искусственный интеллект (ИИ) в трансформации законодательного процесса в Казахстане. Представленные рекомендации направлены на совершенствование правовой системы страны, повышение ее адаптации к изменениям внутренней и внешней среды, а также на укрепление доверия граждан к институтам государственной власти.

Ключевые слова: законотворческая деятельность, цифровые технологии, искусственный интеллект, автоматизация, нормативно-правовые основы.

MUKHAMADIEVA G.N.,*¹

c.l.s., professor.

*e-mail: mukhamadiyevagn@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7170-7343

ALIMKULOV E.T.,¹

c.l.s., associate professor.

e-mail: alerbol@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7782-409X

DZHANIBEKOV A.K.,¹

PhD, associate professor.

e-mail: zhan_akin@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1116-2123

ZHUMADILOVA N.S.,¹

PhD student.

e-mail: nazerke.zhumadilova@kaznu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5689-0995

¹Kazakh National University named after Al-Farabi,
Almaty, Kazakhstan

ANALYSIS OF THE REGULATORY LEGAL FRAMEWORK OF LEGISLATIVE ACTIVITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: PROBLEMS, CONTRADICTIONS AND WAYS OF IMPROVEMENT

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the current regulatory framework for legislative activity in the Republic of Kazakhstan. The authors examine the main legislative acts regulating the rule-making process, identify internal contradictions, gaps and institutional barriers. Special attention was paid to assessing the degree of compliance of the legislative system with the principles of effective public administration. In addition, the current state of digitalization of rulemaking, the main challenges – legal, ethical and technical, as well as the prospects for using artificial intelligence (AI) to automate the analysis, development, public discussion and monitoring of legislation will be considered. Based on the results of the study, specific proposals were proposed to eliminate the identified problems and improve the quality of the legislative process, in particular, to integrate AI, taking into account the principles of digital technology, open governance and human rights protection, including artificial intelligence (AI) in the transformation of the legislative process in Kazakhstan. The recommendations presented are aimed at improving the country's legal system, increasing its adaptation to changes in the internal and external environment, as well as strengthening citizens' trust in public authorities.

Keywords: legislative activity, digital technologies, artificial intelligence, automation, regulatory framework.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 11.06.2025

IRSTI 10.01.03
UDC 336.226.1:347.44
JEL K34

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2025-1-3-17-26>

SAFONOVA O.N.,*¹

PhD, associate professor.

*e-mail: o.safonova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0006-8074-465x

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

CLAIMS OF THE TAX AUTHORITY AGAINST BUSINESSES FOR INVALIDATION OF TRANSACTIONS TO EXCLUDE VAT AND CIT OFFSETS

Abstract

The article analyzes the claims of the tax authorities of the Republic of Kazakhstan against businesses concerning the invalidation of transactions for the purpose of excluding VAT and CIT offsets. It outlines the legal framework used by the tax authorities to justify their claims, including civil and tax legislation, and explores the most common procedural and evidentiary issues. Particular attention is paid to the role of the Electronic Invoice Information System (ESF IS), which allows tax authorities to monitor and challenge business transactions remotely. The author highlights both the risks posed by such claims to the investment climate and the frequent legal shortcomings in the tax authorities' arguments. The article also provides practical recommendations and defense strategies for businesses to resist unfounded tax claims, including the collection of documentary evidence, witness testimonies, and a clear legal position. The importance of distinguishing tax law violations from civil law obligations is emphasized. The conclusions contribute to improving legal awareness among businesses and strengthening the protection of taxpayer rights.

Keywords: claims, tax disputes, transaction invalidation, tax control, judicial practice.

Introduction

For last several years, lawsuits of tax authorities against business entities have become popular in the Republic of Kazakhstan in order to eliminate underestimation of tax payments to the state. Service transactions are declared invalid, and all taxes, taken into account, are restored in the tax accounting of this legal entity.

The problem of tax fairness and support for small and medium-sized businesses is clearly expressed in our President's Message to the people of Kazakhstan: «It is necessary to create favorable conditions for increasing business activity by attracting private investment in the economy. This requires, first of all, a stable tax policy that encourages high-quality development and responsible business behavior.

The new Tax Code is designed to reboot the existing system. The Code should be aimed at building a fundamentally new tax system based on trust in taxpayers. It is extremely important to simplify the Code and make its provisions understandable to all economically active citizens in order to exclude the possibility of different interpretations of the norms. It is necessary to optimize tax regimes without worsening the existing favorable conditions for entrepreneurs.... It is also necessary to refuse from the punitive approach in tax administration» [1].

The research of Kazakhstani authors in the field of tax disputes and invalidation of transactions focuses on the analysis of national legislation and judicial practice. Sharipov D. examines the main legal mechanisms for resolving tax disputes, paying attention to the functions of tax authorities and their powers in challenging transactions [2]. Seitkasymov G., Baymukhambetov S. provides an overview of the taxation system in Kazakhstan, revealing the role of tax control and litigation in tax disputes [3]. Sapargaliev G. studies in detail the legal foundations of the economy and tax regulation in Kazakhstan, including issues of fiscal security [4].

Official explanations of the State Revenue Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan (kgd.gov.kz) contain relevant comments on issues of tax control and law enforcement practice. Statistics of court decisions on tax disputes in Kazakhstan (office.sud.kz) provides data on judicial practice, allowing you to assess the frequency and nature of tax claims. In Russia, the issue of invalidation of transactions in tax disputes is being actively investigated both in theoretical and practical aspects. Kashin V., Kozlova N. analyzes the mechanisms of tax control and the procedural features of dispute resolution between businesses and tax authorities. Popova L.Y. examines the problems of proof in court proceedings on recognition of transactions as fictitious [5]. Artemyev A.V. highlights judicial practice in tax disputes and the impact of decisions of the Constitutional and Supreme Courts of Russia on the development of law enforcement practice [6]. Resolutions of the Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation and explanations of the Federal Tax Service of Russia (nalog.gov.ru) contain current legal positions and recommendations on tax disputes, including issues of invalidity of transactions. Of course, the works of all the authors in this field have important scientific and practical significance, but many of them require further development and updating in the light of the emergence of new categories of claims that pose certain risks to business and require comprehensive study.

Materials and methods

The methodological basis of the prepared article is based on the principles of materialistic dialectics. The author used methods of historical, logical, systemic and comparative legal analysis.

In particular, theoretical research, statistical data, judicial practice were analyzed on the subject of the study, and legislation affecting the field of taxation was monitored.

The research employed a systemic approach to envision the personal data protection ecosystem as a cohesive network of interconnected components. These components encompass individual data subjects, data controllers and processors, database proprietors, regulatory agencies, state oversight bodies, legal enforcement mechanisms, and avenues for redress. Viewing these elements as part of one integrated framework enables the identification of vulnerabilities at specific nodes and supports the development of targeted recommendations to enhance data security and institutional accountability.

In addition, the study utilized an empirical methodology, incorporating statistical analysis and an examination of enforcement practices to underpin findings with quantitative evidence. Information on data breach incidents, administrative and criminal cases, and penalties for data protection law violations in Kazakhstan was gathered and assessed. A sample of court decisions was also reviewed to evaluate how legal standards are interpreted and applied in practice. This empirical component serves to illustrate the tangible effects of legal frameworks and assesses their capacity to deter wrongdoing and deliver justice to affected individuals.

Combined, these methodological tools deliver a comprehensive, multi-dimensional analysis of the legal, institutional, and social aspects of personal data protection in Kazakhstan. They further facilitate the creation of evidence-based policy recommendations aimed at refining the national regulatory landscape and ensuring alignment with international standards. Ultimately, integrating both normative and empirical research enhances the study's relevance and utility within academic and policy-making domains.

Results and discussion

In its statements of claim, the tax authority relies on the following provisions (arguments of the Tax Authority):

On the basis of Article 8 of the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter – CPC), everyone has the right, in accordance with the procedure established by CPC, to apply to the court for protection of violated or disputed rights, freedoms or legitimate interests [7].

Article 18 of the Tax Code of the RK establishes that tax authorities perform the following tasks: ensuring compliance with tax legislation, ensuring the completeness and consistency of tax receipts and payments to the budget, as well as ensuring, within their competence, the economic security of the RK and performing other tasks stipulated by the legislation [8]. According to paragraph 11.1 of

Article 6 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On National Security”, one of the types of threats to national security is damage to the economic security of the state, including uncontrolled export of capital and goods outside the country, as well as the growth of the shadow economy [9].

At the same time, the growth of the shadow economy is facilitated by tax evasion to the budget, which is often achieved by overstating the expenditure side, by reflecting documents in accounting and tax records, including invoices from persons who actually did not perform work, provide services, or ship goods. Such actions, as a rule, violate the principle of good faith of the taxpayer and have signs of an invalid transaction.

According to paragraph 2 of Article 8 of the Tax Code, it is not allowed for a taxpayer (tax agent) to benefit from his illegal actions in order to obtain tax benefits (tax savings) and reduce tax payments [8].

According to Article 147 of the Civil Code, transactions are recognized as actions of citizens and legal entities aimed at establishing, changing or terminating civil rights and obligations [10].

In accordance with Article 158 of the Civil Code, a transaction is invalid, the content of which does not comply with the requirements of the law, as well as committed for a purpose deliberately contrary to the principles of law and order or morality [10]. If one of the parties to the transaction committed it with the intention of evading obligations or liability to a third party or the State, and the other party to the transaction knew or should have known about this intention, the interested person (the State) has the right to demand that the transaction be declared invalid.

The tax authority selects transactions concluded «to create the appearance of financial and business operations and optimize the tax burden» and tries to invalidate them.

The requirement to declare the transaction invalid on the basis of paragraph 3 of Article 157 of the Civil Code may be submitted by interested persons, an appropriate state body or a prosecutor [10]. Based on article 19 of the Tax Code, state revenue authorities have the right to file lawsuits in courts, including for invalidation of transactions, and state revenue authorities are charged with a number of tasks related to tax revenues to the budget and the economic security of the country. So the tax authority is quite suitable for the role of the plaintiff in these transactions. According to paragraph 1.1 of Article 400 of the Tax Code, the recipient of goods has the right to reduce the total amount, including the amount to be paid, by the amount that his supplier has contributed to the budget (offset).

A prerequisite for the buyer's VAT offset is the payment of this amount to the budget by the supplier, that is, the actual receipt of tax to the budget. This excludes the legality of attributing the amounts of fictitious transactions to the VAT offset. A taxpayer has the right to deduct expenses actually incurred if there are documents confirming such expenses related to his activities aimed at generating income. Consequently, the taxpayer is obliged to confirm the purchase for the stated amount from the counterparty designated by him in the tax statements. Documentary evidence of the fact of transactions is a primary accounting document that meets the requirements of reliability, on which tax accounting is based [8].

In order to offset the amount of VAT and deduct the amount according to the CPN, supporting documents and the actual transfer of goods, works, and services are required.

In turn, the Electronic Invoice Information System (hereinafter referred to as the IS ESF), through which invoices are processed, registered, transmitted and stored, allows the state revenue authorities to analyze the financial and economic activities of taxpayers remotely. During the analysis of taxpayers' activities under the ESF IP, mutual settlements between business entities (legal entities or sole proprietors) with risks of their fictitiousness are identified.

The presence of formally executed primary accounting and other documents does not indicate the actual commission of a financial and economic transaction.

The actual availability of the goods (object, work, services) also cannot indicate the validity of the tax accounting information, since such goods (object, work, service) can be purchased from another person as part of another transaction or in another way. Paragraph 20 of the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated July 7, 2016 No. 6 «On certain issues of the invalidity of transactions and the application by the courts of the consequences of their invalidity» is stipulated that the absence of the will of the parties to the transaction for the occurrence of certain legal consequences, which may be confirmed by the presence or absence of certain actions (inaction) the parties and other evidence in the case shall entail the invalidity of the transactions [11].

At the same time, in accordance with paragraph 6 of the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 2017 No. 4 «On judicial practice of applying tax legislation», the commission by a private business entity of actions to issue an invoice without actually performing work, rendering services, or shipping goods for the purpose of obtaining property benefits, causing major damage to a citizen, organization, or state entails criminal liability under Article 216 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The same actions, in the absence of signs of a criminal offense, entail administrative liability under Article 280 of the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan. Also, the state revenue authorities, regardless of the occurrence of criminal or administrative liability, have the right to protection in a civil procedure by declaring transactions invalid [12].

In the case of the provision of services, the tax agency checks the documents from the service provider for the availability of equipment and employees with appropriate qualifications for the provision of such services, rental agreements, etc. If the service provider does not have the material and technical resources and assets to carry them out according to the documents.

This is seen as the fictitiousness of performing services. In lawsuits of this kind, as a rule, there is always a description of the tax evasion scheme with an indication of damage to the state in material terms. Special attention is also paid to the documents and powers of the parties who signed the contracts, even if both sides of the transaction are recognized, the tax authority is able to invalidate such transactions on formal grounds (absence of an authorized person's signature, power of attorney, etc.).

In accordance with paragraph 17 of Article 616 of the Tax Code, tax authorities are exempt from paying state duties in courts. As a result, guided by Articles 147, 158, 160 of the Civil Code, which presents a wide variety of grounds for declaring a transaction invalid (void, illegal, imaginary, feigned, committed under the influence of deception, delusion, committed contrary to the purpose of the activity, etc.) articles 148, 150, 157, 158 CPC RK, by subparagraph 10) of paragraph 1 of Article 19 of the Tax Code, the Tax Authority requests the Court to invalidate transactions confirmed by contracts or a list of ESF the tax period of verification, but not more than 4 years, totaling hundreds of millions of tenge, invalid, confirming this with declarations on IIT (individual income tax), VAT, CIT, taxes on transport funds, property, land tax, data from the ESF module [7–8], [10].

With regard to such lawsuits in favor of entrepreneurs, I would like to state the following (let's look at the arguments of the defendants from the business):

Often, the subjects of claims of tax authorities are subsidiaries of world leaders in the production of industrial equipment, in the field of production of goods by foreign investors. On the territory of the Republic of Kazakhstan, they carry out activities the results of which are used in various sectors of the economy (metallurgy, food industry, healthcare, oil and gas production, industrial equipment, etc.). The products produced by the defendants are sold both on the territory of the Republic of Kazakhstan and exported directly abroad. Such lost cases, when transactions are formally declared invalid over a 4-year period, are serious tax risks for investors that cannot be predicted or prevented, which worsen the investment climate in our country.

The plaintiff (Tax authority) in the statement of claim, as a rule, does not specify or indicates all the points of the law at once, according to which he requires recognition of the transaction between the Defendants, invalid contracts are not specified, and the contract that the Plaintiff disputes simply lists the ESF for the transaction. However, paragraph 4 of the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the RK dated July 7, 2016 No. 6 «On certain issues of invalidity of transactions and the application by courts of the consequences of their invalidity» states: «In accordance with Article 163 of the CPC, at the stage of preparing a case for trial, the court must clarify the circumstances relevant to the proper resolution of the case, determine which legal relationship the dispute arose from and which legal norms are applicable in resolving the case». Also, according to paragraph 1 of Article 157 of the Civil Code, a transaction is invalid on the grounds established by this Code or other legislative acts, by virtue of its recognition as such by a court (disputed transaction) or on grounds directly provided for by legislative acts, regardless of such recognition (void transaction).

However, the Plaintiff, ignoring these legal requirements, did not indicate in the Statement of Claim on the basis of which specific legislative norm the Plaintiff demands to invalidate the transaction,

from which legal relationship the dispute arose, which legislative norms the Plaintiff asks to apply in resolving the case.

This type of procedural and legal uncertainty reflects a broader problem seen in international dispute resolution. As Olmedo notes, the fragmentation of investment and tax dispute mechanisms undermines legal clarity and can lead to inconsistent adjudication, negatively impacting both taxpayers and states [13].

I had a case in 2023, when the Plaintiff referred to the norms of Articles 147, 158, 160 of the Civil Code as the basis for invalidating transactions. However, each of the above-mentioned norms of the legislation of the Republic of Kazakhstan contains independent and mutually exclusive grounds for invalidating transactions in relation to other norms. A transaction cannot be made simultaneously with the intention of evading an obligation to a third party (paragraph 4 of Article 158 of the Civil Code), and for appearance, without the intention to cause legal consequences (an imaginary transaction under paragraph 1 of Article 160 of the Civil Code) [10].

In addition, the Plaintiff is obliged to prove the existence of those circumstances that are the basis for invalidating transactions (the existence of grounds for applying one or another provision of the Civil Code). As a rule, the statement of claim does not contain evidence of the validity of the application of the norms of the Civil Code on the recognition of transactions as invalid. Art. 158 of the Civil Code, according to which a transaction, the content of which does not comply with the requirements of the law, as well as a transaction made for a purpose knowingly contrary to the principles of law and order, is contested and may be declared invalid by a court (illegal transaction).

At the same time, the Plaintiff usually does not prove that the Contract concluded between the Defendants does not comply with the requirements of the law, and was also committed with a purpose that is obviously contrary to the foundations of law and order. It has also not been proven how the conclusion of the Contract allowed any of the Defendants to evade their obligations or responsibilities to a third party or the State. The plaintiff does not specify which contract he is asking to invalidate, instead he gave a list of ESFS for the transaction. At the same time, Paragraph 8 of the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan «On certain issues of the application of tax legislation by Courts» No. 9 dated 12/22/2022 indicates that «in the case of filing a claim for invalidation of invoices, it must be borne in mind that invoices cannot be recognized as transactions made in writing [14]. The invoice may be one of the proofs of the transaction». After our response to the claim, the tax authority corrected the claim and indicated the contract.

Often, claims for invalidation of transactions are made in the absence of sufficient legal grounds for this (a baseless claim is filed).

Non-payment of transport tax by the Defendant and failure to provide declaration of payment of land and transport tax (form 700.00) is not a reason for invalidating the transaction. In accordance with the Civil Code, services are the performance by the contractor of certain actions or the performance of certain activities provided for in the contract for a fee. According to paragraph 4 of Article 1 of the Civil Code, civil legislation does not apply to tax relations, except in cases provided for by legislative acts. In this regard, courts should distinguish tax relations from property relations regulated by civil legislation.

And, accordingly, the failure of a party to fulfill a tax obligation, the consequences of which are regulated by tax legislation, cannot be used as a basis for invalidating the transaction, which is regulated by civil law. 158, 159 and 160 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan provide grounds for invalidating transactions, however, the list of grounds does not include such grounds as non-payment of taxes, therefore, non-payment of taxes cannot be grounds for invalidating the contract.

Formal procedural grounds. Our arguments regarding the Plaintiff's formal attitude towards fulfilling his duties in the process of invalidating the transaction between the Defendants, violation of the pre-trial procedure, and errors in the claim were not taken into account by the court. The court also did not pay attention to the formal errors in the text of the statement of claim (the wrong legal entity is indicated, the figures for taxable turnover are incorrectly indicated). Therefore, one cannot hope to postpone the court session or leave the claim without consideration on formal grounds, one must always prepare for the trial on the merits of the case, a response to the claim must be submitted at the very first meeting. It is better to submit all petitions in a timely manner and in writing with justification.

Practical Defense Strategies. Businesses can strengthen their legal position by providing:

- ♦ careful examination of the case and determination of the range of evidence;
- ♦ Identification of the circle of witnesses;
- ♦ full clarity before the trial. Conversation with the client, employer (pros and cons of the position);
- ♦ providing a review and most of the evidence for the preparation of the case, a brief and clear statement of the merits of the case;

- ♦ identify the reason why this situation or dispute arose, who is the culprit of this dispute. identify legal remedies and actions that could provide a way out of the situation or dispute;

- ♦ it is important for a lawyer to develop the ability, preferably quickly, to collect the necessary information, understand the essence of the problem, its causes, give his solution and recommendations, correctly applying the norms and principles of law;

- ♦ in international practice, alternative dispute resolution methods like mediation and structured facilitation are increasingly used to prevent lengthy litigation. Nias argues that implementing standardized SDR protocols within tax dispute frameworks can significantly improve dispute efficiency and predictability [15].

Ethics of a lawyer in court.

Building a convincing speech (I am confident myself, therefore I have convinced the client, I have convinced the judge), present my arguments clearly, consistently, argumentatively.

Procedural Considerations. The obligation to prove and collect evidence lies with the parties, and the principle of adversarial proceedings applies in our civil proceedings. Therefore, without relying on the absence or inconsistency of evidence from the opposite side, we must collect all possible evidence of the validity of our transaction. From practice, I can recommend the following:

(a) documentary evidence of the availability of facilities for the provision of services (transport, equipment, etc. By which you provided the services), in the case of the purchase of these services from the contractor of contracts and all documentation with your service provider;

(b) video materials of the service delivery process;

(c) witnesses, eyewitnesses of the provision of services;

(d) requests to the Bank;

(e) documents of third parties indirectly confirming the fact of performing services (traffic patterns, weighing, packaging turnover, etc.);

(f) documents of state organs;

(g) customer reviews.

International tax disputes are large in terms of complexity of issues and revenue involved, for both developed and developing countries alike. Concerns over costs can make authorities, particularly in developing countries, reluctant about creating dispute resolution mechanisms. Such mechanisms, however, must be regarded as an investment, in the rule of law, in tax certainty, the investment climate, and taxpayer trust and compliance [16].

As Haslehner and Lyons argue, arbitration has been increasingly positioned as the future of tax dispute resolution. Their comprehensive examination underscores both the legal frameworks supporting arbitration under MAP and the real-world challenges to its broader implementation and consistency with domestic and international norms [17].

It should be noted that foreign authors in their recent monographs provide similar advice and also consider the advantages of arbitration in international tax disputes.

Conclusion

Tax authorities in Kazakhstan increasingly challenge business transactions under the guise of combating tax evasion. However, businesses have strong legal defenses when cases lack specificity, fail to meet evidentiary standards, or blur distinctions between tax violations and civil obligations. A well-prepared defense, backed by concrete evidence, can significantly improve the chances of a favorable court ruling.

The campaign against Fictitious Transactions has been going on for a long time now. However, the drive to identify and punish bad faith taxpayers results in good faith taxpayers becoming the least protected participants involved in such «arms races», and ultimately their Deductions and Offsets

amounts are unreasonably excluded. The fight against bad faith taxpayers leads to overreach in law enforcement practice, in which the problems of the tax administration in combating dishonest «schemers» and «cashiers» are «hung» on good faith taxpayers, entailing unjustified costs for bona fide participants, a decrease in business activities and the deterioration in the investment attractiveness of Kazakhstan. International tax arbitration has gained traction among developed countries, driven by corporate lobbying and a growing need to address disputes arising from globalized and digital economies. Noonan explores how mandatory binding arbitration is emerging as a key mechanism, despite concerns over sovereignty, cost, and procedural fairness – particularly under the OECD/G20 Pillar One framework [18].

The tax authorities in Kazakhstan have increasingly used restructuring of business transactions as a tactic under the banner of combating tax evasion. Yet, judicial practice demonstrates that taxpayers possess robust legal defenses when such claims lack precision, fail to meet evidentiary standards, or improperly conflate tax obligations with civil liabilities. In these circumstances, courts typically side with the taxpayer – especially when the state cannot convincingly demonstrate fraudulent intent or artificial transaction structures.

A strong legal defense backed by comprehensive, credible documentation can significantly increase the likelihood of a favorable outcome. Supreme Court rulings have repeatedly underscored that expense disallowance based on fictitious or invalidated transactions must be supported by a court-declared invalidity first KP Law. Inconsistencies in tax inspectors' decisions have been challenged successfully when adequate proof of sham arrangements is lacking.

Nevertheless, inconsistency in judicial interpretation remains a challenge. Divergent decisions at appellate and cassation levels – sometimes pending on whether a case attracts attention from higher judiciary figures – undermine predictability in tax enforcement KP Law. To remedy this, the Supreme Court should issue binding clarifications defining the threshold of evidence required to invalidate expenses and substantially support civil versus criminal distinctions.

To improve the business climate and foster tax compliance, the regulatory framework should clearly delineate between tax fraud and civil disputes. Procedural safeguards – such as detailed audit notifications, treatment of electronic evidence, and robust dispute-resolution channels – should be embedded in law. On the EU level, Kofler & Rust note that the Tax Dispute Resolution Directive represents a major step forward. It provides taxpayers with broader, binding remedies beyond transfer pricing and improves predictability by covering all double taxation disputes stemming from treaty interpretation: “The Tax Dispute Resolution Directive has ... broadened the access of taxpayers to effective remedies ... to cover all disputes arising from the interpretation and application of agreements ... providing for the elimination of double taxation of income and capital [19]. Transparent, consistent enforcement grounded in empirical criteria like transaction validity, counterparty integrity, and independent audit findings will bolster confidence among taxpayers and foreign investors alike.

According to Khorsandi, the future of tax dispute resolution lies in adopting technologies such as artificial intelligence and blockchain to enhance transparency and data integrity, alongside the expansion of ADR mechanisms. Such innovations can provide more effective protection for bona fide taxpayers [20].

REFERENCES

- 1 Тоқаев Қ.-Ж. Әділетті Қазақстан: заң және тәртіп, экономикалық өсім, халықтың оптимизмі атты Қазақстан халқына Жолдауы. URL: <https://www.akorda.kz/> (өтініш берілген күн: 07.04.2025)
- 2 Sharipov D.S. Legal regulation of tax disputes in the Republic of Kazakhstan // Law and Time. 2023. No. 4. P. 56–62.
- 3 Сейтқасымов Ғ.С., Баймұхамбетов С.Б. Салық және салық салу негіздері. – Алматы: Экономика, 2020.
- 4 Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі. – Алматы: Норм-Пресс, 2021.
- 5 Попова Л.Ю. Оспаривание сделок налоговыми органами: правовые последствия // Налоговедение. – 2022. – № 7. – С. 98–106.
- 6 Артемьев А.В. Контроль налоговых органов за законностью сделок: современные подходы // Финансовое право. – 2023. – № 9. – С. 102–108.

- 7 Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 г. № 377-V ЗРК // Электронный портал нормативных правовых актов Республики Казахстан. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377> (дата обращения: 29.04.2025)
- 8 Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс) // Электронный портал нормативных правовых актов Республики Казахстан. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120> (дата обращения: 29.04.2025)
- 9 Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» // Электронный портал нормативных правовых актов Республики Казахстан. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527> (дата обращения: 29.04.2025)
- 10 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27 декабря 1994 г. № 268-XIII // Электронный портал нормативных правовых актов Республики Казахстан. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_ (дата обращения: 29.04.2025)
- 11 Постановление Пленума Верховного Суда Республики Казахстан от 7 июля 2016 года № 6 «О некоторых вопросах недействительности сделок и применения судами последствий их недействительности» // Электронный портал нормативных правовых актов Республики Казахстан. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000006> (дата обращения: 29.04.2025)
- 12 Постановление Пленума Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2017 года № 4 «О судебной практике применения налогового законодательства» // Электронный портал нормативных правовых актов Республики Казахстан. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000004> (дата обращения: 29.04.2025)
- 13 Olmedo J.G. The fragmentation of international investment and tax dispute settlement: a good idea? // *Leiden Journal of International Law*. 2023. Vol. 36. No. 3. P. 617–642.
- 14 Постановление Пленума Верховного Суда Республики Казахстан от 22 декабря 2022 года № 9 «О некоторых вопросах применения судами налогового законодательства» // Электронный портал нормативных правовых актов Республики Казахстан. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000009> (дата обращения: 29.04.2025)
- 15 Nias P. Prevention and resolution of international tax disputes: the use of alternative dispute resolution (ADR) techniques including mediation // Mooij H. (ed.) *International Tax Disputes: Arbitration, Mediation and Dispute Management*. London: Edward Elgar Publishing, 2024. P. 105–120.
- 16 Mooij H. *International Tax Disputes: Arbitration, Mediation, and Dispute Management*. London: Edward Elgar Publishing, 2024.
- 17 Haslehnner W., Lyons T. *Alternative Dispute Resolution and Tax Disputes*. London: Edward Elgar Publishing, 2023.
- 18 Noonan C. Swimming Against the Tide? The Arbitration of International Tax Disputes // *Indian Journal of International Economic Law*. 2023. Vol. 14, Iss. 1. Art. 3.
- 19 Kofler G., Rust A. Tax Dispute Resolution Directive: an EU wide framework expanding beyond transfer pricing // Mooij H., Lyons T. (eds.) *Alternative Dispute Resolution and Tax Disputes*. London: Edward Elgar Publishing, 2023. Chapter 5. P. 103–129.
- 20 Khorsandi P. The future of tax dispute resolution: Trends and predictions // *Forbes Business Council*. 2024. July 5. URL: <https://www.forbes.com/sites/forbesbusinesscouncil/2024/07/05/the-future-of-tax-dispute-resolution-trends-and-predictions/> (accessed: 29.04.2025).

REFERENCES

- 1 Toqayev Q.-J. Ädiletti Qazaqstan: zañ jáne tártıp, ekonomikalıq ósım, halyqtyñ optimizmi atty Qazaqstan halqyna Joldaıy. URL: <https://www.akorda.kz/> (ötiniş berilgen kün: 07.04.2025). (In Kazakh).
- 2 Sharipov D.S. (2023) Legal regulation of tax disputes in the Republic of Kazakhstan // *Law and Time*. No. 4. (In English).
- 3 Seitqasymov Ğ.S., Baimühambetov S.B. (2020) *Salyq jáne salyq salu negizderi*. Almaty: Ekonomika. (In Kazakh).
- 4 Saparǵaliev Ğ. (2021) *Qazaqstan Respublikasynyñ qūqyqtyq júiesi*. Almaty: Norm-Pres. (In Kazakh).
- 5 Popova L.Ju. (2022) *Osparivanie sdelok nalogovymi organami: pravovye posledstviya* // *Nalogovedenie*. No. 7. P. 98–106. (In Russian).
- 6 Artem'ev A.V. (2023) *Kontrol' nalogovyh organov za zakonnost'ju sdelok: sovremennye podhody* // *Finansovoe pravo*. No. 9. P. 102–108. (In Russian).
- 7 Graždanskij processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 31 oktjabrja 2015 g. № 377-V ZRK // *Jelektronnyj portal normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan*. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377> (data obrashhenija: 29.04.2025). (In Russian).

8 Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других объектах» // Jelektronnyj portal normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazakhstan. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120> (data obrashhenija: 29.04.2025). (In Russian).

9 Zakon Respubliki Kazakhstan ot 6 janvarja 2012 goda № 527-IV «O nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazakhstan» // Jelektronnyj portal normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazakhstan. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527> (data obrashhenija: 29.04.2025). (In Russian).

10 Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazakhstan (Obshhaja chast') ot 27 dekabnja 1994 g. № 268-XIII // Jelektronnyj portal normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazakhstan. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_ (data obrashhenija: 29.04.2025). (In Russian).

11 Postanovlenie Plenuma Verhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 7 ijulja 2016 goda № 6 «O nekotoryh voprosah nedejstvitel'nosti sdelok i primenenija sudami posledstvij ih nedejstvitel'nosti» // Jelektronnyj portal normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazakhstan. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000006> (data obrashhenija: 29.04.2025). (In Russian).

12 Postanovlenie Plenuma Verhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 29 ijunja 2017 goda № 4 «O sudebnoj praktike primenenija nalogovogo zakonodatel'stva» // Jelektronnyj portal normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazakhstan. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000004> (data obrashhenija: 29.04.2025). (In Russian).

13 Olmedo J.G. (2023) The fragmentation of international investment and tax dispute settlement: A good idea? // *Leiden Journal of International Law*. V. 36. No. 3. P. 617–642. (In English).

14 Postanovlenie Plenuma Verhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 22 dekabnja 2022 goda № 9 «O nekotoryh voprosah primenenija sudami nalogovogo zakonodatel'stva» // Jelektronnyj portal normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazakhstan. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000009> (data obrashhenija: 29.04.2025). (In Russian).

15 Nias P. (2024) Prevention and resolution of international tax disputes: The use of alternative dispute resolution (ADR) techniques including mediation // In: Mooij H. (ed.) *International Tax Disputes: Arbitration, Mediation and Dispute Management*. London: Edward Elgar Publishing. P. 105–120. (In English).

16 Mooij H. (2024) *International Tax Disputes: Arbitration, Mediation, and Dispute Management*. London: Edward Elgar Publishing. (In English).

17 Haslehner W., Lyons T. (2023) *Alternative Dispute Resolution and Tax Disputes*. – London: Edward Elgar Publishing. (In English).

18 Noonan C. (2023) Swimming Against the Tide? The Arbitration of International Tax Disputes // *Indian Journal of International Economic Law*. V. 14. Iss. 1. Art. 3. (In English).

19 Kofler G., Rust A. (2023) Tax Dispute Resolution Directive: an EU wide framework expanding beyond transfer pricing // In: Mooij H., Lyons T. (eds.) *Alternative Dispute Resolution and Tax Disputes*. London: Edward Elgar Publishing. Chapter 5. P. 103–129. (In English).

20 Khorsandi P. (2024) The future of tax dispute resolution: Trends and predictions // *Forbes Business Council*. July 5. URL: <https://www.forbes.com/sites/forbesbusinesscouncil/2024/07/05/the-future-of-tax-dispute-resolution-trends-and-predictions/> (date of request: 29.04.2025). (In English).

САФОНОВА О.Н.,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: o.safonova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0006-8074-465X

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

САЛЫҚ ОРГАНЫНЫҢ ҚҚС ПЕН ККП БОЙЫНША ӨТЕМДЕРДІ АЛЫП ТАСТАУ МАҚСАТЫНДА БИЗНЕСКЕ МӘМІЛЕЛЕРДІ ЖАРАМСЫЗ ДЕП ТАҢУ ТУРАЛЫ ТАЛАПТАРЫ

Андатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының салық органдары тарапынан бизнестің мәмілелерін жарамсыз деп таңу арқылы ҚҚС пен ККП бойынша шегерімдерді алып тастауға бағытталған талаптары қарастырылады. Салық органдарының мұндай талаптарды негіздеудегі құқықтық дәлелдері мен қолданылатын азаматтық және салық заңнамасының нормалары талданады. Электрондық шот-фактуралар жүйесінің (ЭСФ Жүйесі) салықтық бақылау құралындағы рөліне ерекше назар аударылып, оның көмегімен бизнес операцияларын қа-шықтықтан талдау мүмкіндігі сипатталады. Автор мұндай талаптардың инвестициялық ахуалға теріс әсерін

атап көрсетіп, салық органдарының дәлелдемелеріндегі жиі кездесетін құқықтық кемшіліктерге тоқталады. Мақалада кәсіпкерлердің мүдделерін қорғау үшін ұсынылатын нақты қадамдар берілген: құжаттық дәлелдемелер жинау, куәгерлермен жұмыс, құқықтық ұстанымды қалыптастыру. Салық және азаматтық қатынастарды ажырату қажеттілігі де атап өтілген. Қорытындыда кәсіпкерлердің құқықтық сауаттылығын арттыру мен олардың құқықтарын қорғауды күшейту жолдары ұсынылады аударылады.

Тірек сөздер: талаптар, салық даулары, мәміле күші жойылуы, салықтық бақылау, сот тәжірибесі.

САФОНОВА О.Н.,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: o.safonova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0009-0006-8074-465x

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ТРЕБОВАНИЯ НАЛОГОВОГО ОРГАНА К БИЗНЕСУ О ПРИЗНАНИИ СДЕЛОК НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМИ С ЦЕЛЮ ИСКЛЮЧЕНИЯ ЗАЧЕТОВ ПО НДС И КПП

Аннотация

В статье рассматриваются требования налоговых органов Республики Казахстан к субъектам бизнеса о признании сделок недействительными с целью исключения зачетов по НДС и КПП. Анализируется нормативно-правовая база, на которую ссылаются органы при предъявлении таких исков, включая нормы гражданского и налогового законодательства. Особое внимание уделяется роли Информационной системы электронных счетов-фактур (ИС ЭСФ), обеспечивающей удаленный контроль и выявление фиктивных операций. Автор поднимает проблему негативного влияния подобных исков на инвестиционный климат и указывает на частые процессуальные и доказательственные ошибки со стороны налоговых органов. Приводятся конкретные рекомендации по защите интересов бизнеса: сбор документов, показания свидетелей, формирование правовой позиции. Отдельно подчеркивается необходимость различать налоговые нарушения и гражданско-правовые обязательства. Сделаны выводы, способствующие повышению правовой грамотности налогоплательщиков и укреплению защиты их интересов в суде.

Ключевые слова: требования, налоговые споры, недействительность сделок, налоговый контроль, судебная практика.

Article submission date: 21.05.2025

FTAMP 10.21.01
 ЭОЖ 347.732.6
 JEL K 3

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2025-1-3-27-40>

АБИШЕВА М.Н.,^{*1}

докторант.

*e-mail: abisheva.meruertkz@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9558-3987,

ЮХНЕВИЧ Э.Э.,²

PhD, профессор.

e-mail: e.juchnevicius@prawo.ug.edu.pl

ORCID ID: 0000-0001-7390-4885

¹әл-Фараби атындағы Қазақ

ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Гданьск университеті,

Гданьск қ., Польша

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИСЛАМДЫҚ САҚТАНДЫРУДЫ ДАМУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация

Мақалада Қазақстан Республикасындағы исламдық сақтандыруды дамытудың құқықтық мәселелері қарастырылады. Исламдық сақтандырудың теориялық негіздері, оның дәстүрлі сақтандырудан айырмашылықтары жан-жақты талданады. Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы исламдық сақтандырудың қолданыстағы құқықтық базасын сараптап, оны жетілдірудің тетіктерін анықтау. Негізгі зерттеу бағыттары: исламдық сақтандырудың теориялық негіздерін қарастыру, ұлттық заңнамадағы олқылықтарды айқындау, шариғат стандарттарын енгізу жолдарын талдау және халықаралық тәжірибені бейімдеу. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы Қазақстандағы исламдық сақтандыруды дамытудың құқықтық мәселелерін кешенді түрде талдаумен айқындалады. Ал практикалық маңыздылығы исламдық сақтандырудың құқықтық негіздерін жетілдіру арқылы қаржы нарығын әртараптандыруға және халықтың ислам қағидаттарына сай қаржылық қызметтерге қол жеткізуін кеңейтуге мүмкіндік береді. Зерттеу барысында салыстырмалы-құқықтық талдау, нормативтік-құқықтық актілерді сараптау, халықаралық тәжірибені зерттеу және жүйелі-құрылымдық әдістер қолданылды. Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы исламдық сақтандыруды дамытудың негізгі құқықтық кедергілерін анықтады. Олар: арнайы заңның жоқтығы, шариғат стандарттарының бірізді еместігі, салықтық және бухгалтерлік реттеу ерекшеліктері болып табылады. Сонымен қатар, заңнамалық өзгерістер енгізу, шариғат кеңесінің мәртебесін күшейту және халықаралық стандарттарды енгізу бойынша ұсыныстар әзірленді.

Тірек сөздер: исламдық сақтандыру, такафул, қаржылық реттеу, ислам экономикасы, жалпы такафул, отбасылық такафул, сақтандыру ұйымдары.

Кіріспе

Қазіргі кезеңде әлемдік қаржы нарығында исламдық қаржы жүйесі ерекше орынға ие болып отыр. Оның ішінде исламдық сақтандыру институты – Шариғат қағидаттарына негізделген қаржылық құрал ретінде кеңінен дамып келеді. Бұл жүйенің басты ерекшелігі – өзара көмек пен әділеттілікке сүйенуі, сондай-ақ пайыздық өсім (риба), белгісіздік (гаррар), құмарлық (майсир) сияқты исламда тыйым салынған элементтердің болмауы.

Қазақстан Республикасында исламдық қаржыландыруды дамыту бағытында бірқатар қадамдар жасалғанымен, исламдық сақтандыруды құқықтық тұрғыда қалыптастыру мәселесі әлі де өзекті болып қала беруде. Ел экономикасын әртараптандыру, қаржы секторына жаңа инвестициялар тарту және халықтың исламдық қағидаттарға сай қаржылық қызметтерге деген сұранысын қанағаттандыру үшін бұл тақырыптың маңызы зор.

Зерттеу жұмысының өзектілігі – исламдық сақтандыруды дамытудың құқықтық негіздері Қазақстан заңнамасында толықтай орнықтағандығында. «Takaful» жүйесін енгізу үшін қолданыстағы «Сақтандыру қызметі туралы» заңның нормалары жеткіліксіз, ал халықаралық тәжірибені бейімдеу қажеттілігі күн тәртібінде тұр. Сонымен қатар, исламдық қаржы өнімдерін реттеуде шарият стандарттарының болмауы құқықтық вакуум қалыптастырып отыр.

Бұған дейінгі отандық зерттеулерде исламдық қаржы құралдарына қатысты еңбектер жазылғанымен, дәл исламдық сақтандырудың құқықтық қырлары жан-жақты қарастырылмаған. Сондықтан бұл мәселені арнайы зерттеу жаңа ғылыми ізденістің қажеттілігін көрсетеді.

Зерттеудің объектісі – Қазақстандағы сақтандыру қызметінің жүйесі.

Зерттеудің пәні – исламдық сақтандырудың (такафулдың) құқықтық реттеу мәселелері.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасында исламдық сақтандыруды дамытудағы құқықтық кедергілерді анықтап, оларды шешу жолдарын ұсыну.

Зерттеудің міндеттері:

- ♦ исламдық сақтандырудың теориялық және шарияттық негіздерін қарастыру;
- ♦ Қазақстанның қолданыстағы сақтандыру заңнамасын талдау;
- ♦ исламдық сақтандыруды дамытудағы құқықтық олқылықтарды айқындау;
- ♦ халықаралық тәжірибені зерделеп, оны ұлттық заңнамаға бейімдеу жолдарын ұсыну.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдістері мен тәсілдері: салыстырмалы-құқықтық талдау, тарихи-құқықтық әдіс, жүйелі-құрылымдық тәсіл, нормативтік-құқықтық құжаттарды сараптау, сондай-ақ шетелдік тәжірибені бейімдеу әдістері қолданылды.

Зерттеу гипотезасы: егер Қазақстанда исламдық сақтандырудың құқықтық негіздері халықаралық стандарттарға сәйкес жетілдірілсе, онда исламдық қаржы нарығының тұрақты дамуына, халықтың сеніміне және қаржы қызметтерінің қолжетімділігіне қол жеткізуге болады.

Практикалық маңызы: зерттеу нәтижелері заң шығарушы органдарға исламдық сақтандыруды дамытуға қатысты заңнамалық актілерді жетілдіруде, қаржы нарығының қатысушыларына жаңа өнімдерді енгізуде және ғылыми қауымдастыққа осы саладағы зерттеулерді одан әрі тереңдетуде қолданыс таба алады.

Нәтижелер мен талқылау

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Экономикалық реформалар азаматтардың табысын арттырып, тұрмыс сапасының жоғары стандартын қамтамасыз еткенде ғана өзін-өзі ақтап, қолдауға ие болады. Осыны әрдайым есте ұстауымыз қажет» деп әділ көрсеткен [1]. Осындай іргелі жаңа экономикалық реформалардың бірі исламдық қаржыландыру жүйесін енгізу.

Исламдық сақтандыру (такафул) – шарият қағидаларына негізделген өзара көмек жүйесі болып табылады. Бұл жүйе исламдық экономика мен қаржының ажырамас бөлігі ретінде дамып, қазіргі заманғы сақтандыру нарығында маңызды орын алуда. Исламдық сақтандыру жүйесінің құқықтық реттелуі көптеген елдерде арнайы заңнамалар мен реттеу тетіктері арқылы жүзеге асырылады.

«Ислам экономикасы мен қаржысы саласындағы зерттеулер саланы түрлі қырынан қарастыруға бағытталған. Жалпы ислам экономикасы мен қаржы жүйесі бойынша заманауи жазбалар XX ғасырдың бірінші ширегінен бастап жазыла бастады. Сала бойынша алғаш зерттеу жүргізгендердің қатарында М. Ғазали, Абу Заһра, М. Хамидуллаһ, М. Зарқа, З. Салих, А. Иқбал, М. Наби, М. Узаир, Б. Садр, И. Абдуһ, Хасануззаман, М. Қахф, Ә. Зарқа, У. Зухайли, Н. Сиддики, Ю. Қардауи, С. Хамуд, А. Юсри, А. Чаудхури, Ф. Хан, М. Жархи, З. Хасан сияқты ғалымдар бар. Аталған ғалымдардың бір бөлігі саланы қаржы-экономикалық қырынан қарастырса, екінші бөлігі қаржы мәселелерін фикһ тұрғысынан зерттеді. Жалпы алғанда, XX ғасырдағы ғалымдардың еңбектері ислам экономикасы мен қаржы жүйесінің теориялық негіздерін қалыптастыруда елеулі рөл атақарады» [2, 9 б.].

Содан бері көптеген ғалымдар, құқықтанушылар исламдық шаруашылық моделін зерттеп, өз үлестерін қосты.

«Исламдық қаржы саласының Қазақстандағы жағдайын зерттеген отандық ғалымдардың арасында К. Бертаева қолданыстағы ислам банкингінің модельдерін Қазақстанмен байланыстыра отырып талдаған. Д. Оналтаев сукук исламдық құнды қағаздарын еліміздегі агробизнес саласында пайдаланудың мүмкіндіктерін зерттеген. А. Салихова және П. Маггс Қазақстандағы исламдық қаржы бойынша қабылданған нормативтік-құқықтық базаның жағдайын зерттеген. Р. Сагиева және Л. Куанова Қазақстанда исламдық қаржыны дамытуда шет елдік тәжірибені тиімді қолдану жолдары бойынша зерттеу жүргізсе, А. Рыскулов «Қазақстан Республикасында исламдық сақтандыру индустриясын дамыту перспективалары» тақырыбында зерттеу жүргізіп, магистр дәрежесін иеленген. Жалпы исламдық қаржы саласы бойынша докторлық және кандидаттық еңбек жазғандардың қатарында: Б. Мейрбаев, Д. Заманбеков ислам экономикасы мен банк жүйесінің діни-этикалық және философиялық қырларына қатысты кандидаттық еңбек жазған, А. Алиев сукук құнды қағаздардың ерекшеліктері туралы докторлық диссертация қорғаған, 2022 ж. Л. Куанова өзінің докторлық диссертациясында исламдық қаржының әлеуметтік тиімділігін зерттеп, Қазақстан нарығындағы исламдық әлеуметтік қаржы инструменттерді дамыту бойынша маңызды ұсыныстар берген» [2, 11 б.].

Заң саласында исламдық сақтандыруды дамытудың құқықтық мәселелерін зерттеуге елеулі үлес қосқан М.Г. Алимжанованың 2013 ж. қорғаған «Қазақстан Республикасы мен Малайзиядағы сақтандыру қызметін құқықтық реттеудің теориялық және практикалық мәселелері (исламдық сақтандыру саласында)» атты ғылыми диссертациясын атауға болады.

Экономика ғылымдарының кандидаты С. Ждановтың айтуынша, «ислам экономикасы» термині экономикалық дамудың ерекше жолының мүмкіндігін білдіру үшін қолданылады. Бұл доктрина «меншік» ұғымына негізделеді. Ол барлық байлықтың Жаратушыға тиесілі екенін, ал адамдардың оны тек басқару құқығына ие екенін білдіреді. Дегенмен, теолог Саид Атару Хусейн мұсылман құқық нормаларының табыс табуға тыйым салмайтынын ерекше атап өтті. Себебі, пайданың өзі адамды еңбек етуге ынталандыру әдісі болып табылатынына көз жеткізді. Алайда, пайда табу сенушінің негізгі мақсатына айналмауы тиіс [3, 35 б.].

Исламдық экономикалық институттар арасында сақтандыру жүйесі ерекше мәртебеге ие. Сақтанушылар сақтандыру ұйымына жарна төлеп, арнайы сақтандыру қорын қалыптастырып, сол қордың қатысушыларына айналады. Осылайша исламдық сақтандыру моделінің механизмі жүзеге асырылады. Бұл ретте сақтандыру ұйымы тек осы қорды басқарушы тұлға болып есептеледі.

Исламдық сақтандырудың дәстүрлі сақтандырумен ұқсастығы, сақтандыру жағдайы орын алғанда, қатысушыға немесе сақтанушыға сақтандыру өтемақысының бірдей сомасы төленетіндігінде. Ал сақтандыру қоры өзінің қаржылық қызметін жүргізіп, жылдық қызмет нәтижелері бойынша алынған пайданы сақтанушылар арасында тең үлестермен дивидендтер ретінде бөледі. Қордың қатысушылары барлық тәуекелдер үшін қосымша жауапкершілікті көтереді. Қор шығынға ұшыраған жағдайда, сақтанушылар қосымша жарналармен сол шығынды өтейді. Егер өз капиталын сақтандырып отырған кәсіпкерде сақтандыру жағдайы орын алмаса, оның сақтандыру ұйымына төлеген жарнасының толық сомасы жойылмайды. Кәсіпкер, өзінің төлеген жарнасы үшін сақтандыру қорының қызметінен түсетін қосымша пайдасын алады.

«Исламдық сақтандыру (такафул)» атауының өзі, оның дәстүрлі сақтандырудан қаншалықты ерекшеленетінін көрсетеді. Исламдық сақтандыру моделі – бұл мұсылман құқықтарының барлық принциптері мен нормаларына сәйкес келетін сақтандыру нысаны. Исламдық сақтандыруда қолдануға тыйым салынған үш элемент бар. Олар: гарар, майсир және риба. Гарар (белгісіздік) сақтандыру шарттарында жиі кездеседі. Бұл коммерциялық сақтандыру шарты сақтандыру жағдайының белгісіз мерзіміне және төлемнің белгісіз сомасына негізделген. Майсир (бұл жағдайда құмарлық ретінде түсінілетін) көптеген исламтанушылардың пікірінше, сақтандыру шарты тараптарының қатынастарында көрінеді. Сақтанушы сақтандыру жағдайының сомасы сақтандыру жарналарынан асып кететінін болжап, өз мүлкін сақтандырады. Бірақ жарнаны төлегеннен кейін сақтандыру жағдайы орын алмауы да мүмкін. Сондай-ақ, кейбір сақтандыру түрлері бойынша пайыздарды төлеу немесе сақтанушының жарналарын пайыздар бар қызметке инвестициялау мұсылман құқықтары бойынша заңсыз болып табылады. Бұл риба

(пайыз) бар екендігін көрсетіп, тыйым салынады. Бірақ жалпы өлшем ретінде қолданылатын пайыздарды, пайда сомасы болатын пайыздармен шатастырмау керек [4, 3 б.]. Коммерциялық сақтандыру ұйымдарының қызметі нақты белгіленген жарналарды төлеуді қарастырады. Бұл тараптар үшін шарттардың елеулі белгісіздігін білдіреді. Ислам Конференциясы Ұйымының Ислам құқық академиясы Кеңесі коммерциялық (дәстүрлі) сақтандыруды Шариғат тұрғысынан жарамсыз және тыйым салынған деп танып, Шариғаттың исламдық серіктестік қағидаттарына негізделген альтернативті сақтандыру жүйесі ретінде такафул сақтандыруды ұсынды [5, 45 б.].

Исламдық сақтандыру қызметінің тәжірибеде екі түрі қарастырылады: жалпы такафул және отбасылық такафул. Жалпы такафул мен дәстүрлі сақтандырудың белгілері ұқсас болып келеді. Себебі ол мүліктік сақтандыруға жатады. Алайда исламдық сақтандыру моделінде сақтандырылатын мүліктің бағалануы өзгеше жүзеге асырылады. Дәстүрлі сақтандыруда мүлікке келтірілген зиян сақтандыру шартында көрсетілген соманың негізінде өтелсе, жалпы такафул сақтандыру мерзімі ішінде мүлікті тұрақты қайта бағалауды қарастырады. Такафул белгісіздікті болдырмау үшін, нарықтағы кез келген мүліктің бағасының тұрақсыздығын есепке алады. Егер бұл рәсім жүргізілмесе, мүліктің құны сақтандыру жағдайы орын алған кезде өсіп кетуі мүмкін. Сол кезде сақтандыру шартында белгіленген сақтандыру өтемақысы келтірілген зиянды өтеуге жетпейді. Дәл осы жағдай дәстүрлі сақтандыруда жиі кездеседі. Отбасылық такафул өмірді сақтандырумен ұқсас болып келеді. Бірақ ол сақтандырылған адамның отбасы мүшелері мен асыраушыларына әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етуге көбірек бағытталған. Исламдық сақтандыру құқықтанушылары өмірді сақтандырудың Шариғатқа сәйкестігі мен оның отбасылық такафулмен байланысын жоққа шығарады. Себебі олар өмірдің Жаратушының қолында екенін айтады.

Тарихқа тереңірек үңілсек, әр елдің такафул моделі ішкі экономикалық, әлеуметтік және заңнамалық факторларына байланысты қалыптасты. Р.И. Беккиннің пікірінше, әлемдік тәжірибеде исламдық сақтандыру қатынастарын реттейтін нормалардың 3 түрі қалыптасты. Біріншісі – Құран мен сүннетте тікелей қамтылған нормалар, екіншісі – Құран немесе сүннетте баяндалған ережелерді қайталайтын немесе дамытатын нормалар, үшіншісі және кең таралғаны – мұсылман құқықтарының нормалары мен принциптеріне қайшы келмейтін нормалар болып табылады [6, 127 б.].

Ислам әлеміндегі алғашқы мемлекеттердің бірі – Біріккен Араб Әмірлігінде 1979 ж. алғашқы сақтандыру ұйымы құрылды. Сол кезде такафул-ұйымының сақтандыру қызметі үшінші нормамен реттелді. Яғни, оның нормалары мұсылман құқықтарына қайшы келмеді.

Исламдық сақтандыру жүйесін Шариғат нормаларына сәйкестендіру кезінде құқықтанушылар «уақыт, орын және жағдай өзгерген сайын нормаларды өзгерту мүмкіндігі» принципін жиі атап өтеді. Бұл уақыттың өзгеруімен бірге оның талаптарының да өзгеретінін білдіреді. Шынымен де, адамның тұрмысы өзгерген сайын, жаңа технологиялар пайда болады. Осыған байланысты, Шариғаттың кейбір нормаларын қолдану қиындық туғызады. Сондықтан көптеген заңгерлер оларды қазіргі заманғы тенденцияларға бейімдеуге тырысып, Шариғат нормаларына қайшы келмейтін, заманауи мемлекет шеңберінде жұмыс істей алатын сақтандыру нысанын жасауға ұмтылады [6, 130 б.]. Алайда көптеген мұсылман заңгерлері бастапқы норманың мақсатын жоғалту қаупінен сақтану үшін кез келген жаңашылдыққа қарсы шығады. Бұл қарама-қайшылықтар орынды болып есептеледі. Себебі, бүгінгі күні қажетті жаңашылдық пен белгілі бір тұлғалардың мүдделері арасындағы шекараны табу өте қиын. Л.Р. Сюкияйнен өзінің еңбектерінде осындай пікір білдірді. Оның пікірінше, бұл бұрын болмаған ұғымдардың рұқсат етілуіне әкелуі мүмкін [7, 65 б.].

Кез келген қоғамдық қатынастар саласында, соның ішінде сақтандыру жүйесінде де реттелмеген нормалар болады. Мұндай жағдайларда мұсылман құқығында танымал институт – Иджма қолданылады.

Иджма – бұл муджахидтердің (белгіленген талаптарға сай келетін мұсылман құқықтанушы) өзге Шариғат көздерімен реттелмеген қатынастарды реттеу үшін қабылдайтын ортақ пікірі. Оның негізі Шариғаттың зайырлы мемлекеттің құқықтық жүйесінен айырмашылығында жатыр. Біздің мемлекетімізде құқықтық нормаларды реттелетін құқықтық қатынастар бойынша бөлуге болатын болса, Шариғат нормалары барлық қоғамдық қатынастарды жалпы тәртіппен реттейді. Бұл Шариғатта сақтандыруға тікелей қатысты нақты нормалар жоқ екенін, бірақ оған

қатысты жалпы қағидалардың бар екенін білдіреді. Бұл исламдық сақтандыру моделінің қандай болуы керектігі жайында нақты бір пікірге келудің қиындығынан болып отыр.

Исламдық сақтандыру (такафул) моделі біздің елде де, бүкіл әлемде де үлкен қызығушылық тудырып отыр. Такафулдың өзіндік маңыздылығы мен тұрақты тұтынушылары бар. Ол батыстық сақтандыру моделіне балама бола отырып, халықтар арасында кең таралған. Бірақ оның кемшілігі – ұзақ уақыт бойы негізгі исламдық қаржы ұйымдарының даму стандарттарының болмауында еді. Қазіргі таңда, бүкіл әлемде исламдық қаржыны дамытуға қолдау көрсету және жәрдемдесу мақсатын көздейтін бірнеше негізгі ұйым бар. Исламдық қаржы институттары үшін бухгалтерлік есеп және аудит ұйымы (AAOIFI) 1990 ж. Ислам Даму Банкі секілді ірі қаржы ұйымдарының келісімі негізінде құрылған. AAOIFI исламдық қаржы ұйымдарының шаруашылық операцияларының есеп стандарттарын әзірлеу және одан әрі қолдану үшін құрылған. Сонымен қатар, жоғарыда аталғандардың қатарына Исламдық қаржылық қызметтер жөніндегі кеңес (IFSB) кіреді. Ол исламдық қаржылық қызметтер индустриясының тұрақты дамуын қамтамасыз ететін ұйымдарды реттейді. Реттеу міндеті мұсылман құқығы нормаларына сәйкес келетін халықаралық стандарттарды жасау және келісу арқылы жүзеге асады. Қазіргі кезде қаржы ұйымдарын реттейтін мемлекеттік орган пруденциялық нормативтер сияқты жеке әдістемелерге арналған нұсқаулар мен ережелерді бекітті. Ұйымдар әзірлейтін практикалық әдістемелерді исламдық өнімнің сапалы дамуының кепілі екендігін көпшілік мойындайды. Барлық мүмкіндіктерді таразылай келе, Қазақстан Республикасы Алматы қаласының өңірлік қаржы орталығының қызметін реттеу агенттігі (АӨҚОҚРА) Даму департаментінің сарапшылары AAOIFI және IFSB ұйымдарына мүше болу қажеттілігін мойындайды. Өйткені, бұл олардың стандарттарын басшылыққа алуға, исламдық қаржы институттарын реттеу әдістерін қолдануға және өзге де қажетті қолдаулар алуға мүмкіндік береді [5, 78 б.].

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасындағы исламдық сақтандыру ұйымдарының саны шектеулі. Олардың қызмет түрлері негізінен шетелге шығатын азаматтарды медициналық сақтандырумен және жазатайым оқиғалардан сақтандырумен ғана шектеледі. Дегенмен, Қазақстан Республикасындағы исламдық қаржы ұйымдарының даму барысын талдай отырып, жақын арада такафул – сақтандырудың қолжетімді болатынын болжауға болады. Исламдық қаржы ұйымдарын енгізудің алғашқы кезеңдері оңай болмады. Алайда қысқа уақыт ішінде айтарлықтай жетістіктерге қол жеткіздік. Отандық исламдық қаржы жүйесін прогрессивті дамыту үшін мұсылман елдерінің қолдауы мен тәжірибесі аса қажет екенін ұмытпауымыз керек [8, 78 б.].

Қазақстан Республикасының қолданыстағы сақтандыру заңнамасы исламдық сақтандыруды жүзеге асыруға арнайы ережелер мен институттар енгізу арқылы белгілі бір мүмкіндіктер туғызды. Ең алдымен, 2015 жылғы заңнамалық өзгерістерден кейін Қазақстан азаматтық заңнамасына «исламдық сақтандыру шарты» ұғымы енгізілді (ҚР Азаматтық кодексінің 845-1-бабы) [9]. Сол сияқты, «Сақтандыру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына исламдық сақтандыру қағидаттары туралы арнайы 36-1-бап қосылып, онда «takaful» операцияларының негізгі шариғат талаптары бекітілді. Атап айтқанда, заңда сақтанушылардың өзара қорғау және өзара жауапкершілік принципі, пайыздық табыс алуға тыйым және харам бизнес түрлерін сақтандыруға жол бермеу қағидаттары нақты көрсетілген [10]. Бұл нормалар исламдық сақтандырудың құқықтық негізін айқындап, оның конвенционалдық сақтандырудан айырмашылығын нормативтік деңгейде бекітті.

Исламдық сақтандыру компанияларының құқықтық мәртебесі мен қызметін реттеу үшін де арнайы талаптар қойылған. Қазақстан заңнамасына сәйкес, исламдық сақтандыру қызметін тек уәкілетті органнан (ҚР Ұлттық Банкінен немесе қазіргі қаржы нарығын реттеу агенттігінен) исламдық сақтандыру қызметін жүргізуге арналған лицензия алған ұйым ғана жүзеге асыра алады. Яғни, дәстүрлі (конвенционалдық) сақтандыру компаниясы исламдық сақтандыру өнімдерін тікелей ұсына алмайды – ол үшін жеке маманданған ұйым құруы қажет. Заң бойынша бір ұйымның аясында әрі дәстүрлі, әрі исламдық сақтандыру операцияларын бірге жүргізуге тыйым салынған, бұл екі қызметті араластырмау талабы қойылған. Мұндай норма исламдық сақтандырудың таза шариғат қағидаттарымен жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін енгізілген, себебі бір компанияда екі түрлі жүйе қатар жүргізілсе, қаражаттың араласуы және шариғат талаптарының бұзылуы ықтимал.

Исламдық сақтандыру ұйымдарына қатысты қаржылық тұрақтылық және қадағалау талаптары да анықталған. Олар жалпы сақтандыру компанияларына қойылатын корпоративтік басқару құрылымын сақтайды, бірақ қосымша ретінде міндетті түрде Шариғат қағидаттары жөніндегі кеңес құруы тиіс. Сонымен бірге, исламдық сақтандыру компаниялары сақтандыру сыйақыларынан құралған исламдық сақтандыру қорын дербес есепке алады және сол қаражатты басқару тәртібі заңнамада белгіленген ерекшеліктерге бағынады. Мысалы, компания өзінің басқарушылық қызметі үшін сол қордан алдын ала келісілген сыйақы (гәраж немесе уакала ақысы) алуға құқылы, бірақ бұл сыйақы мөлшері шектен тыс болмауы және сақтанушылар мүддесіне нұқсан келтірмеуі тиіс. Сондай-ақ заң исламдық сақтандыру ұйымының активтерін қандай құралдарға инвестициялауға болатынын айқындауды Шариғат кеңесінің құзыретіне берген [11]. Бұл исламдық қаржы принциптеріне сай инвестициялық саясатты жүргізуге мүмкіндік береді. Исламдық сақтандыру компанияларының қызметі Ұлттық Банктің (қазіргі Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің) қадағалауында болады және оларға пруденциалдық нормативтер мен капиталына қатысты талаптар қойылады – реттеуші орган исламдық сақтандырудың ерекшеліктерін ескеретін арнайы нормативтік құқықтық актілерді де қабылдауда.

Сонымен қатар, Қазақстан заңнамасы исламдық сақтандырушыларға кейбір сақтандыру сыныптарында қызмет етуге мүмкіндік беріп отыр. Мәселен, 2015 жылғы түзетулер нәтижесінде исламдық сақтандыру ұйымдарына міндетті сақтандыру түрлерімен айналысуға рұқсат етілді. Яғни, экологиялық міндетті сақтандыру, жұмысшыларды жазатайым оқиғадан міндетті сақтандыру секілді заң бойынша міндетті саналатын сыныптарда да исламдық сақтандыру компаниясы қызмет көрсете алады. Бұл оларды тек нишалық ерікті сақтандырумен шектемей, жалпы нарыққа қатысуына мүмкіндік береді. Мұны исламдық сақтандыруды қолдаушы құқықтық қадам деп қарастыруға болады.

Дегенмен, қазіргі құқықтық реттеуде бірқатар шектеулер мен шешілмеген мәселелер де жоқ емес. Біріншіден, исламдық сақтандыруды дамытудағы институционалдық шектеу – қолданыстағы модель бойынша тек дербес маманданған компаниялар ғана жұмыс істей алатынында. Бұл талап нарыққа жаңа ойыншылардың кіруін қиындатуы мүмкін, себебі ірі конвенционалдық сақтандырушылар исламдық «терезе» ашып, өнім ұсына алмайды (бұл жайында келесі бөлімде ұсыныстар айтылады). Шетел тәжірибесінде бірқатар елдер дәстүрлі сақтандыру компанияларына исламдық сақтандыру терезесін ашуға рұқсат беру арқылы *takaful* нарығын кеңейткені белгілі [12]. Қазақстанда болса, қазірше мұндай мүмкіндік заңмен қарастырылмаған – бұл исламдық сақтандырудың тез өріс алуына тежеу болуы ықтимал.

Екіншіден, заңнамалық терминология және концепция мәселесі көрініс табады. 2015 жылғы өзгерістер кезінде заң шығарушы «исламдық сақтандыру» терминін енгізгенімен, «такафул» ұғымының өзі заң мәтінінде қолданылмаған [13]. Терминологиялық бейтараптық жергілікті құқықтық дәстүрді сақтау мақсатында жасалған қадам шығар, алайда бұл халықаралық тәжірибедегі жалпы қолданыстан ерекшеленеді. Сондай-ақ, сақтандыру туралы заңда исламдық сақтандыруға қатысты тараптарды сипаттау үшін дәстүрлі «сақтанушы» және «сақтандырушы» терминдері қалдырылған, оларды «қатысушы» және «оператор» деп өзгертпегені байқалады. Мұның нәтижесінде, исламдық сақтандыру келісімдері іс жүзінде классикалық сақтандыру шарты формасына өте ұқсас болып қалып, концептуалдық тұрғыда жаңа жүйенің философиясы толық көрінбеуі мүмкін. Ең бастысы – заңнамаға «исламдық өмірді сақтандыру» (өмірді исламдық сақтандыру) деген түсінік енгізілді, бұл шариғат принциптері тұрғысынан даулы ұғым. Өйткені, кейбір ислам ғұламалары өмірді тікелей сақтандыруды құмарлықпен байланыстырып тыйым салғанымен, *takaful* жүйесінде өмірді сақтандыру (*family takaful*) өзге тәсілмен ұйымдастырылады. Біздің заңнамада осы ұғымды енгізу исламдық қаржы принциптерін толық түсінбеуден туған концептуалдық қателік деп бағаланады. Мұндай олқылық болашақта түсінбеушілік тудырып, шариғатқа қайшы өнімдердің пайда болуына алып келуі мүмкін.

Үшіншіден, құқықтық базада кейбір нақтылықтың жоқтығы байқалады. Мәселен, исламдық сақтандыру компаниясы банкроттық жағдайына ұшыраса, оның бұрын қатысушыларға төленбей қалған қарызы (кард әл-хасан ретінде берген несие) қалай қаралатыны толығымен айқын

емес. Заңда компания беретін пайызсыз қарыз туралы норма бар болғанымен, ол қарызды қайтару кезінде сақтанушылардың талабы басымдыққа ие бола ма, жоқ па – белгісіз қалып отыр [11]. Теориялық тұрғыда, егер исламдық сақтандырушы жабылса, қатысушылардың жарналары жатқан қордың активтері бөлек сақталғандықтан, олар қор міндеттемелерін өтеуге жұмсалуды керек және компания кредиторлары ол қаражатқа тиісуге құқысыз. Алайда сақтандырушы компания өзінің берген қарызын қайтару үшін қордың болашақ артығын талап етуге құқы бар ма, ол талаптың басымдығы қандай – мұны нормативтік тұрғыда нақтылау қажет. Бұл мәселе әзірше практикалық тұрғыда туындамағанмен, құқықтық анықтығы маңызды.

Жалпы алғанда, Қазақстанның сақтандыру заңнамасы исламдық сақтандыруды енгізу жолында айтарлықтай қадам жасап, институционалдық және құқықтық алаң құрды. Мысалы, исламдық сақтандыру қоры, шариғат кеңесі, ерекше лицензиялау тәртібі секілді тетіктер заң жүзінде бекітілді. Бұл – мүмкіндіктер жағы. Ал шектеулер ретінде нарықтық реалияларды ескеретін кейбір икемділіктің жетіспеуі (мысалы, «исламдық терезелердің» болмауы), тұжырымдамалық дәлдік мәселелері және толықтыруды қажет ететін жекелеген құқықтық олқылықтар аталып отыр.

Қазақстандағы исламдық сақтандыру секторының әлеуетін ашу және оны қарқынды дамыту үшін құқықтық база мен реттеу тетіктерін жетілдіру бағытында бірнеше ұсынысты қарастыруға болады.

1. Исламдық «терезелер» енгізу мүмкіндігін қарастыру қажет. Қазіргі заңнамаға сәйкес, дәстүрлі сақтандыру компаниясы исламдық сақтандыру қызметін тікелей көрсете алмайды, бұл нарыққа жаңа өнімдердің шығуын тежейді. Сол себепті, конвенционалдық сақтандыру ұйымдарына исламдық қаржы қағидаттарына сай сақтандыру өнімдерін ұсынуға мүмкіндік беретін «исламдық терезе» механизмін енгізу орынды болар еді. Мұндай механизм банктік салада енгізілгелі жатыр: қаржы реттеушісі 2025 ж. банк қызметі туралы жаңа заң жобасына исламдық терезелерді легализациялау нормасын енгізуде, яғни дәстүрлі банктерге өз инфрақұрылымы аясында шариғат талаптарына сай қызмет көрсетуге рұқсат бермек [14]. Бұл қадам исламдық қаржыны бүкіл жүйеге кеңінен кіріктіру үшін жасалуда. Сақтандыру саласында да осы тәжірибені қолдануға болады. Мысалы, Малайзия, Бахрейн, Пәкістан сияқты елдерде көптеген конвенционалдық сақтандырушылар өз жанынан *takaful* бөлімшелерін (терезелерін) ашып, клиенттерге балама өнімдер ұсынып келеді. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, исламдық терезелерді енгізу нарықты тез кеңейтуге және халықтың әртүрлі сегментіне жетуге септігін тигізеді [12]. Қазақстан үшін де сақтандыру заңнамасына тиісті өзгерістер енгізіп, лицензиялау талаптарын жеңілдету арқылы осындай қадам жасау исламдық сақтандыру көлемін арттыруға ықпал етер еді. Әрине, терезелер қызметін қатаң шариғат бақылауына алу және қаржылық есептілікті бөлек жүргізу талаптары қоса қарастырылуы тиіс. Дегенмен, бұл реформа отандық ірі сақтандыру компанияларының ресурс пен инфрақұрылымын пайдалана отырып, исламдық сақтандыруды жылдам ілгерілетуге мүмкіндік береді.

2. Құқықтық терминологияны және нормаларды шариғат талаптарына толық сәйкестендіру керек. 2015 жылғы заңнамаға енгізілген кейбір түсініктерді қайта қарастыру қажет. Атап айтқанда, «исламдық өмірді сақтандыру» ұғымын шариғатқа сай келетін «отбасылық *takaful*» (немесе «жанұялық исламдық сақтандыру») деген баламамен алмастырып, оның шарттары мен ерекшеліктерін жеке нормативтік актімен нақтылау ұсынылады. Сонымен бірге, исламдық сақтандыру келісімдерінің тараптарын дәстүрлі «сақтандырушы-сақтанушы» терминдерінен гөрі «түшарик» (қатысушы) және «такафул операторы» деп атауды заң мәтінінде қарастыруға болады – бұл тұжырымдамалық дәлдік үшін маңызды. Әрине, терминологияны өзгерту құқықтық техниканың мәселесі болғанымен, ол жаңа институттың мәнін дұрыс түсінуді жеңілдетеді. Бұған қоса, заңнаманың мақсатты аудиторияға түсінікті болуы үшін қазақ тілінде де нақты аударылған терминдер қолданған жөн («такафул» сөзі көпшілікке бейтаныс болса, кемінде жақша ішінде көрсетуге болады). Жалпы, құқықтық актілерді халықаралық стандарттарға сәйкестендіре отырып, ұлттық ерекшелікке сай бейімдеу керек.

3. Шариғат кеңестерінің қызметін регламенттеу және бірыңғай стандарттар енгізу қажет. Қазіргі кезде әрбір исламдық қаржы ұйымы жанында шариғат кеңесі бар, бірақ олардың жұмысы көбіне ұйымның ішкі құжаттарымен реттеледі. Ұлттық деңгейде шариғат кеңестерінің

шешімдеріне қойылатын бірыңғай талаптар мен стандарттарды әзірлеу қажет. Мысалы, Кеңес мүшелерінің біліктілігі, тәуелсіздігі, шешімдерін тіркеу тәртібі, шариғат қағидаларын түсіндіруде қолданылатын көздер (AAOIFI стандарттары ма, әлде жергілікті пәтуалар ма) нақтыланғаны дұрыс. Бұл үшін Қазақстан Республикасының қаржы нарығын реттеу агенттігі халықаралық тәжірибеге сүйене отырып (әсіресе Бахрейндегі AAOIFI және Малайзиядағы ISRA стандарттарын ескере отырып), исламдық қаржы бойынша Орталық Шариғат Кеңесін немесе балама үйлестіруші орган құруы мүмкін. Мұндай орган қаржылық мекемелер жанындағы шариғат кеңестерінің қаулыларын үйлестіріп, қайшылық туындаса пәтуа шығарып, жалпы нұсқаулық беріп отырса, исламдық сақтандырудың шариғат талаптарына сәйкестігіне сенімділік артады. Сондай-ақ, шариғат кеңестерінің жұмысын реттейтін нормативтік-құқықтық акт қабылдап, онда кеңес мүшелерінің міндеттері мен жауапкершілігін заңды түрде бекіту керек. Бұл қадам исламдық сақтандыру жүйесінің тұтас тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған.

4. Салық және есеп жүйесін жетілдіруде аса маңызды. Исламдық сақтандыру операцияларының қаржылық есептілігі мен салық салуын дәстүрлі сақтандырумен теңестіру, қажет болғанда ерекше жағдайларын ескеру керек. Мысалы, сақтандыру төлемінен артылған қаражатты (сурутплус) қатысушыларға қайтару немесе қайырымдылыққа беру кезінде қосымша салық ауыртпалығы туындамауы тиіс. Халықаралық тәжірибеде исламдық қаржы келісімдеріне қолайлы салық режимі беру оларды ынталандырады деп танылған. Сондықтан Қазақстанда да салық кодексіне исламдық сақтандыруға қатысты өзгертулер енгізіп, қосарланған салық салуды болдырмау, пайызсыз қаржы операцияларына жеңілдік беру секілді нормаларды бекіту ұсынылады. Бұған қоса, бухгалтерлік есеп стандарттарын да бейімдеу керек: исламдық сақтандыру қоры, оператордың жеке қаражаты, қатысушылардың жарнасы және қайта сақтандыру резервтері бөлек көрініс табатын есеп үлгісін енгізу қажет. Бұл салаға қатысты қаржылық есептің халықаралық стандарты (IFRS) жоқ болса да, AAOIFI әзірлеген исламдық қаржы есеп стандарттарын негізге алуға болады.

5. Реттеуші органдардың қадағалау құралдарын жетілдіру және реттеуші құмсалғыш (sandbox) пайдалану ережелері қажет деген пікірдеміз. Исламдық сақтандыру – жаңа құбылыс болғандықтан, оны қадағалау барысында дәстүрлі тәсілдер әрдайым тиімді болмауы мүмкін. Сондықтан Қаржы нарығын реттеу агенттігі мен Ұлттық Банк реттеуші құмсалғыш режимін исламдық қаржы өнімдері үшін іске қосқаны жөн. Яғни, жаңа takaful өнімдерін немесе моделдерін нарыққа шығармас бұрын шектеулі ортада сынап көруге мүмкіндік беру керек. Мұның құқықтық тетіктерін жасап, өтініш білдірген компанияларға уақытша ерекше жағдай жасап, инновациялық исламдық сақтандыру шешімдерін тестілеуге жағдай жасалса, кейін сол тәжірибе негізінде заңнаманы тұрақты өзгертуге негіз пайда болады [14]. Сондай-ақ, реттеуші тарапынан тұрақты түрде нұсқаулықтар, қаулылар шығарып отыру арқылы шариғат талаптарын іске асыру барысын мониторингтеу маңызды. Мысалы, Ұлттық Банктің 2018 жылғы арнайы қаулысымен исламдық сақтандыру қорын басқарғаны үшін компанияның ақы алу ережелері бекітілгені белгілі – осындай нақтылау құжаттарын басқа да аспектілер бойынша шығарып отыру керек. Реттеушінің икемді ұстанымы мен әдістемелік көмегі исламдық сақтандырудың орнығуын жеңілдетеді.

6. Халықаралық қайта сақтандыру және ынтымақтастықты дамыту қажеттілігі маңызды. Отандық исламдық сақтандырушылардың төлем қабілеттілігін қолдау үшін халықаралық re-takaful (исламдық қайта сақтандыру) нарығымен байланыс орнату қажет. Құқықтық тұрғыда, шетелдік қайта сақтандыру ұйымдарының Қазақстанда қызмет көрсетуіне кедергіні азайтып, мүмкіндігінше оларды тіркеу тәртібін жеңілдеткен жөн. AIFC алаңы арқылы шетелдік takaful және re-takaful операторларын тарту да бір шешім бола алады – ол үшін AIFC юрисдикциясында кейбір қосымша ынталандырулар (салық жеңілдігі, жеңілдетілген лицензиялау) қарастырылған. Ұлттық деңгейде де, егер шетелдік исламдық қайта сақтандырушы компаниялар отандық нарыққа филиал ашса, оған құқықтық режим жасау сұрағын ойластырған абзал. Сондай-ақ, «Исламдық сақтандыру туралы» жеке заң қабылдап, онда халықаралық шарттар мен коллизиялық нормалар мәселесін реттеу ұсынылуы мүмкін. Қазіргі кезде исламдық сақтандыру

қарым-қатынастарының шекарааралық өлшемі күшейіп келеді, сол себепті Қазақстан құқықтық жүйесі де одан шет қалмауы тиіс.

Жоғарыда аталған ұсыныстарды іске асыру Қазақстандағы исламдық сақтандыру индустриясын жандандыруға құқықтық негіз қалайтыны сөзсіз. Әсіресе исламдық терезелерді ашуға рұқсат беру, шарифат бақылауын жүйелеу және салықтық жеңілдіктер жасау сияқты қадамдар қысқа мерзімде оң нәтиже беруі ықтимал. Бұл реформалар еліміздің қаржы жүйесін әртараптандыруға және халыққа баламалы өнімдерді ұсынуға ықпал етеді. Келесі бөлімде шет мемлекеттердің тәжірибесіне шолу жасап, қандай сабақ алуға болатынын қарастырамыз.

Халықаралық тәжірибені қолдану және Қазақстанға бейімдеу жолдарын дамыту маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Исламдық сақтандыру бүгінде әлемнің көптеген елдерінде дамып, жаһандық қаржы жүйесінің бір бөлігіне айналды. Халықаралық тәжірибе Қазақстан үшін екі тұрғыдан маңызды: біріншіден, табысты үлгілерден үйрену, екіншіден, басқа елдерде кездескен қиындықтарды ескеріп, солардан сабақ алу. Мәселен, Малайзия тәжірибесі исламдық қаржының көшбасшыларының бірі әрі *takaful* саласының ең дамыған нарығы саналады. Бұл ел 1984 ж. әлемде алғашқылардың бірі болып арнайы *Takaful Act 1984* заңын қабылдап, алғашқы исламдық сақтандыру компанияларын іске қосты. Қазіргі таңда Малайзияда ондаған *takaful* операторы жұмыс істейді және олар өмірді сақтандыру (*family takaful*) мен жалпы сақтандыру (*general takaful*) секторларында елеулі нарық үлесіне ие. Мемлекеттің орталық банк (*Bank Negara Malaysia*) жанында исламдық қаржыны қадағалайтын арнайы департамент бар, сонымен бірге шарифат кеңестерінің ұлттық деңгейдегі үйлестіруші органы жұмыс істейді. Малайзияның басты жетістігі – толыққанды реттеу базасын құрып, исламдық сақтандыруды қаржы жүйесінің ажырамас бөлігіне айналдыруы. Мысалы, бұл елде *takaful* компанияларының активтері мен міндеттемелерін есепке алу, сақтандыру төлемдерін бөлу, табыстан артық қалған пайданы (сурутплюсты) қатысушыларға үлестіру тәртібі заңмен бекітілген. Сонымен қатар, әрбір сақтандыру компаниясында ішкі шарифат бақылауымен қатар, салалық қауымдастықтар арқылы стандарттау жүргізіледі. Қазақстан Малайзия тәжірибесінен мынаны бейімдей алады: исламдық сақтандыру бойынша арнайы заңнама немесе жеке бөлім енгізу; мемлекеттік қадағалау органы жанынан исламдық қаржы жөніндегі арнайы комитет құру; кадр даярлау мен халықты ақпараттандыру бойынша мемлекеттік бағдарлама жасау. Сондай-ақ, Малайзияның AAOIFI (*Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions*) және IFSB (*Islamic Financial Services Board*) сынды халықаралық ұйымдардың стандарттарын ұлттық нормативтерге икемді қолдану тәжірибесін алу маңызды. Бұл біздің құқықтық базамызды әлемдік талаптарға үйлестіруге көмектеседі.

Парсы шығанағы елдерінің тәжірибесіне көңіл бөлуде маңызды деп есептейміз. Сауд Арабиясы, Біріккен Араб Әмірліктері (БАӘ), Бахрейн, Қатар сияқты GCC (*Gulf Cooperation Council*) елдері де исламдық сақтандырудың өркендеуіне үлес қосқан аймақтар. Әсіресе, Сауд Арабиясының моделі назар аударарлық: онда барлық сақтандыру компаниялары шарифатқа сәйкес кооперативтік сақтандыру форматында жұмыс істейді, яғни іс жүзінде елдегі сақтандыру нарығы 100% исламдық принциптерге өткен [15]. Бұл жүйеде заңмен белгіленген кооперативтік сақтандыру компаниялары пайдасының белгілі бір бөлігі қатысушыларға қайтарылады немесе қайырымдылыққа жұмсалады, ал қалған бөлігі акционерлерге тиесілі. Саудиялық реттеу тәжірибесінде исламдық және дәстүрлі сақтандыру арасында айырмашылық жоқ – барлығы бірыңғай исламдық негізде. БАӘ және Бахрейнде болса, дәстүрлі және исламдық сақтандырушылар қатар жұмыс істегенімен, олар үшін ортақ қадағалау органдары (орталық банк немесе сақтандыру басқармасы) арнайы исламдық қаржы бөлімшелерін құрған. Бұл елдерде *retakaful* нарығы да дамыған – халықаралық қайта сақтандыру компаниялары (мысалы, *Saudi Re*, *Emirates Retakaful*) қызмет етеді. Қазақстан осы аймақтан ең алдымен ретакафулды дамыту жолдарын үйрене алады. Мысалы, ірі исламдық қайта сақтандырушыларды елге тарту үшін бірлескен кәсіпорындар құру немесе олардың өкілдіктерін ашу бағытында инвестициялық жеңілдіктер ұсыну. Сонымен бірге, Саудиядағыдай кооперативтік модельдің құқықтық тетіктерін зерттеп көру де артық емес – біздің жағдайда барлық сақтандыруды бірден исламдық негізге көшіру мүмкін болмаса да, оның кейбір элементтерін (пайда бөлу тәртібі сияқты) ерікті қолданатын компанияларға рұқсат беру ойға қонымды.

Мұсылман емес елдер де исламдық қаржыға құқықтық негіз қалыптастырып, табысты қолдана бастаған. Соның бірі – Ұлыбритания, әлемдік қаржы орталығы ретінде исламдық банкинг пен сукукты дамытумен қатар, сақтандыру саласында да исламдық өнімдерге бейімделді. Лондондағы Lloyd's сақтандыру нарығында 2018 жылға дейін бірнеше ретакафул синдикаттары жұмыс істеген, сондай-ақ 2008 ж. Ұлыбританияда алғашқы толыққанды исламдық сақтандыру компаниясы (Salaam Halal Insurance) ашылған. Британия үкіметі исламдық қаржыға қолайлы орта жасау үшін салық заңдарын өзгертіп, Sharia-compliant қызметтерге дәстүрлілермен бірдей жағдай ұсынды. Нәтижесінде, Лондон бүгінде Таяу Шығыс пен Азиядан келетін исламдық сақтандырушылардың Еуропалық хабына айналды. Қазақстан Ұлыбритания үлгісінен ең алдымен реттеушілік икемділік пен проактивті саясатты үлгі етуі керек. Яғни, шетелдік инвесторларға, әсіресе, исламдық қаржы саласындағы ойыншыларға тартымды жағдай жасау (AIFC аясында салық жеңілдіктері берілуі – осы бағыттағы бір қадам). Сонымен бірге, Ұлыбританияның білім беру жүйесінде исламдық қаржы мамандарын даярлау белсенді жүргізіледі: бірнеше университетте исламдық қаржы бойынша магистрлік бағдарламалар бар. Бізге де осындай мамандарды өз елімізде даярлау немесе шетелде оқытып әкелу – құқықтық реформаларды сапалы жүзеге асырудың кепілі. Себебі, исламдық сақтандыру саласының дамуы заңнамадан басқа, адами капиталға да тікелей байланысты.

Жоғарыдағы халықаралық тәжірибелерді қорытындылай келе, Қазақстан үшін мынадай бейімдеу жолдары ұсынылады: біріншіден, құқықтық үйлесімділік – отандық заңнаманы IFSB және AAOIFI секілді ұйымдардың стандарттарымен барынша үндестіру (мәселен, IFSB-27 стандарты исламдық сақтандыруды қадағалаудың негізгі принциптерін қамтиды, оны ұлттық деңгейде басшылыққа алу); екіншіден, институционалдық ынтымақтастық – Малайзия, Бахрейн, Түркия сынды елдердің реттеуші органдарымен меморандумдар жасап, тәжірибе алмасу бағдарламаларын жүзеге асыру; үшіншіден, кадрлық әлеуетті арттыру – шетелдегі исламдық қаржы бойынша оқу орындарымен байланыс орнатып, мамандарды оқыту, сондай-ақ өзіміздің жоғары оқу орындарында исламдық банкинг және сақтандыру негіздері пәндерін енгізу; төртіншіден, халықаралық нарыққа шығу – отандық исламдық сақтандыру компанияларының шетелдік қайта сақтандырушылармен серіктестігін ынталандыру, қажет болса шетелден стратегиялық инвестор тарту арқылы капитал мен технология алу.

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, исламдық сақтандыруды дамытудың бір жолы – оны жалпы қаржы жүйесінің үйлесімді бөлігіне айналдыру, яғни дәстүрлі қаржы институттарымен қатар дамуына жағдай жасау. Қазақстан осы бағытта алғашқы қадамдарын жасады, ендігі міндет – сол қадамдарды жүйелі саясатқа ұластырып, әлемдік озық тәжірибені жергілікті жағдайға бейімдеп, салаға серпін беру.

Қорытынды

Қазақстандағы исламдық сақтандыруды дамытудың құқықтық мәселелерін зерттеу нәтижесі көрсеткендей, елімізде осы секторды жолға қою үшін негіз қалыптастырылғанымен, алда шешімін таппаған түйіндер мен атқарылар жұмыстар жеткілікті. 2009–2015 жж. қабылданған заңнамалық өзгерістер Қазақстанды посткеңестік кеңістікте исламдық қаржыландырудың пионері қылды – ислам банктері мен сукук шығаруға мүмкіндік туып, 2015 ж. исламдық сақтандыру ұғымы ресми түрде енді. Нәтижесінде, алғашқы takaful компаниясы пайда болып, халыққа шариғат талаптарына сай сақтандыру өнімдерін ұсына бастады. Қазіргі құқықтық база исламдық сақтандырудың негізгі қағидаттарын мойындап, оны жүргізудің тәртібін белгілейді: жеке лицензиялау, исламдық сақтандыру қоры, шариғат кеңесі, пайыздық табыс пен харам инвестицияларға тыйым секілді тетіктер заңмен бекітілген. Бұл мүмкіндіктер исламдық сақтандыруды бастауға жол ашқан маңызды қадамдар болды.

Дегенмен, саланы толыққанды дамыту үшін құқықтық алаңды одан әрі жетілдіру қажеттігі айқындалды. Біріншіден, заңнаманың өзі эволюциялық өзгерістерге мұқтаж: исламдық «терезелер» тәрізді икемді тетіктер енгізу, терминологияны шариғатқа сәйкес келтіру, кейбір нормалардың анық еместігін жою сияқты міндеттер бар. Екіншіден, реттеуші органдардың саясатында да проактивтілік қажет – жаңа өнімдерді сынақтан өткізу үшін жеңілдікті режимдер

(sandboxes), исламдық қаржыға маманданған қадағалау бөлімшелері болуы тиіс. Үшіншіден, нарықтың өзін дамыту үшін салықтық және экономикалық ынталандырулар керек – исламдық сақтандыруға нейтрал немесе жеңілдетілген салық тәртібі, AIFC арқылы шетел инвестициясын тарту шаралары. Төртіншіден, халықтың қаржылық сауатын арттыру және исламдық қаржы туралы дұрыс түсінік қалыптастыру маңызды – бұл да жанама болса да құқықтық мәдениеттің бір бөлшегі. Осы бағыттардың бәрінде кешенді жұмыс жүргізілсе, исламдық сақтандыру Қазақстанның көптүрлі қаржы нарығында өз орнын алып, халыққа балама, этикалық және өзара әділдікке негізделген сақтандыру қызметін ұсынатын салаға айналары сөзсіз.

Халықаралық тәжірибені талдау Қазақстанға дамудың дара жолын іздеуде бағыт-бағдар береді. Малайзияның кешенді құқықтық жүйесі, GCC елдерінің нарықтық тәжірибелері және Батыс елдерінің икемді реттеуші әдістері біздің реформалар үшін тамаша үлгі бола алады. Әсіресе, құқықтық реформаларды іске асыруда сол елдерде қалыптасқан стандарттар мен принциптерді қабылдап, жергілікті ерекшеліктермен ұштастыру тиімді болмақ. Мысалы, IFSB және AAOIFI стандарттарын ендіру, шариғат кеңестерінің шешімдерін үйлестіру, исламдық қаржы бойынша мамандармен қамтамасыз ету мәселелері – барлығы кешенде шешілуі тиіс. Бұл орайда мемлекет, реттеуші органдар, қаржы ұйымдары және ғылыми қауымдастық бірлесе әрекет етіп, исламдық сақтандыру институтын орнықтыруға атсалысуы керек.

Қорытындылай келе, Қазақстандағы исламдық сақтандыруды дамытудың құқықтық мәселелері біртіндеп шешімін тауып келе жатқанымен, әлі де атқарылар іс көп. Қолданыстағы заңнамалық базаны халықаралық озық тәжірибеге сай жетілдіру, нарықтың сұранысына икемдеу – уақыт талабы. Дұрыс бағытта жүргізілген реформалар нәтижесінде Қазақстанның исламдық сақтандыру секторы алдағы жылдары өсіп, отандық қаржы жүйесінің маңызды құрамдас бөлігіне айналуы әбден мүмкін. Ол үшін бүгінгі таңда қабылданатын құқықтық шешімдер ертеңгі күні исламдық сақтандырудың дамуының берік іргетасына айналмақ. Бұл сала ел азаматтарына этикалық және әділетті қаржы өнімдерін ұсыну арқылы әлеуметтік-экономикалық тұрақтылыққа да өз үлесін қосары сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі. URL: <http://www.akorda.kz/> (өтініш берілген күн: 01.05.2025)
- 2 Стамбакиев Н.Ж. Қазақстан Республикасындағы исламдық қаржы институттарының қалыптасуы және қызметтерінің ерекшеліктері: 6D021500-Исламтану Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы. – 174 б. URL: <https://www.nmu.edu.kz/wp-content/uploads/2024/07/> (өтініш берілген күн: 01.05.2025)
- 3 Жданов С. Исламская экономика: ретроспективный анализ // Финансовый рынок. – 2000. – № 5. – С. 35–42.
- 4 Караев М. Исламские финансы: внедрение единых стандартов // Юридическая газета. – 2015. – № 11. – С. 3.
- 5 Алимжанова М.Г. Қазақстан Республикасы мен Малайзиядағы сақтандыру қызметін құқықтық реттеудің теориялық және практикалық мәселелері (исламдық сақтандыру саласында): 6D030100 – Юриспруденция Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы. – 126 б.
- 6 Беккин Р.И. Правовые основы исламского страхования // Исламские финансы в современном мире. Экономические и правовые аспекты. – М.: Наука, 2004. – 335 с.
- 7 Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право. – М.: Юрист, 1986. – 245 с.
- 8 Рыскулов А.С. Проблемы внедрения исламского страхования (Такафул) в Республике Казахстан // Международная конференция «Проблемы, перспективы исламских финансов в международных валютно-кредитных и финансовых отношениях». – Москва: Финансовая академия при Правительстве Российской Федерации, 2010. – С. 78–89.
- 9 Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім) Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409> (өтініш берілген күн: 01.05.2025)

- 10 Сақтандыру қызметі туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 18 желтоқсандағы N 126 Заңы. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000126_ (өтініш берілген күн: 01.05.2025)
- 11 Islamic Finance in Kazakhstan: New Amendments. URL: <https://www.bakermckenzie.com/> (accessed: 01.05.2025)
- 12 Zhanar Oralbaeva, Orazgul Dzhakisheva, Karlygash Kurbanova, Assiya Naukanova Development opportunities of islamic finance in Kazakhstan: world experience and perspectives. URL: <https://www.e3s-conferences.org/a> (accessed: 01.05.2025)
- 13 Islamic finance. The Untold Story of Islamic Insurance in Kazakhstan. URL: <https://www.finformed.org/the> (accessed: 01.05.2025)
- 14 Исламское финансирование в Казахстане: что важно знать. URL: <https://fingramota.kz/ru/news/post/islamskoe-finansirovanie-v-kazahstane-chto-vazhno-znat> (дата обращения: 01.05.2025)
- 15 Features of the takaful insurance market. URL: <https://www.atlas-mag.net/en/category/> (accessed: 01.05.2025)

REFERENCES

- 1 Memleket bassysy Qasym-Jomart Toqaevtyñ Qazaqstan xalqyna Joldaуy. 2020 jylǵy 1 qypküiek Jaña jaǵdaıdaǵy Qazaqstan: is-qimyl kezeñi. URL: <http://www.akorda.kz/> (ötiniş berilgen kün: 01.05.2025). (in Kazakh).
- 2 Stambakiev N.J. Qazaqstan Respublikasyndaǵy islamdyq qarjy instituttarynyñ qalyptasuy jáne qyzmetteriniñ erekselikteri: 6D021500-İslamtanu Filosofia doktory (PhD) дәреjesin alu üşin daiyndalǵan disertasia. Almaty. 174 p. URL: <https://www.nmu.edu.kz/wp-content/uploads/2024/07/> (ötiniş berilgen kün: 01.05.2025). (in Kazakh).
- 3 Zhdanov S. (2000) Islamskaja jekonomika: retrospektivnyj analiz // Finansovyj rynek. No. 5. P. 35–42. (In Russian).
- 4 Karaev M. (2015) Islamskie finansy: vnedrenie edinyh standartov // Juridicheskaja gazeta. No. 11. P. 3. (In Russian).
- 5 Alimjanova M.G. Qazaqstan Respublikasy men Malaiziadaǵy saqtandyru qyzmetin qūyqytyq retteudiñ teorialyq jáne praktikalyq мәseleleri (islamdyq saqtandyru salasynnda): 6D030100 – İurisprudensia Filosofia doktory (PhD) дәреjesin alu üşin daiyndalǵan disertasia. Almaty. 126 p. (in Kazakh).
- 6 Bekkin R.I. (2004) Pravovye osnovy islamskogo strahovaniya // Islamskie finansy v sovremennom mire. Jekonomicheskie i pravovye aspekty. M.: Nauka. 335 p. (In Russian).
- 7 Sjukijajnen L.R. (1986) Musul'manskoe pravo. M.: Jurist'. 245 p. (In Russian).
- 8 Ryskulov A.S. (2010) Problemy vnedreniya islamskogo strahovaniya (Takaful) v Respublike Kazahstan // Mezhdunarodnaja konferencija «Problemy, perspektivy islamskih finansov v mezhdunarodnyh valjutno-kreditnyh i finansovyh otnoshenijah». Moskva: Finansovaja akademija pri Pravitel'stve Rossijskoj Federacii. P. 78–89. (In Russian).
- 9 Qazaqstan Respublikasynyñ azamattyq kodeksi (erekşe bölim) Qazaqstan Respublikasynyñ 1999 jylǵy 1 şildedegi N 409 Kodeksi. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409> (ötiniş berilgen kün: 01.05.2025). (in Kazakh).
- 10 Saqtandyru qyzmeti turaly Qazaqstan Respublikasynyñ 2000 jylǵy 18 jeltosandaǵy N 126 Zańy. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000126_ (ötiniş berilgen kün: 01.05.2025). (in Kazakh).
- 11 Islamic Finance in Kazakhstan: New Amendments. URL: <https://www.bakermckenzie.com/> (accessed: 01.05.2025). (in English).
- 12 Zhanar Oralbaeva, Orazgul Dzhakisheva, Karlygash Kurbanova, Assiya Naukanova. Development opportunities of islamic finance in Kazakhstan: world experience and perspectives. URL: <https://www.e3s-conferences.org/a> (accessed: 01.05.2025). (in English).
- 13 Islamic finance. The Untold Story of Islamic Insurance in Kazakhstan. URL: <https://www.finformed.org/the> (accessed: 01.05.2025). (in English).
- 14 Islamskoe finansirovanie v Kazahstane: chto vazhno znat'. URL: <https://fingramota.kz/ru/news/post/islamskoe-finansirovanie-v-kazahstane-chto-vazhno-znat> (data obrashheniya: 01.05.2025). (In Russian).
- 15 Features of the takaful insurance market. URL: <https://www.atlas-mag.net/en/category/> (accessed: 01.05.2025). (in English).

АБИШЕВА М.Н.,*¹

докторант.

*e-mail: abisheva.meruertkz@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9558-3987,

ЮХНЕВИЧ Э.Э.,²

PhD, профессор.

e-mail: e.juchnevicius@prawo.ug.edu.pl

ORCID ID: 0000-0001-7390-4885

¹Казахский национальный
университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

²Университет Гданьск,
г. Гданьск, Польша

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКОГО СТРАХОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье рассматриваются правовые проблемы развития исламского страхования в Республике Казахстан. Подробно анализируются теоретические основы исламского страхования, а также его отличия от традиционного страхования. Цель исследования – проанализировать действующую правовую базу исламского страхования в Казахстане и определить механизмы ее совершенствования. Основные направления исследования: рассмотрение теоретических основ исламского страхования, выявление пробелов в национальном законодательстве, анализ путей внедрения стандартов шариата и адаптация международного опыта. Научная значимость исследования заключается в комплексном анализе правовых проблем развития исламского страхования в Казахстане. Практическая значимость состоит в том, что совершенствование правовых основ исламского страхования позволит диверсифицировать финансовый рынок и расширить доступ населения к финансовым услугам, соответствующим исламским принципам. В ходе исследования были использованы методы сравнительно-правового анализа, анализа нормативно-правовых актов, изучения международного опыта и системно-структурный подход. Результаты исследования выявили основные правовые барьеры развития исламского страхования в Казахстане. К ним относятся: отсутствие специального закона, несогласованность стандартов шариата, особенности налогового и бухгалтерского регулирования. Кроме того, были разработаны предложения по внесению изменений в законодательство, укреплению статуса Шариатского совета и внедрению международных стандартов.

Ключевые слова: исламское страхование, такафул, финансовое регулирование, исламская экономика, общий такафул, семейный такафул, страховые организации.

ABISHEVA M.N.,*¹

doctoral student.

*e-mail: abisheva.meruertkz@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9558-3987

JUCHNEVICIUS E.E.,²

PhD, professor.

e-mail: e.juchnevicius@prawo.ug.edu.pl

ORCID ID: 0000-0001-7390-4885

¹Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan

²Gdansk University,
Gdansk, Poland

LEGAL ISSUES OF ISLAMIC INSURANCE DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

Abstract

The article examines the legal issues of developing Islamic insurance in the Republic of Kazakhstan. Theoretical foundations of Islamic insurance and its differences from traditional insurance are analyzed in detail. The purpose of the study is to analyze the current legal framework of Islamic insurance in Kazakhstan and identify mechanisms for its

improvement. The main research directions include: consideration of the theoretical foundations of Islamic insurance, identification of gaps in national legislation, analysis of ways to implement Sharia standards, and adaptation of international experience. The scientific significance of the study lies in the comprehensive analysis of the legal issues related to the development of Islamic insurance in Kazakhstan. The practical significance is that the improvement of the legal foundations of Islamic insurance will make it possible to diversify the financial market and expand public access to financial services in accordance with Islamic principles. The study employed methods of comparative legal analysis, analysis of regulatory legal acts, examination of international experience, and a system-structural approach. The results of the study revealed the main legal barriers to the development of Islamic insurance in Kazakhstan. These include: the absence of a special law, inconsistency of Sharia standards, and peculiarities of tax and accounting regulation. In addition, proposals were developed to introduce legislative amendments, strengthen the status of the Sharia council, and implement international standards.

Keywords: Islamic insurance, takaful, financial regulation, Islamic economy, general takaful, family takaful, insurance organizations.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 13.07.2025

МРНТИ 10.01.11
УДК 340
JEL K39

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2025-1-3-41-50>

АШЫРАЛИЕВА Б.С.,*¹

К.Ю.Н., доцент.

*e-mail: bayan.ashyralieva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8598-4808

ЖУГРАЛИНА Б.М.,²

К.Ю.Н., доцент.

e-mail: ladnur@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5786-5713

¹Университет международного бизнеса

им. К. Сагадиева,

г. Алматы, Казахстан

²Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ПРАВО В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация

Внедрение цифровых технологий во все сферы жизнедеятельности общества обуславливает необходимость изучения отдельных аспектов проникновения цифровизации в систему национального права. К положительным эффектам, которые может принести цифровизация в данную сферу, с одной стороны, можно отнести оптимизацию национальной законодательной базы, с другой – процессы оцифровки правовой системы и применение в правовой деятельности инновационных технологий, повышающих ее прозрачность, эффективность и безопасность. Целью настоящей статьи является раскрытие основных проблем и перспектив сферы национального права Казахстана, а также определение ключевых тенденций развития отдельных отраслей права в условиях цифровых преобразований. В ходе исследования использовались методы анализа и синтеза, статистического анализа, сравнения. К результатам настоящего исследования относится описание основных нововведений в национальном законодательстве Республики Казахстан, касающихся правовой цифровизации. Изучены основные направления реализации государственной политики в сфере правовой трансформации. На основе сформулированных результатов проведенного исследования определены основные вызовы, перспективы для национального права в условиях цифровизации, а также раскрыты направления дальнейшего развития отдельных отраслей права. Указанные результаты исследования могут быть применены в сфере государственного управления в целях повышения эффективности их решений касательно трансформации национального права в условиях цифровых преобразований.

Ключевые слова: законодательство, цифровизация, цифровая экономика, электронное правительство, правовая система.

Введение

Современность характеризуют как «век цифровых технологий», проникающих все глубже во все сферы жизни и деятельности человека. Тема цифровых преобразований, или цифровизации стала одной из наиболее актуальных как в научной, так и в экономико-политической сфере [1]. Этот факт объясняется рядом позитивных эффектов, которые несет цифровизация для роста экономики, промышленности, бизнеса и социума в развитых и развивающихся странах, а также рядом возможных угроз, генерирующихся в процессе ее внедрения [2].

В наиболее общем виде цифровизацию следует понимать как процесс перехода от традиционных способов передачи информации к цифровым, что подразумевает использование высокотехнологических устройств – как сверхмощных компьютеров, так и персональных смартфонов, ноутбуков и др., между которыми создается электронная связь – киберпространство [3]. На сегодняшний день цифровизация широко применяется в сфере экономики, обуславливая воз-

никновение концепции «цифровой экономики», в которой главным ресурсом является информация.

Впервые определение цифровой экономики было сформулировано на саммите лидеров «большой двадцатки» в Ханчжоу в 2016 г.: цифровая экономика происходит из ряда видов экономической деятельности, направленных на эффективное применение в коммуникационных технологиях и улучшение экономической структуры [4].

В настоящее время сложилось несколько основных подходов к осмыслению сущности цифровой экономики: узкий (относится только к сфере ИКТ) и широкий (включает как ИКТ-сектор, так и частично традиционные сферы, в которых происходит интеграция цифровых технологий). Второй подход подразумевает внедрение цифровизации не только в экономике, но и в бизнесе, государственном управлении, а также в ходе трансформации национального права.

Цифровизация правовой системы и ее связь с цифровой экономикой представляет актуальность для исследований ученых из разных стран мира. К примеру, в работе Zekos [5] установлено, что правовая сфера максимально тесно связана с развитием цифровой экономики, что обусловлено потребностью в правовом обеспечении этого процесса, необходимостью продвижения определенных законопроектов, стимулирующих цифровое развитие, а также определением связи между правовой сферой и технологиями.

В исследовании Е. Ondashuly [3] цифровизация правовой системы изучается на основе двух подходов: во-первых, это появление такого правового института, как информационное право, и, во-вторых, это процесс оцифровки непосредственно системы права. Под «оцифровкой» в первую очередь понимается развитие онлайн-сервисов, электронных баз данных в сфере права и др.

Проведенный анализ литературных источников позволяет отметить, что в работах исследователей уделено недостаточно внимания раскрытию аспектов развития цифровой трансформации права на практике с оценкой эффективности внедрения мероприятий и программ в отдельных регионах мира.

Целью предпринимаемого исследования является определение ключевых вызовов и перспектив для национального права Казахстана, а также формирование направлений развития отдельных его отраслей в условиях цифровизации.

Научная новизна исследования заключается в проведении комплексного правового исследования основных проблем и перспектив развития национального права Казахстана, а также определение ключевых тенденций развития отдельных отраслей права в условиях цифровых преобразований. Элементом научной новизны, в частности, выступает формулировка ключевых направлений развития ведущих отраслей права в контексте правовой трансформации: конституционного, административного, гражданского, финансового и трудового права.

Материалы и методы

Анализ законодательной базы и реализации отдельных государственных программ РК позволил выделить основные нововведения в правовую базу РК касательно цифровых преобразований, начиная с первого внедрения цифрового формата на законодательном уровне в 2003 г. В результате такого анализа систематизированы и обобщены основные понятия в области регулирования отношений в цифровой среде. Посредством статистического анализа была оценена позиция РК в рейтинге стран по индексу развития электронного правительства, а также индексу электронного участия.

С помощью методов анализа и синтеза, статистического метода были определены основные вызовы и перспективы, существующие в сфере национального права, а также сформированы ключевые направления развития отдельных отраслей национального права.

Наряду с общенаучными и общеправовыми способами и приемами познания (историко-логическим, сравнительным, методом перехода от общего к частному), использован формально-юридический метод, который позволил проанализировать правовые нормы, регулирующих отдельные аспекты законодательного закрепления цифровизации в РК.

Информационной базой статьи является научная периодика казахстанских и других изданий мира, а также данные, находящиеся в открытом доступе, включая нормативные правовые акты.

Результаты и обсуждение

Внедрение определенных норм о цифровых технологиях в законодательную базу давно стало распространенной практикой и обусловленной необходимостью для многих стран мира. Например, Европейский союз (ЕС), в состав которого входят одни из наиболее развитых стран мира, постоянно расширяет законодательную базу с целью обеспечения правовой поддержки для стимулирования экономической активности в сфере цифровизации.

Далее приведем основные нововведения в законодательной базе касательно цифровизации в таблице 1.

Таблица 1 – Основные нововведения законодательного закрепления цифровизации в РК

Законы РК	Основные нововведения
«Об электронном документе и электронной цифровой подписи» от 7 января 2003 г. [6]	Официальное закрепление таких терминов, как «электронный документооборот», «электронный архив», «электронная цифровая подпись», «электронный документ»
«Об информатизации» от 24 ноября 2015 г. [7]	Определение таких понятий, как «автоматизация», «информатизация», «информационная безопасность», «информационная система» и ряд других; закрепление положений касательно управления в сфере информатизации.
«О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам информатизации» от 24 ноября 2015 г. [8]	Введение в оборот сделок в электронной форме, получивших широкое распространение, в том числе при реализации государственных закупок и в других договорах.
О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования цифровых технологий» от 25 июня 2020 г. [9]	Ведение термина «цифровые активы»; с принятием данного закона цифровой актив был определен как часть имущества и стал оборотоспособным. Внесение положений, предусматривающих следующие понятия: «цифровой актив», «блокчейн», «цифровой майнинг», «цифровой токен», «электронный акимат», «электронное правительство», «электронная промышленность», «интеллектуальный робот»
«О платежах и платежных системах» от 26 июля 2016 г. [10]	Введение таких понятий, как «электронные деньги» и «электронный кошелек»
«О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам развития бизнес-среды и регулирования торговой деятельности» от 2 апреля 2019 г. [11]	Дополнение Гражданского процессуального кодекса РК (далее – ГПК РК) главой «Особенности электронного судопроизводства»
«О внесении изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан по вопросам внедрения современных форматов работы судов, сокращения излишних судебных процедур и издержек» от 10 июня 2020 г. [12]	Дополнение ГПК РК статей, закрепляющей основные положения касательно электронного протокола, который ведется в ходе судебного разбирательства
«О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам улучшения бизнес-климата» от 29 июня 2020 г. [13]	Закрепление в ГПК РК приоритета извещения в электронной форме
«О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам труда» от 4 мая 2020 г. [14]	Введение в Трудовой кодекс РК (далее – ТК РК) обязанности для работодателя вносить информацию о заключении, прекращении, изменении трудового договора с работником в единую систему учета трудовых договоров. Таким образом, в ТК РК было введено такое понятие, как «единая система учета трудовых договоров», и на территории РК был введен электронный документооборот актов работодателя. Изменение связано с переходом на дистанционную работу из-за эпидемии COVID-19.
Примечание: Составлено авторами на основе анализа законодательной базы.	

Анализируя представленную информацию, можно прийти к выводу, что государственное правление за два десятилетия сделало ряд важнейших шагов относительно развития цифровизации и связанной с этим трансформации национальной правовой системы.

С одной стороны, в законодательстве были закреплены нормы, регулирующие правовые отношения фактически во всех сферах экономической и социальной жизни людей. С другой стороны, сама правовая сфера претерпела ряд значительных изменений, к примеру, в сфере судопроизводства.

Как отмечено в таблице 1, ГПК РК был дополнен главой «Особенности электронного судопроизводства». Данной главой закреплено, что гражданское судопроизводство может вестись в электронном виде, при чем формируется электронное гражданское дело и электронный судебный акт, который размещается в автоматизированной информационной системе суда. Также предусматривается возможность участия в судебном заседании через использование специального технического оборудования. Кроме того, в ГПК РК прописаны требования к ведению электронного протокола.

Далее считаем необходимым остановиться на динамике позиции РК в рейтинге по индексу развития электронного правительства.

В наиболее общем виде, современное состояние внедрения цифровизации в экономическую и правовую сферы отражает индекс развития электронного правительства (E-Government Development Index или EGDI). Индекс предназначен для оценки состояния развития цифрового правительства для 193 стран с точки зрения трех основных измерений: предоставление онлайн-услуг, телекоммуникационная связь и человеческий потенциал.

По итогам 2024 г. Казахстан занял 24 место из 193 в глобальном рейтинге UN Global E-Government Development Index (такое же место он занял в 2023 г., а в 2022 г. – 28 место), а также первое место среди развивающихся стран, не имеющих доступа к морю, что свидетельствует о статусе Казахстана в качестве субрегионального лидера в указанном рейтинге. Экспертами ООН особо отмечена роль портала электронного правительства eGov, проектов E-License и Smart Data Ukimet, операторами которых является АО «НИТ» [15].

На наш взгляд, к числу наиболее существенных проблем в системе национального права в условиях цифровых преобразований следует отнести:

- ♦ низкий уровень осведомленности граждан о цифровом праве – для успешного развития цифрового права необходимо, чтобы население страны знало, какие имеются права и обязанности при использовании цифровых технологий. Целесообразно проводить информационные кампании, обучать население ключевым основам в области цифрового права, а также предоставлять доступную и понятную информацию касательно законодательства;

- ♦ необходимость создания эффективных механизмов защиты персональных данных. Персональные данные имеют высокую ценность в цифровой экономике, поэтому защита их конфиденциальности должна быть на высшем уровне. Для этого следует создать действенные механизмы контроля за использованием персональных данных и законодательно закрепить ответственность за их неправомерное использование;

- ♦ устранение правовых пробелов в сфере цифрового права. Развитие цифровых технологий происходит так быстро, что государственное правление не всегда успевает вносить необходимые изменения в законодательство. Следует своевременно внедрять новые законы и вносить соответствующие изменения в текущее законодательство;

- ♦ обеспечение информационной безопасности. Кибератаки и утечки информации могут нанести значительный ущерб не только гражданам и бизнесам, но и создать угрозу для национальной безопасности, поэтому целесообразно разрабатывать эффективные алгоритмы противодействия киберугрозам.

Преодоление вышеупомянутых вызовов раскрывает перед правовой системой Казахстана широкие перспективы, среди основных из которых следует выделить:

- ♦ повышение доступности правосудия для населения, которое включает возможность обращаться в суд на удаленной основе, без посещения здания суда, что упростит и ускорит процесс рассмотрения дел. Это особенно актуально для граждан, проживающих на отдаленных территориях или имеющих ограничения в передвижении;

- ♦ создание действенных механизмов контроля за соблюдением законов. Технологии мониторинга и анализа информации позволят своевременно выявлять нарушения законодательства и принимать соответствующие меры по их устранению;

- ♦ повышение уровня защиты прав и интересов граждан. Электронное правительство и электронные услуги повышают прозрачность взаимодействия между государством и населением, облегчая процесс получения государственных сервисов;
- ♦ улучшение правовой культуры в целом путем использования инновационных технологий для эффективного обучения и повышения квалификации в области права.

Исходя из вышеотмеченного, следует сформировать основные направления развития отдельных отраслей национального права в условиях цифровизации. Так, в сфере гражданского права наиболее актуальными вопросами являются: защита персональных данных, электронная подпись, электронный документооборот и электронная коммерция. Таким образом, ключевым направлением развития этой отрасли права является усовершенствование законодательства, направленного на защиту прав и интересов пользователей в Интернете.

В сфере конституционного права следует обеспечить защиту прав и свобод граждан в сфере информационных технологий, в том числе право на доступ к информации и свободу слова, а также повысить информационную безопасность и защиту персональных данных.

В сфере трудового права необходимо повысить правовую защиту работников, занятых в новых сферах деятельности, в том числе информационные технологии, искусственный интеллект, автоматизация и др. С этой целью важно развивать законы, обеспечивающие права работников на необходимое обучение и переподготовку в новых сферах, а также установить социальные гарантии и обеспечить защиту трудовых прав.

В сфере административного права необходимо повысить эффективность и прозрачность государственного управления путем внедрения электронных сервисов и специализированных информационных технологий. Важным направлением развития административного права является оптимизация процедур государственной регистрации, получения разрешительных документов, контроля и мониторинга исполнения нормативных актов.

В уголовном праве появляются новые виды преступлений, связанных с инновационными технологиями, в том числе хакерство, кибертерроризм, мошенничество и др. Поэтому одним из ключевых направлений развития уголовного права является усовершенствование законодательной базы, направленной на противодействие подобным преступлениям, повышение эффективности следствия и судебного преследования в этой сфере, а также обеспечение защиты прав жертв киберпреступлений и улучшения методов подтверждения доказательств.

В сфере финансового права важным направлением развития является повышение эффективности правовой базы в сфере проведения электронных платежей, электронных денег, а также внедрить действенные механизмы государственного регулирования цифровой экономики в целом.

Повышение эффективности сотрудничества Казахстана в международно-правовой сфере следует осуществлять по таким направлениям: регулирование киберпространства (основная цель – защита прав пользователей); разработка международных договоров в сфере развития международной защиты данных, регулирования электронной коммерции и др.

В результате исследования можно выделить основные позитивные изменения в правовой системе РК касательно внедрения цифровизации, а также негативные тенденции в этой сфере. К позитивным аспектам следует отнести высокий уровень развития электронного правительства, а также значительное увеличение показателя цифровой грамотности населения.

Оценка негативных тенденций усложняется недостаточным вниманием со стороны Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Казахстана (МЦРИАП) к проведению мониторинга и определению степени достижения целевых значений показателей развития цифровизации.

По доступным данным [16] можно сделать вывод касательно низкой конкурентоспособности национальной ИКТ продукции на международном рынке, присутствия ряда убыточных и бесперспективных проектов в сфере, отсутствия желаемых результатов относительно внедрения облачного документооборота на уровне государства и др.

При всех перечисленных проблемах трансформация национального права в условиях глобальных цифровых преобразований имеет и большие перспективы. Так, стоит отметить лидерство РК на субрегиональном уровне относительно высоких показателей в сфере развития электронного правительства в мировом рейтинге.

Критику государственных решений относительно внедрения нововведений по цифровизации в законодательство РК можно встретить в работе А.А. Амангельдыкызы [17, с. 33]. Автор отмечает, что внесение изменений в ГПК РК является преждевременным до того момента, пока не будут точно определены все теоретические аспекты. Это связано с тем, что цифровое право, по мнению исследователя, не является самостоятельным имущественным правом, скорее это способ закрепления имущественных прав. Такая точка зрения подтверждает необходимость повышенного внимания к всестороннему анализу задач, связанных с развитием цифровизации в правовой сфере, перед их непосредственным внедрением в законодательную базу.

Отдельные работы ученых посвящены изучению перспективных направлений цифровизации в ходе трансформации национального права с использованием конкретных инновационных технологий. Так, в исследовании К.Ф. Исабековой [18, с. 171] изучены возможности использования искусственного интеллекта как способа цифровизации и его применения в нормотворчестве. Ученым охарактеризовано применение такого вида искусственного интеллекта, как Data Mining, для анализа базы данных нормативных правовых актов на предмет наличия противоречий или дублирования, а также анализа нормативных актов для выявления ошибок и других несоответствий. В работе также раскрыты возможности применения нейронных сетей для поиска оптимальных решений в процессе создания нормативных актов, поиска дефектов, моделирования ситуаций. Третьим видом искусственного интеллекта, возможности которого широко раскрыты в исследовании автора, являются экспертные системы, которые позволяют ввод определенных знаний с целью их сохранения, а также последующего извлечения и использования.

В исследованиях, проведенных учеными других стран, в частности К.В. Коробейниковой, цифровизация права рассматривается в контексте оцифровки государственных сервисов или так называемого «электронного правительства» [19].

Заключение

На основании вышеизложенного считаем необходимым сформулировать следующие выводы и обобщения:

1. Среди перспективных направлений трансформации национального права в условиях глобальных цифровых преобразований можно выделить развитие электронного правительства, учитывая статус Казахстана как субрегионального лидера с тенденцией повышения среднемирового и среднерегионального значения в мировом рейтинге развития электронного правительства.

2. Несмотря на существенные сдвиги в сфере цифровой трансформации национального права, имеется ряд проблем и вызовов. Решение таких проблем позволит раскрыть перед государством ряд перспектив, в том числе повышение доступности правосудия для населения, создание действенных механизмов контроля за соблюдением законов, повышение уровня защиты прав и интересов граждан, улучшение правовой культуры в целом, создание новых возможностей для развития бизнеса и повышения инвестиционной привлекательности.

3. В целях повышения эффективности национального права в условиях цифровых преобразований необходимо внедрить ряд изменений в законодательную базу в следующих отраслях права: гражданское, трудовое, административное, уголовное, конституционное, финансовое, международное.

В частности, речь идет о совершенствовании правовых механизмов защиты прав и интересов пользователей в Интернете, эффективности и транспарентности государственного управления путем внедрения электронных сервисов и специализированных информационных технологий, противодействия киберпреступности, обеспечения информационной безопасности и других описанных в исследовании способов цифровых преобразований на уровне отраслей национальной правовой системы.

4. Направлением дальнейших исследований стоит избрать тщательное изучение перспектив, проблем и направлений развития международно-правового сотрудничества Казахстана в сфере цифровой трансформации.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Verhoef P.C., Broekhuizen T., Bart Y., Bhattacharya A., Dong J.Q., Fabian N., Haenlein M. Digital transformation: a multidisciplinary reflection and research agenda // *Journal of business research*. 2021, no. 122, pp. 889–901. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.> (accessed: 10.07.2025)
- 2 Hai T.N., Van Q.N., Thi Tuyet M.N. Digital transformation: opportunities and challenges for leaders in the emerging countries in response to COVID-19 pandemic // *Emerging Science Journal*. 2021, no. 5(1), pp. 21–36.
- 3 Ondashuly E. Digitalization of legal system of Kazakhstan on the example of judicial system // *Journal of actual problems of jurisprudence*. 2018, no. 88(4), pp. 48–52. URL: <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/2066/2033> (accessed: 11.07.2025)
- 4 Pan W., Xie T., Wang Z., Ma L. Digital economy: an innovation driver for total factor productivity // *Journal of Business Research*. 2022, no. 139, pp. 303–311. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.09.061> (accessed: 11.07.2025)
- 5 Zekos G.I. Political, Economic and Legal Effects of Artificial Intelligence: Governance, Digital Economy and Society. Springer Nature. 2023. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-94736-1> (accessed: 11.07.2025)
- 6 Закон РК «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» от 7 января 2003 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000370> (дата обращения: 23.09.2025)
- 7 Закон РК «Об информатизации» от 24 ноября 2015 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418> (дата обращения: 23.09.2025)
- 8 Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам информатизации» от 24 ноября 2015 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000419> (дата обращения: 23.09.2025)
- 9 Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования цифровых технологий» от 25 июня 2020 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000347> (дата обращения: 23.09.2025)
- 10 Закон РК «О платежах и платежных системах» от 26 июля 2016 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000011> (дата обращения: 23.09.2025)
- 11 Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам развития бизнес-среды и регулирования торговой деятельности» от 2 апреля 2019 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000241> (дата обращения: 23.09.2025)
- 12 Закон РК «О внесении изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан по вопросам внедрения современных форматов работы судов, сокращения излишних судебных процедур и издержек» от 10 июня 2020 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000342> (дата обращения: 23.09.2025)
- 13 Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам улучшения бизнес-климата» от 29 июня 2020 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000352> (дата обращения: 23.09.2025).
- 14 Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам труда» от 4 мая 2020 года. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000321> (дата обращения: 23.09.2025)
- 15 Официальный сайт Электронного правительства Республики Казахстан. URL: https://egov.kz/cms/ru/news/UN_E-Government (дата обращения: 11.07.2025)
- 16 Высшая аудиторская палата Республики Казахстан. Счетным комитетом проведена промежуточная оценка реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан». URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/press/news/details/350101?lang=ru> (дата обращения: 11.07.2025)
- 17 Амангельдыкызы А.А. Внедрение норм о цифровых технологиях в законодательство Республики Казахстан // *Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. – 2021. – № 3(66). – С. 34–43.
- 18 Исабекова К.Ф. Цифровизация в нормотворчестве: задачи и ожидаемые результаты // *Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. – 2018. – № 3(52). – С. 170–174.
- 19 Коробейникова К.В. Цифровизация государственно-правовой сферы: теоретико-правовой аспект // *Аграрное и земельное право*. – 2023. – № 5. URL: <file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/tsifrovizatsiya-gosudarstvenno-pravovoy-sfery-teoretiko-pravovoy-aspekt.pdf> (дата обращения: 23.09.2025)

REFERENCES

- 1 Verhoef P.C., Broekhuizen T., Bart Y., Bhattacharya A., Dong J.Q., Fabian N., Haenlein M. (2021) Digital transformation: a multidisciplinary reflection and research agenda // *Journal of business research*, no. 122, pp. 889–901. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres>. (accessed: 10.07.2025). (In English).
- 2 Hai T.N., Van Q.N., Thi Tuyet M.N. (2021) Digital transformation: opportunities and challenges for leaders in the emerging countries in response to COVID-19 pandemic // *Emerging Science Journal*, no. 5(1), pp. 21–36. (In English).
- 3 Ondashuly E. (2018) Digitalization of legal system of Kazakhstan on the example of judicial system // *Journal of actual problems of jurisprudence*, no. 88(4), pp. 48–52. URL: <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/2066/2033> (accessed: 11.07.2025). (In English).
- 4 Pan W., Xie T., Wang Z., Ma L. (2022) Digital economy: an innovation driver for total factor productivity // *Journal of Business Research*, no. 139, pp. 303–311. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.09.061> (accessed: 11.07.2025). (In English).
- 5 Zekos G.I. (2023) *Political, Economic and Legal Effects of Artificial Intelligence: Governance, Digital Economy and Society*. Springer Nature. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-94736-1> (accessed: 11.07.2025). (In English).
- 6 Zakon RK «Ob jelektronnom dokumente i jelektronnoj cifrovoj podpisi» ot 7 janvarja 2003 goda. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000370> (data obrashhenija: 23.09.2025). (In Russian).
- 7 Zakon RK «Ob informatizacii» ot 24 nojabrja 2015 goda. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418> (data obrashhenija: 23.09.2025). (In Russian).
- 8 Zakon RK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam informatizacii» ot 24 nojabrja 2015 goda. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000419> (data obrashhenija: 23.09.2025). (In Russian).
- 9 Zakon RK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam regulirovanija cifrovych tehnologij» ot 25 ijunya 2020 goda. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000347> (data obrashhenija: 23.09.2025). (In Russian).
- 10 Zakon RK «O platezhah i platezhnyh sistemah» ot 26 ijulja 2016 goda. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000011> (data obrashhenija: 23.09.2025). (In Russian).
- 11 Zakon RK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam razvitiya biznes-sredy i regulirovanija tovgovoj dejatel'nosti» ot 2 aprelja 2019 goda. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000241> (data obrashhenija: 23.09.2025). (In Russian).
- 12 Zakon RK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v Grazhdanskij processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan po voprosam vnedrenija sovremennyh formatov raboty sudov, sokrashhenija izlishnih sudebnyh procedur i izderzhkek» ot 10 ijunya 2020 goda. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000342> (data obrashhenija: 23.09.2025). (In Russian).
- 13 Zakon RK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam uluchshenija biznes-klimata» ot 29 ijunya 2020 goda. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000352> (data obrashhenija: 23.09.2025). (In Russian).
- 14 Zakon RK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam truda» ot 4 maja 2020 goda. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000321> (data obrashhenija: 23.09.2025). (In Russian).
- 15 Oficial'nyj sajт Jelektronno go pravitel'stva Respubliki Kazahstan. URL: https://egov.kz/cms/ru/news/UN_E-Government (data obrashhenija: 11.07.2025). (In Russian).
- 16 Vysshaja auditorskaja palata Respubliki Kazahstan. Schetnym komitetom provedena promezhutochnaja ocenka realizacii Gosudarstvennoj programmy «Cifrovoy Kazahstan». URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/press/news/details/350101?lang=ru> (data obrashhenija: 11.07.2025). (In Russian).
- 17 Amangel'dykyzy A.A. (2021) Vnedrenie norm o cifrovych tehnologijah v zakonodatel'stvo Respubliki Kazahstan // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan*. No. 3(66). P. 34–43 (In Russian).
- 18 Isabekova K.F. (2018) Cifrovizacija v normotvorchestve: zadachi i ozhidaemye rezul'taty // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan*. No. 3(52). P. 170–174. (In Russian).
- 19 Korobejnikova K.V. (2023) Cifrovizacija gosudarstvenno-pravovoj sfery: teoretiko-pravovoj aspekt // *Agrarnoe i zemel'noe pravo*. No. 5. URL: <file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/tsifrovizatsiya-gosudarstvenno-pravovoy-sfery-teoretiko-pravovoy-aspekt.pdf> (data obrashhenija: 23.09.2025). (In Russian).

ӘШІРАЛИЕВА Б.С.,*¹

З.ғ.к., доцент.

*e-mail: bayan.ashyralieva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8598-4808

ЖУГРАЛИНА Б.М.,²

З.ғ.к., доцент.

e-mail: ladnur@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5786-5713

¹К. Сағадиев атындағы

Халықаралық бизнес университеті

Алматы қ., Қазақстан

²«Туран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚОҒАМНЫҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ: ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Андатпа

Қоғам өмірінің барлық салаларына цифрлық технологияларды енгізу цифрландырудың ұлттық заңнама жүйесіне енуінің жеке аспектілерін зерттеуді қажет етеді. Цифрландырудың осы салаға әкелетін оң әсерлеріне, бір жағынан, ұлттық заңнамалық базаны оңтайландыру, екінші жағынан, құқықтық жүйені цифрландыру және оның ашықтығын, тиімділігін және қауіпсіздігін арттыратын құқықтық қызметте инновациялық технологияларды пайдалану процестері жатады. Бұл мақаланың мақсаты – Қазақстанның ұлттық құқығы саласының негізгі проблемалары мен келешегін ашу, сондай-ақ цифрлық трансформациялар жағдайында құқықтың жекелеген салаларының дамуының негізгі тенденцияларын анықтау. Зерттеу барысында талдау және синтез, статистикалық талдау, салыстыру әдістері қолданылды. Осы мақаланың нәтижелері Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасындағы құқықтық цифрландыруға қатысты негізгі жаңалықтардың сипаттамасын қамтиды. Құқықтық қайта құру саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асырудың негізгі бағыттары зерделенді. Жүргізілген зерттеулердің тұжырымдалған нәтижелері негізінде цифрландыру жағдайындағы ұлттық құқықтың негізгі міндеттері мен келешегі айқындалып, құқықтың жекелеген салаларын одан әрі дамытудың бағыттары айқындалды. Жоғарыда аталған зерттеу нәтижелері цифрлық трансформациялар контекстінде ұлттық заңнаманы трансформациялауға қатысты олардың шешімдерінің тиімділігін арттыру мақсатында мемлекеттік басқару саласында қолданылуы мүмкін.

Тірек сөздер: заңнама, цифрландыру, цифрлық экономика, электронды үкімет, құқықтық жүйе.

ASHYRALIYEVA B.S.,*¹

c.l.s., associate professor.

*e-mail: bayan.ashyralieva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8598-4808

ZHUGRALINA B.M.,²

c.l.s., associate professor.

e-mail: ladnur@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5786-5713

¹University of International Business

named after K. Sagadiev,

Almaty, Kazakhstan

²Turan University,

Almaty, Kazakhstan

LAW IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION OF SOCIETY: PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Abstract

The introduction of digital technologies into all spheres of society necessitates the study of individual aspects of the penetration of digitalization into the system of national law. The positive effects that digitalization can bring to this area, on the one hand, include the optimization of the national legislative framework, on the other – the processes of

digitization of the legal system and the use of innovative technologies in legal activity that increase its transparency, efficiency and security. The purpose of this article is to disclose the main problems and prospects of the sphere of national law of Kazakhstan, as well as to determine the key trends in the development of individual branches of law in the context of digital transformations. The methods of analysis and synthesis, statistical analysis, comparison were used in the study. The results of this include a description of the main innovations in the national legislation of the Republic of Kazakhstan concerning legal digitalization. The main directions of the implementation of state policy in the field of legal transformation were studied. Based on the formulated results of the conducted research, the main challenges and prospects for national law in the context of digitalization are identified, and the directions for further development of individual branches of law are revealed. The indicated results of the research can be applied in the field of public administration in order to improve the effectiveness of their decisions regarding the transformation of national law in the context of digital transformations.

Keywords: legislation, digitalization, digital economy, e-government, legal system.

Дата поступления статьи в редакцию: 13.07.2025

2 CIVIL LAW, CIVIL PROCESS

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ, АЗАМАТТЫҚ ҮРДІС

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО, ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

IRSTI 10.63.01

UDC 349.22

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2025-1-3-51-60>

TURLYKHANKYZY K.,*¹

PhD, senior lecturer.

*e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1075-6891

KHAMZINA Zh.A.,¹

doctor of law, professor.

e-mail: mmmmp13@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0913-2002

BURIBAYEV Ye.A.,²

doctor of law, professor.

e-mail: yermek-a@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0433-596X

¹Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan

²Zhetysu University named after I. Zhansugurov,
Taldykorgan, Kazakhstan

MECHANISMS OF OBSERVANCE OF LABOR DISCIPLINE AND DISCIPLINARY RESPONSIBILITY IN THE LABOR LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article analyzes in detail the legal norms of the labor legislation of the Republic of Kazakhstan concerning labor discipline and disciplinary responsibility, both from a theoretical and practical point of view. The purpose of the study is to reveal the content and legal nature of the institutions of labor discipline and disciplinary responsibility, to assess their impact on law enforcement practice, as well as to identify legal gaps and regulatory contradictions in the regulation of labor rights. The authors evaluate their legal technique, effectiveness and legal transparency by conducting an in-depth legal analysis of the relevant norms of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan. In addition, they draw attention to unnecessary formalities and legal shortcomings in the procedures for violating labor discipline and imposing disciplinary penalties. The results of the study substantiate the need for systematization and improvement of law enforcement practice, determining the importance of harmonizing national labor legislation with generally recognized standards of international labor law. The practical significance of the study is determined by the evidence of the need to increase the level of protection of the rights and legitimate interests of labor participants by increasing the effectiveness of mechanisms for the legal regulation of labor relations.

Keywords: labor law, labor discipline, labor relations, labor legislation, employee, employer, disciplinary liability.

Introduction

Labor discipline reflects the imperative nature of labor relations regulation, highlighting the hierarchical dynamic between the parties as defined by legal norms. Within the framework of labor law, this dynamic is primarily manifested through the disciplinary liability of employees toward the employer, with the enforcement of such measures largely left to the employer's discretion.

Kazakhstan's labor legislation faces a number of paradoxes and unresolved issues. One of the central challenges in regulating labor relations and ensuring legal compliance lies in the mechanisms of imposing liability on employees found to be at fault. A paradoxical situation has emerged in the current labor law landscape: due to the prioritization of employers' interests, employees have become the more vulnerable party in labor relations. Under the existing legal framework, employees may be subjected to multiple forms of liability – disciplinary, material, administrative, and even criminal – significantly increasing the pressure they experience within the workplace. This study explores the role of unemployment as a mechanism of labor discipline in Kazakhstan, focusing on the correlation between unemployment rates and labor law reforms since the country's independence. It traces the key stages in the evolution of labor legislation, particularly those connected with disciplinary regulation.

Although labor relations are initially built on the principle of legal equality between employer and employee, any breach of duty disrupts this balance, granting the employer the authority to impose disciplinary sanctions. Historically, labor law has functioned as a safeguard against exploitation, thus emphasizing the need for proportionality between misconduct and punishment, and strict adherence to due process. The institution of disciplinary liability constitutes a core element of labor law. It is closely linked to the broader legal development of labor relations, regulatory mechanisms, and modes of economic cooperation. There is growing interest in establishing unified approaches to the regulation of disciplinary relations, grounded in fundamental labor law institutions and model norms. This trend supports the harmonization of labor legal systems, particularly regarding disciplinary liability enforcement.

At present, the reform of the disciplinary liability institution, including the scope and nature of disciplinary penalties, has become a pressing legal concern. Disciplinary sanctions serve to promote workplace order and productivity. Standard labor market theory in developed economies often frames unemployment as a disciplinary mechanism. This study adopts that theoretical lens to analyze Kazakhstan's context, proposing a model that links unemployment rates to the legal regulation of labor discipline. While labor law reforms have indeed shaped the country's labor market, disciplinary measures such as dismissal are only one among many influencing factors.

Materials and methods

To achieve the objectives of this study, a comprehensive theoretical and empirical analysis was conducted with an emphasis on the labor legislation of the Republic of Kazakhstan, in particular, violation of labor contracts and the Institution of disciplinary Responsibility. This comprehensive approach allows for a deeper understanding of the content and legal nature of the relevant regulations, as well as to identify recent changes in legislation regulating disciplinary liability in the labor market. The study relies on various sources of data, including legislative amendments to the Labor Code regarding disciplinary procedures and grounds for dismissal, as well as court decisions related to labor disputes that lead to disciplinary action. The study of the relationship between labor law reforms and unemployment trends stems from two main assumptions: increased disciplinary responsibility can help improve labor discipline and reduce unemployment, and stricter dismissal rules can reduce labor market mobility and, paradoxically, lead to higher unemployment, making it difficult to dismiss ineffective employees.

Results and discussion

The ongoing development of Kazakhstan's market economy necessitates the continual refinement of legal frameworks governing liability within employment relationships. As labor relations become increasingly complex, the legal accountability of parties engaged in wage labor emerges as a

critical subject for scholarly and legal analysis. Contemporary academic discourse offers a range of interpretations regarding how liability should be conceptualized and operationalized within the scope of labor law.

A key theoretical challenge involves distinguishing labor-specific liability from other forms of legal responsibility. These distinctions are not solely based on substantive content; legal institutions often overlap in terms of their functional roles. Therefore, labor law must define its distinctiveness by articulating the specific aims and functions – such as regulation, prevention, sanctioning, and restitution – that justify and shape the imposition of liability within the employment context. Establishing such conceptual clarity is essential for ensuring coherence between labor-specific legal norms and the broader legal system.

Within the framework of Kazakhstan's Labor Code, the formal recognition and structural organization of the institution of labor liability present certain difficulties. Provisions relating to this institution are dispersed across various chapters of the Code, reflecting a lack of structural cohesion between the substance of the legal institution and its formal representation. For example, while the rules on material liability of the parties to an employment contract are codified in Chapter 10, the norms governing disciplinary liability are located in a separate chapter entitled "Labor Order" [1]. This fragmented arrangement undermines the systematic nature and internal logic of legal regulation, making it more difficult to perceive labor liability as a unified and coherent legal institution. A breach of labor discipline is defined as a culpable and unlawful action in which an employee either fails to perform or improperly performs the duties specified in their employment contract. Such a violation is classified as a disciplinary offense and forms the legal basis for initiating disciplinary measures. Disciplinary liability, in this context, represents a particular form of legal responsibility specific to labor relations. As A. Akhmetov and G. Akhmetov explain, it exists alongside other types of legal liabilities – criminal, administrative, civil, and material – each governed by its own legal grounds and procedures [2].

A detailed examination of Articles 63 to 66 of the Labor Code of Kazakhstan reveals an uneven legislative focus: only Article 63 explicitly addresses the concept of labor discipline, while the remaining articles primarily deal with the procedures for enforcing disciplinary responsibility [1]. This imbalance points to a conceptual gap, highlighting the necessity for a clearer and more precise definition of disciplinary liability within the national labor law system.

According to current labor regulations, the authority to initiate disciplinary actions lies with the employer or their appointed management representatives. Kazakhstan's labor law distinguishes between two main types of disciplinary liability: general and special. The general form is established by statutory labor provisions and internal workplace rules and applies broadly across all employees. In contrast, special disciplinary liability applies to particular professional categories and is regulated by sector-specific legislation or administrative guidelines, reflecting the specific responsibilities and requirements of these roles [2].

The Labor Code of the Republic of Uzbekistan also considers disciplinary responsibility as one of the main institutions for ensuring labor discipline. In accordance with the norms of the Code, disciplinary penalties include warning, reprimand and termination of an employment contract as the most severe measure. Unlike Kazakh legislation, in Uzbekistan the list of disciplinary measures is limited and clearly defined, meaning the employer cannot impose additional sanctions. Also, in order to impose a disciplinary penalty, the employer must require a written explanation from the employee, and in case of non-compliance with this procedure, the penalty may be considered illegal. At the same time, in the legislation of both countries, the main factors leading to disciplinary liability are failure to show up for work without a valid reason, negligent performance of work duties or gross violation of labor discipline. However, when applying disciplinary measures in Kazakhstan, the independence of the employer is broader, in Uzbekistan it is legally limited and guarantees for the protection of workers' labor rights are stronger [3].

Kazakhstan labor law underscores the necessity of carefully assessing employee misconduct when deciding on disciplinary measures. Certain violations of workplace discipline – such as alcohol consumption during work hours or actions that disrupt official schedules – may also lead to administrative liability. Additionally, adherence to occupational safety standards is a mandatory legal requirement for all employees. Failure to comply with these safety rules not only breaches internal regulations but

also endangers the health and safety of coworkers and the overall work environment. Regarding the classification of disciplinary responsibility by sector in legal theory, there is no consensus. While it is common to categorize responsibility types based on branches of law, the number of responsibility types is generally fewer than the number of legal branches. This classification plays a crucial role in legislative development and standard-setting processes [4].

The Labor Code of the Republic of Kazakhstan establishes that disciplinary liability is integrated within the framework of labor law. In contrast, material liability, although closely related, specifically addresses the financial consequences of labor violations. While some legal scholars debate whether material liability should be fully classified as part of labor relations, it remains functionally connected and regulated within the labor law system. Additionally, current legislation permits employers to impose both disciplinary and material penalties for the same violation. These two types of liability serve different purposes: disciplinary sanctions aim to prevent and correct employee misconduct, whereas material liability focuses on compensating the employer for any financial losses caused by that misconduct.

Disciplinary liability is fundamentally connected to the broader concept of labor discipline, which intersects with various disciplines such as psychology, sociology, and economics. In legal scholarship, especially within labor law, labor discipline is understood not just as a regulatory category but as a core principle that supports the entire legal framework governing employment [5]. As some experts highlight, workplace discipline extends beyond individual legal rules, functioning as a structural component that ensures the coherence and integrity of labor regulation. It shapes essential aspects of employment, including compliance with working hours, adherence to internal policies, and the fair allocation of responsibilities and rewards [6].

Within the context of legal labor relations, labor discipline serves a critical role. The obligation to maintain workplace discipline can be divided into three main elements. First, employees are expected to focus their individual efforts on completing tasks that contribute to the organization's production objectives. Second, their work must be coordinated and harmonized with the collective efforts of their colleagues, respecting mutual rights and responsibilities. Third, employees are required to follow lawful instructions and directives issued by management in the performance of their professional duties. Together, these components establish the foundation for orderly and lawful conduct in the workplace [7].

Article 21 of Kazakhstan's Labor Code outlines the fundamental obligations of employees, requiring them to perform their duties responsibly, comply with internal labor regulations, uphold labor discipline, observe health and safety standards, and respect the property of the employer and their coworkers [1]. Labor discipline, from a legal perspective, is understood as an organized system aimed at ensuring lawful conduct within the workplace. It functions through the proper exercise of rights and fulfillment of obligations by all parties engaged in labor relations. The Labor Code defines labor discipline as the employee's obligation to comply with behavioral standards established by legislation, collective and individual agreements, internal organizational rules, and employment contracts. This system not only promotes order and predictability in the labor process but also reinforces adherence to labor laws and enhances overall organizational efficiency.

A violation of labor discipline occurs when an employee unlawfully and culpably neglects or fails to fulfill their professional duties. To maintain discipline, employers may employ a combination of incentive-based and disciplinary measures. Positive reinforcement, such as rewards and encouragement, fosters responsible and productive behavior, while disciplinary actions serve as corrective tools to address violations and maintain order. The primary purpose of these measures is preventive – to discourage future infractions. Moreover, disciplinary sanctions contribute significantly to cultivating a culture of voluntary compliance, encouraging employees to internalize the expected standards of conduct over time.

Effective regulation of labor discipline requires careful attention to fundamental legal principles guiding its enforcement. Among these, the interplay between fairness and legality is vital in ensuring just and equitable disciplinary practices. Labor laws mandate that both employers and employees perform their duties in strict compliance with legal norms. When imposing disciplinary measures, employers carry a dual responsibility: to uphold discipline and simultaneously safeguard the lawful rights of employees. They must also provide working conditions that enable employees to fulfill their

duties effectively. Crucially, any disciplinary action must adhere to the principles of proportionality and fairness. This involves assessing not only the nature of the violation but also the surrounding circumstances – including the employee's intent, prior conduct, work history, and job specifics. Such a balanced approach guarantees that sanctions are both legally valid and ethically justified. Thus, the principles of legality and fairness must consistently guide every stage of disciplinary enforcement [8].

Although the current labor legislation of the Republic of Kazakhstan provides for various grounds for termination of an employment contract, not all of them are aimed at adequately protecting the rights of an employee. Conventions of the International Labour Organization and the experience of foreign countries show that in order to ensure the stability of labor relations, it is necessary to improve the procedures for termination of an employment contract.

1. Grounds for termination of an employment contract in the current legislation – in accordance with the Labor Code of the Republic of Kazakhstan, an employment contract is terminated by mutual agreement of the parties, on the initiative of the employee or employer, as well as in other cases provided for by law. In particular, termination of an employment contract at the initiative of the employer may be carried out on such grounds as violation of labor discipline, insufficient business skills, and reduction of a workplace.

However, in practice, it is not uncommon for an employment contract to be terminated at the initiative of the employer and become the cause of many disputes. At the same time, the legal protection of the employee is insufficient, and the existing mechanisms for resolving labor disputes do not fully reflect the effectiveness.

2. Comparison with international practice – Convention 158 of the International Labour Organization establishes the legality and fairness of termination of an employment contract as the main principle. The Convention states that only objective and justified reasons for termination of an employment contract are recognized as legitimate. In addition, before the dismissal of an employee, it provides for granting him the right to defend himself, taking into account the views of trade unions and ensuring fair procedures for resolving labor disputes.

For example, in European countries such as Germany and France, employer-initiated dismissal is carried out through strict procedures. In these countries, the consent of trade unions or the decision of special labor tribunals is required. This practice not only enhances the protection of employee rights, but also contributes to the fair resolution of labor disputes.

3. The role of the conciliation commission – one of the main mechanisms for resolving labor disputes in Kazakhstan is the conciliation commission. This body has the right to consider individual labor disputes between the parties in accordance with labor legislation. However, in cases of termination of an employment contract, the role of the conciliation commission remains limited.

In many cases, dismissed employees immediately go to court, since the decisions of the conciliation commission are not binding and are not always enforced by employers. In this case, it becomes necessary to transform the conciliation commission into a specific and effective body when considering disputes related to the termination of an employment contract.

4. Directions for improving the institution of termination of an employment contract – in order to improve the institution of termination of an employment contract, the labor legislation of the Republic of Kazakhstan can identify the following areas:

- ♦ Compliance with international standards – bringing the fundamentals of termination of an employment contract in line with the conventions of the International Labor Organization;

- ♦ Strengthening the employee's legal guarantees – giving the employee the right to defend himself in the dismissal procedure, with mandatory consideration of the opinion of the trade union or representative body;

- ♦ Raising the status of the conciliation commission – legislative consolidation of the binding force of its decisions, improvement of procedures for reaching agreement;

- ♦ Development of mediation and arbitration – creation of conditions for prompt and peaceful resolution of labor disputes;

- ♦ Expansion of social partnership – the active involvement of trade unions and employers' associations in the procedures for termination of an employment contract.

In the labor legislation of the Republic of Kazakhstan, the institution of termination of an employment contract currently needs to be fully improved. The current regulations are insufficient to

ensure the stability of labor relations, and the legal protection of employees does not meet the level of international standards. Of particular importance in this area is bringing the procedures for termination of an employment contract in line with international practice, strengthening the legal guarantees of employees, increasing the role of the conciliation commission and developing social partnership. Improving the institution of termination of an employment contract will not only strengthen the fairness of labor relations, but also increase the effectiveness of the labor law system in Kazakhstan and ensure social stability.

A notable challenge in labor law is that while disciplinary violations are recognized legally, the legislation does not always specify their exact characteristics, yet still permits sanctions to be applied based on these violations. Legal scholars and practitioners generally agree on several key criteria that define a disciplinary offense. First, the individual must be a legally capable employee who has entered into a formal employment relationship and meets the minimum legal age requirements. Second, the misconduct should involve a willful or negligent failure to fulfill professional responsibilities. Third, there must be a direct connection between the violation and the employee's official job duties. Lastly, the employee's actions or omissions must have caused actual or potential harm to the employer, with a demonstrable cause-and-effect link between the misconduct and the resulting damage [10].

Current labor legislation in Kazakhstan does not clearly specify exceptions to disciplinary liability in cases involving mitigating circumstances. Situations such as actions taken out of extreme necessity, minor violations that do not cause significant consequences, or failures resulting from inadequate working conditions provided by the employer are not explicitly addressed. However, these circumstances frequently occur in real workplace settings, leading to uncertainty for both employers and employees when interpreting and applying the law.

It is also important to note that an employee can be held disciplinarily liable even if their misconduct did not cause actual harm to the employer. The key factors are the existence of a labor discipline violation and the authority of the disciplinary body overseeing the employee [11]. Disciplinary liability serves not only as a means to punish misconduct but also as a tool to reinforce lawful behavior and foster accountability within the workplace. It acts both as a corrective measure and a preventive mechanism within the employment system.

For certain professional roles, the legal definition of a disciplinary offense is broader. Employees in positions of special responsibility – such as public servants, educators, or individuals in ethical or high-trust roles – may be held accountable not only for failing to fulfill their duties but also for behavior that conflicts with the dignity or standards expected of their position.

At the same time, labor law acknowledges that not every failure to perform duties amounts to a disciplinary violation. When non-performance results from factors beyond the employee's control – such as insufficient qualifications, health limitations, or lawful refusals (for example, disobeying unlawful orders or rejecting changes to working conditions without consent) – these actions are not considered breaches of labor discipline. In such cases, the employee is regarded as free from fault, and disciplinary action would be unjustified under the law.

Kazakhstan's Labor Code explicitly establishes adherence to labor discipline as a fundamental legal duty of employees. This statutory obligation serves as a guiding principle for proper workplace conduct, reflecting the expectations placed on employees regarding their broader responsibilities within the employment relationship. Labor discipline encompasses compliance not only with internal rules and procedures but also with the conscientious performance of assigned tasks, cooperation within team workflows, and adherence to schedules, standards, and time regulations set by the employer. Thus, discipline functions as a cohesive element that ensures the orderly and effective operation of the labor process.

In addition to the responsibilities of employees, employers hold distinct duties to uphold labor discipline within their organizations. These responsibilities are grounded in maintaining a balance of rights and obligations as defined by normative legal acts and regulations related to the organization and management of labor processes. Within this framework, a disciplinary offense in labor relations is understood as a culpable and unlawful violation of labor duties by an employee. Such offenses give rise to disciplinary liability, with penalties imposed in accordance with labor legislation. In line with the fundamental principles of labor legislation that aim to protect the dignity of employees, the imposition of a disciplinary penalty should consider not only the severity and circumstances of

the offense but also the employee's past behavior and overall attitude toward labor relations. It is recommended that an employee's previous conduct and work ethic be evaluated based on their labor performance throughout their period of employment with the organization. Additionally, it is crucial that, when applying disciplinary measures, attention is paid to the specific features of labor law, constitutional principles governing legal regulation, and relevant norms of international law.

Labor law establishes clear procedural requirements that must be met before disciplinary action can be lawfully enforced. One such requirement is that the employer must request a written explanation from the employee regarding the alleged misconduct. The employee is afforded three working days to provide their response. If the employee fails to submit an explanation within this timeframe, the employer is obligated to document this absence with an official statement or act. In practice, however, legal disputes often arise over whether failure by the employer to strictly observe the three-day rule could invalidate the disciplinary sanction [12]. The labor contract defines the internal scope of disciplinary liability, fundamentally clarifying which legal domain governs such liability. The conclusion of a labor contract is a prerequisite for any disciplinary responsibility within labor relations. Without such a contract, this form of liability, as regulated by labor law, does not apply. Establishing the effective framework of the contractual relationship is a key aspect of the agreement. At the time of contract conclusion, both parties should reach a clear preliminary understanding of these essential provisions.

In practice, it often occurs that an employee voluntarily terminates the labor contract on their own initiative. In such cases, the employee willingly assumes the associated responsibilities, and the law does not exclude this possibility. When the labor contract is terminated by mutual agreement of the parties, this is considered a conditional ground for disciplinary liability, as it grants the employer the discretion to accept or reject the termination based on the employee's decision. Some scholars argue that, given the specific grounds for imposing penalties and the varying levels of their application, it is incorrect to view labor disciplinary responsibility as conditional. This perspective prioritizes the derivative function of labor law and closely associates disciplinary responsibility with state coercion measures.

However, from our viewpoint, the statutory establishment of penalties stems from the social (protective) function of labor law, aimed at preventing the unjustified abuse of the employer's disciplinary powers. This approach facilitates the regulation of rights and obligations between the parties to labor relations on an equal footing and strengthens the legal protection mechanism for both employer and employee. Furthermore, when considering the basis of legal responsibility and liabilities arising outside of contractual obligations, parties to a civil law contract should recognize that if there is mutual disagreement regarding liability provisions at the time of contract conclusion – or if the contract states that the parties' responsibility is governed by current legislation – the nature of the parties' liability is not conditional.

Conclusion

Summarizing the points discussed, it can be concluded that disciplinary liability in labor law arises exclusively within the framework of an employment contract. The termination of the labor contract ends the legal relationship between the parties, thereby preventing any further negative consequences related to disciplinary or material penalties. Liability under Kazakhstan's labor law is generally conditional, as the provisions on liability are embedded within the terms of the labor contract. Liability that arises outside the contract occurs only in exceptional cases, such as when labor relations are established without a formal employment contract in accordance with legal provisions. We align with the perspective of S.B. Idrisova, who asserts that the comprehensive set of provisions within the labor contract – including those concerning liability – functions as a systemic and flexible tool for the effective legal regulation of labor relations [13]. This approach helps to clearly distinguish labor legal responsibility from criminal liability, thus maintaining the distinct nature of labor law.

Article 65 of Kazakhstan's Labor Code grants employers the legal authority to impose disciplinary measures without awaiting a written explanation from the employee, provided the misconduct is both serious and clearly evident. This provision establishes a legal framework whereby termination of employment based on fault is treated as a disciplinary procedure carried out in accordance with statutory requirements. However, this procedural approach raises concerns about its consistency with

broader principles of legal responsibility. Specifically, the obligation to prepare an official act when an employee fails to submit an explanation within the prescribed timeframe – even when the violation is obvious – can create unnecessary bureaucratic hurdles. Such rigidity may impede the prompt and effective enforcement of disciplinary actions, potentially causing procedural complications rather than addressing the underlying misconduct.

According to paragraph 1 of Article 52 of the Labor Code, several subparagraphs (notably 8 through 18, with some exceptions) delineate the legal grounds for terminating employment contracts due to disciplinary violations. These provisions differentiate between general grounds applicable across industries and specific grounds tailored to particular professions and sectors. For example, in the transport sector, violations of safety protocols may justify dismissal. In the education sector, failure to adequately fulfill teaching responsibilities can be grounds for termination. Employees with access to classified or sensitive information – such as those in government or security roles – face disciplinary consequences for breaches of confidentiality. Similarly, individuals in managerial or executive positions, including directors and branch heads, are held to higher standards of accountability. This differentiation highlights the importance of contextualizing disciplinary liability according to the nature of the employee's role and the specific legal and operational environment of their sector.

Funding information. Article of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan AP25793729 Reformation and Renovation: Strategies for the Development of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan.

REFERENCES

- 1 Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/doc s/ K1500000414> (дата обращения: 15.06.2025)
- 2 Ахметов А., Ахметова Г.А. Трудовое право: учебник. – Алматы, 2005. – 413 с.
- 3 Ismoilov S.A. New Tendencies of Liberalization of Labor Legislation of the Republic of Uzbekistan // *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*. 2021, vol. 9, no. 12, pp. 582–589.
- 4 Хамзин А., Алдашев С., Тлеубергенов Ю.М., Кусаинова А.К., Хамзина Ж.А., Бурибаев Е.А. Правовое регулирование занятости в Казахстане // *Международный журнал экологического и научного образования*. – 2016. – № 11(18). – С. 11907–11916.
- 5 Clauwaert S., Schömann I. The crisis and national labour law reforms: a mapping exercise // *European Labour Law Journal*. 2012, vol. 3, no. 1, pp. 54–69.
- 6 Mačernytė- Panomariovienė I. et al. Some aspects of improving the legal regulation of labour relations: thirty years of experience in the Baltic States // *International Social Science Journal*. 2022, vol. 72, no. 246, pp. 1237–1253.
- 7 Абузярова Н.А. Трудовое право: учебник. – Алматы, 2002. – 264 с.
- 8 Апахаев Н.Ж., Тлеуов Т.М. Трудовое право Республики Казахстан: учебник. – Алматы, 2018. – 224 с.
- 9 Конституция Республики Казахстан принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями). URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>. (дата обращения: 15.06.2025)
- 10 Golovina S.Y. The impact of labor legislation liberalization on the quality of working life (on the example of Russia and Kazakhstan) // *Labor Law in Russia and Abroad*, 4. 2021, vol. 9, pp. 612–640.
- 11 Khamzina Z.A., Buribayev Ye.A., Turlykhankyzy K., Moldakhmetova Zh., Koshpenbetov B., Nessibeli K. Unloading the judicial system in kazakhstan? alternative ways of resolving individual labour disputes // *Comparative Law Review*. 2021, vol. 27, pp. 275–296.
- 12 Arestis P., Ferreira J., Gomez C. Does employment protection legislation affect employment and unemployment? // *Economic Modelling*. 2023, vol. 126, 106437 p.
- 13 Идрисова С.Б. Понятие ответственности в трудовом праве. Сборник материалов региональной научно-практической конференции. – Семей, 2003. – 180 с.

REFERENCES

- 1 Trudovoj kodeks Respubliki Kazahstan ot 23 nojabrja 2015 goda No. 414-V ZRK. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/doc/s/K1500000414> (data obrashhenija: 15.06.2025). (In Kazakh).
- 2 Ahmetov A., Ahmetova G.A. (2005) Trudovoe pravo: uchebnik. Almaty. 413 p. (In Kazakh).
- 3 Ismoilov S.A. (2021) New Tendencies of Liberalization of Labor Legislation of the Republic of Uzbekistan //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, vol. 9, no. 12, pp. 582–589. (In English).
- 4 Hamzin A., Aldashev S., Tleubergenov Ju.M., Kusainova A.K., Hamzina Zh.A., Buribaev E.A. (2016) Pravovoe regulirovanie zanjatosti v Kazahstane // Mezhdunarodnyj zhurnal jekologicheskogo i nauchnogo obrazovanija, No. 11(18). P. 11907–11916. (In Russian).
- 5 Clauwaert S., Schömann I. (2012) The crisis and national labour law reforms: a mapping exercise // European Labour Law Journal, vol. 3, no. 1, pp. 54–69. (In English).
- 6 Mačernytė- Panomariovienė I. et al. (2022) Some aspects of improving the legal regulation of labour relations: Thirty years of experience in the Baltic States //International Social Science Journal, vol. 72, no. 246, pp. 1237–1253. (In English).
- 7 Abuzjarova N.A. (2002) Trudovoe pravo: uchebnik. Almaty. 264 p. (In Russian).
- 8 Apahaev N.Zh., Tleuov T.M. (2018) Trudovoe pravo Respubliki Kazahstan: uchebnik. Almaty. 224 p. (In Kazakh).
- 9 Konstituciya Respubliki Kazahstan prinyata na respublikanskom referendume 30 avgusta 1995 goda (s izmeneniyami i dopolneniyami). [Constitution of the Republic of Kazakhstan Constitution of the Republic of Kazakhstan] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>. (accessed:15.06.2025). (In Russian).
- 10 Golovina S.Y. (2021) The impact of labor legislation liberalization on the quality of working life (on the example of Russia and Kazakhstan). Labor Law in Russia and Abroad, vol. 9, pp. 612–640. (In English).
- 11 Khamzina Z.A., Buribayev Ye.A., Turlykhankyzy K., Moldakhmetova Zh., Koshpenbetov B., Nessibeli K. (2021) Unloading the judicial system in kazakhstan? alternative ways of resolving individual labour disputes //Comparative Law Review, v. 27, pp. 275–296. (in English).
- 12 Arestis P., Ferreira J., Gomez C. (2023) Does employment protection legislation affect employment and unemployment? //Economic Modelling, vol. 126, 106437 p. (in English).
- 13 Idrisova S.B. (2003) Ponyatie otvetstvennosti v trudovom prave. Sbornik materialov regional'noj nauchno-prakticheskoy konferencii. Semej. 180 p. (in Russian).

ТҰРЛЫХАНҚЫЗЫ Қ.,*¹

PhD, аға оқытушы.

*e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1075-6891

ХАМЗИНА Ж.А.,¹

з.ғ.д., профессор.

e-mail: mmmmp13@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0913-2002

БУРИБАЕВ Е.А.,²

з.ғ.д., профессор.

e-mail: yermek-a@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0433-596X

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық

педагогикалық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,

Талдықорған қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЕҢБЕК ЗАҢНАМАСЫНДА ЕҢБЕК ТӘРТІБІН САҚТАУ ЖӘНЕ ТӘРТІПТІК ЖАУАПКЕРШІЛІК ТЕТІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасындағы еңбек тәртібі және тәртіптік жауапкершілікке қатысты құқықтық нормалар теориялық және тәжірибелік тұрғыдан жан-жақты сараланады. Зерттеудің мақсаты – еңбек тәртібі мен тәртіптік жауапкершілік институттарының мазмұны мен құқықтық

табиғатын ашу, олардың құқық қолдану практикасына ықпалын бағалау, сондай-ақ еңбек құқықтарын реттеудегі құқықтық олқылықтар мен нормативтік қайшылықтарды анықтау болып табылады. Авторлар Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің тиісті нормаларына терең құқықтық талдау жүргізу арқылы олардың құқықтық техникасын, тиімділігін және құқықтық айқындығын бағалайды. Сонымен қатар, еңбек тәртібін бұзу және тәртіптік жаза қолдану рәсімдеріндегі артық формалдылықтар мен құқықтық кемшіліктерге назар аударылады. Зерттеу нәтижелері ұлттық еңбек заңнамасын халықаралық еңбек құқықтарының жалпыға танылған стандарттарымен үйлестірудің маңыздылығын айқындай отырып, құқық қолдану тәжірибесін жүйелеу және жетілдіру қажеттігін негіздейді. Зерттеудің практикалық маңыздылығы – еңбек қатынастарын құқықтық реттеу тетіктерінің тиімділігін арттыру арқылы еңбек қатысушыларының құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау деңгейін көтеру қажеттігін дәлелдеумен айқындалады.

Тірек сөздер: еңбек құқығы, еңбек тәртібі, еңбек қатынастары, еңбек заңнамасы, жұмыскер, жұмыс беруші, тәртіптік жауапкершілік.

ТУРЛЫХАНКЫЗЫ К.,*¹

PhD, ст. преподаватель.

*e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1075-6891

ХАМЗИНА Ж.А.,¹

д.ю.н., профессор.

e-mail: mmmmp13@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0913-2002

БУРИБАЕВ Е.А.,²

д.ю.н., профессор.

e-mail: yermek-a@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0433-596X

¹Казахский национальный педагогический

университет им. Абая,

г. Алматы, Казахстан

²Жетысуский университет им. И. Жансугурова,

г. Талдыкорган, Республика Казахстан

МЕХАНИЗМЫ СОБЛЮДЕНИЯ ТРУДОВОЙ ДИСЦИПЛИНЫ И ДИСЦИПЛИНАРНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ТРУДОВОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье подробно анализируются правовые нормы трудового законодательства Республики Казахстан, касающиеся трудовой дисциплины и дисциплинарной ответственности как с теоретической, так и с практической точки зрения. Целью исследования является раскрытие содержания и правовой природы институтов трудовой дисциплины и дисциплинарной ответственности, оценка их влияния на правоприменительную практику, а также выявление правовых пробелов и нормативных противоречий в регулировании трудовых прав. Авторы оценивают их правовую технику, эффективность и правовую прозрачность путем проведения глубокого правового анализа соответствующих норм Трудового кодекса Республики Казахстан. Кроме того, обращают внимание на излишние формальности и правовые недостатки в процедурах нарушения трудовой дисциплины и наложения дисциплинарных взысканий. Результаты исследования обосновывают необходимость систематизации и совершенствования правоприменительной практики, определяя важность гармонизации национального трудового законодательства с общепризнанными стандартами международного трудового права. Практическая значимость исследования определяется доказательством необходимости повышения уровня защиты прав и законных интересов участников труда путем повышения эффективности механизмов правового регулирования трудовых отношений.

Ключевые слова: трудовое право, трудовая дисциплина, трудовые отношения, трудовое законодательство, работник, работодатель, дисциплинарная ответственность.

Article submission date: 04.07.2025

МРНТИ 10.17.00
УДК 347.454.3
JEL K12

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2025-1-3-61-70>

АЛИМОВ О.Т.,*¹

м.ю.н., докторант.

*e-mail: lawyer_olzhas@mail.ru

ORCID ID: 0009-0007-9464-4286

АМАНТУРЛИЕВ А.К.,¹

м.ю.н., сениор-лектор.

e-mail: alibiamanturliiev@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-6958-1520

СТЕПАНОВА Т.В.,²

д.ю.н., профессор.

e-mail: stepanovav@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-7419-0770

¹Каспийский общественный университет,

г. Алматы, Казахстан

²Одесский национальный университет

им. И.И. Мечникова,

г. Одесса, Украина

ПРАВОВОЙ СТАТУС АКТОВ ВЫПОЛНЕННЫХ РАБОТ ПО ДОГОВОРУ ПОДРЯДА: СДЕЛКА ИЛИ ДОКУМЕНТ, ПОДТВЕРЖДАЮЩИЙ ИСПОЛНЕНИЕ ДОГОВОРНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

Аннотация

Акт выполненных работ по договору подряда имеет важное значение в правовом контексте, являясь документом, подтверждающим факт выполнения работ либо оказания услуги и исполнение обязательств сторон, предусмотренных контрактом. В статье рассматривается правовой статус таких актов в судебной практике Республики Казахстан, где они анализируются как юридический документ, подтверждающий фактическое исполнение работ (услуг). Механизм правового регулирования актов выполненных работ тесно связан с основными принципами гражданского права [1], такими как соблюдение обязательств сторон и защита нарушенных прав. Однако правовая природа таких актов остается предметом дискуссий, поскольку в судебной практике Казахстана наблюдается разнообразие подходов в признании односторонних актов выполненных работ действительными. С одной стороны, акт может восприниматься как подтверждение выполнения обязательств, с другой – как сделка, отражающая юридические последствия для сторон. Особое внимание уделяется вопросам доказывания факта исполнения работ и оформления соответствующих документов. Статья анализирует влияние актов выполненных работ на правоотношения сторон, их использование в качестве доказательства в судебных разбирательствах, а также роль таких актов в правоприменительной практике. Правовой статус актов выполненных работ требует более четкого правового урегулирования, что обусловлено необходимостью устранения юридической неопределенности в целях предотвращения споров по данному документу.

Ключевые слова: акт выполненных работ, договор подряда, правоприменительная практика, судебная практика, сделка, гражданское право, доказательства.

Введение

Правовой статус актов выполненных работ по договору подряда является важной и актуальной темой для исследования в сфере гражданского права Республики Казахстан. Вопрос о правовой природе таких актов – сделка или документ, подтверждающий исполнение договорных обязательств – имеет важное значение как для теории, так и для практики правоприменения. На сегодняшний день данный вопрос в научной и практической литературе обсуждается в

контексте различных подходов, однако отсутствует единообразие в трактовке правового статуса актов выполненных работ.

Существующие исследования, направленные на изучение договорных обязательств в рамках строительных отношений, в основном концентрируются на анализе общих положений Гражданского кодекса Республики Казахстан [2], регулирующих подрядные правоотношения, а также на правовой природе самого договора подряда [3]. Однако конкретные вопросы, касающиеся статуса актов выполненных работ, остаются малоизученными. Это обусловлено, в первую очередь, отсутствием четких правовых норм, регламентирующих их правовую природу в законодательстве, что создает сложности при применении норм в судебной практике.

Актуальность рассматриваемой темы обусловлена необходимостью более детального и системного подхода к правовому статусу актов выполненных работ в контексте договорных обязательств. В условиях динамично развивающейся строительной отрасли, где правовая природа таких актов играет важную роль в разрешении споров между сторонами, необходимо провести анализ правовых и практических аспектов их применения. Важность данной проблемы также подтверждается ростом числа судебных разбирательств по делам, связанным с исполнением обязательств по договорам подряда, где акты выполненных работ служат основным доказательством исполнения обязательств.

Целью настоящего исследования является определение правового статуса актов выполненных работ по договору подряда с акцентом на их роль как сделки или документа, подтверждающего исполнение обязательств, в контексте судебной практики Республики Казахстан. Задачи исследования заключаются в анализе законодательства и судебной практики, а также в выявлении правовых пробелов, влияющих на правоприменение в данной области.

Судья суда г. Астаны А. Ахмедина отмечает, что «в одних случаях суды рассматривают иски по существу, в других – прекращают производство по делу. Такая позиция судов представляется правильной, поскольку не каждый акт выполненных работ можно признать действительным в судебном порядке» [4].

Объектом исследования являются правоотношения, возникающие в процессе выполнения обязательств по договору подряда, а предметом – правовой статус актов выполненных работ в рамках этих правоотношений. Методологической основой работы является анализ действующего законодательства, судебной практики, а также сравнительно-правовой метод, позволяющий выявить сходства и различия в подходах к правовому статусу таких актов в различных юрисдикциях.

Практическая значимость исследования заключается в возможности применения результатов для совершенствования законодательства, а также для эффективного разрешения споров, связанных с исполнением договорных обязательств в рамках договора подряда.

Исследование правового статуса актов выполненных работ по договору подряда позволяет внести вклад в развитие гражданского права и улучшение правоприменительной практики в Казахстане, что особенно важно в условиях динамично развивающейся инвестиционно-строительной отрасли Казахстана.

Материалы и методы

Материалы и методы исследования, используемые для оценки правового статуса актов выполненных работ по договору подряда, направлены на комплексное изучение юридической природы таких актов как сделок или документов, подтверждающих исполнение договорных обязательств.

В статье был использован формально-юридический метод исследования. В рамках которого был проведен анализ норм права относительно правового статуса акта выполненных работ по договору подряда. Вместе с тем был проведен анализ судебной практики, который позволил выявить ключевые правовые позиции судов в тенденции их применения, а также установить противоречия в толковании норм, влияющих на квалификацию акта выполненных работ как сделки либо доказательства исполнения обязательств.

В ходе исследования применялся сравнительно-правовой метод, который позволил сделать анализ правового статуса актов выполненных работ в различных юрисдикциях, что позволило

выявить различия и сходства в подходах к их правовой природе (сделка или документ). Этот метод также был использован для оценки международного опыта и правовых норм в странах с развитой судебной практикой в области строительных договоров.

Юридическо-аналитический и интерпретационный подходы были применены для обобщения и упорядочения доктринальных положений и нормативных конструкций, регулирующих акты выполненных работ по договору подряда, а также для детального изучения правоприменительной практики, формируемой в ходе рассмотрения соответствующих судебных споров.

Исследование основывается на законодательных и правовых актах Республики Казахстан, судебной практике, а также на научных публикациях и правовых комментариях, которые помогают раскрыть различные аспекты данного вопроса.

Основными источниками материалов для исследования являются Гражданский кодекс Республики Казахстан (далее – ГК РК), регулирующий общие положения договоров, включая договор подряда, а также правила, касающиеся исполнения обязательств и составления актов выполненных работ, в частности статьи 630 ГК РК, которые регулируют положения по приемке выполненных работ заказчиком, судебные решения судов Республики Казахстан, связанные с делами по спорам о выполнении обязательств по договорам подряда, а также акты и разъяснения, касающиеся признания актов выполненных работ действительными, подзаконные акты, регулирующие порядок составления и оформления актов выполненных работ, а также нормы, касающиеся их использования в судебной практике.

В процессе исследования проведен анализ и обобщение научных трудов отечественных и зарубежных исследователей в области гражданского права, в том числе работ Басина Ю.Г., Диденко А.Г., Нестеровой Е.В., Заяханова Г.М., Шолимова А.Е., Туремуратовой А.З., Скловского К.И., Тузова Д.О., Омурчиевой Э.М., М. Маритца и С. Гербера. Указанные труды использованы для выявления и систематизации теоретических подходов, а также для сопоставления авторских концепций с результатами правоприменительной практики.

Оценка надежности методов и материалов исследования базируется на их соответствии целям работы. Как методы, так и материалы выбраны с учетом задач, поставленных в исследовании, и направлены на комплексное изучение правового статуса актов выполненных работ в контексте договорных обязательств, что позволяет получить достоверные и обоснованные результаты.

Результаты и обсуждение

Акт выполненных работ представляет собой документ, который играет важную роль в процессе исполнения обязательств по договору подряда и подтверждает факт выполнения работы или оказания услуги. Считаем необходимым дать следующее понятие акта выполненных работ, согласно которому это оформленный в установленной форме двусторонний (или многосторонний) документ, подписанный заказчиком и подрядчиком, фиксирующий факт, объем, содержание и качество выполненных по договору подряда работ, подтверждающий их принятие заказчиком и служащий основанием для возникновения, изменения или прекращения соответствующих обязательств сторон по договору подряда.

Как отмечают М. Маритц и С. Гербер, «окончательный акт (сертификат), выданный уполномоченным представителем, удостоверяет надлежащее выполнение работ и считается подтверждением исполнения подрядчиком своих обязательств, за исключением скрытых дефектов» [5].

Однако существуют различные аспекты, касающиеся его правовой природы и юридического значения.

В соответствии с положениями ГК РК акт выполненных работ является документом, подтверждающим факт выполнения обязательств по договору подряда. Согласно статье 616 ГК РК подрядчик обязан выполнить работы в соответствии с условиями договора, а заказчик – принять их и оплатить [3]. Однако правовая природа этого акта вызывает вопросы относительно его функции: является ли он исключительно подтверждением исполнения обязательств или также сделкой, создающей правовые последствия между сторонами.

В юридической доктрине данный вопрос все еще сохраняет дискуссионный характер, что обуславливает необходимость комплексного анализа и критической оценки существующих научных позиций относительно правового статуса акта выполненных работ.

К.И. Скловский указывает, что «не имеют природы сделки различные акты, составляемые сторонами в процессе исполнения обязательства. По своей природе акт – это доказательство, подтверждающее те факты, которые в нем описаны» [6].

Как отмечает Тузов Д.О., «такие действия нередко оформляются различного рода письменными актами (приемки-передачи, сдачи выполненных работ и др.), которые, однако, сами по себе сделками не являются, поскольку их составление не несет в себе самостоятельного юридического смысла. Оно лишь удостоверяет и закрепляет правовой смысл другого действия – самой передачи вещи или совершения иной представительной сделки» [7].

Таким образом, большинство исследователей сходятся во мнении, что акты сдачи-приемки выполненных работ не имеют характера сделки, поскольку они не создают новых правовых последствий, а служат лишь подтверждением факта исполнения обязательства, удостоверяя выполнение работы или предоставление услуги.

Возникновение договорных обязательств в рамках договора подряда, безусловно, начинается с проведения переговоров между Заказчиком и Подрядчиком, в ходе которых формируются основные условия будущего соглашения. После выполнения всех обязательных процедур проверки документации сторон, а также направления подрядчиком коммерческого предложения, которое по своей сути является офертой в соответствии с положениями ГК РК, заказчику предстоит принять решение о его акцепте, оформленном в соответствующей форме, или же об отказе от предложенных условий.

В случае акцепта предложенных условий сторонам предстоит оформить их соглашение в письменной форме, заключив договор подряда. Основные положения, касающиеся договора подряда, регулируются как общей частью ГК РК, так и главой 32 (особенная часть ГК РК), которая детализирует специфические нормы, касающиеся данного типа обязательств.

При заключении договора стороны обязаны соблюдать установленную структуру соглашения, где особое внимание уделяется обязательным императивным условиям, а также важнейшим аспектам, которые должны быть отражены в диспозитивной форме. Важно, чтобы на стадии заключения договора были прописаны все ключевые этапы его исполнения, включая утвержденную смету и графики выполнения работ, что, в свою очередь, направлено на предотвращение возможных споров в дальнейшем. На практике судебные разбирательства между заказчиком и подрядчиком часто возникают именно тогда, когда существенные условия не были должным образом зафиксированы в договоре, а также когда сметы или другие обязательства, касающиеся выполнения работ, не были отражены.

Анализируя данную проблему, Омурчиева Э.М. приходит к заключению, что «неподписание акта выполненных работ на определенных этапах работ влечет за собой определенные производственные риски: риск необнаружения вовремя недостатков, в том числе скрытых недостатков, что в последующем может негативно отразиться на сроках выполнения работ» [8].

В соответствии с Законом РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» акт выполненных работ относится к первичным бухгалтерским документам [9].

В соответствии с п. 27 Правил ведения бухгалтерского учета, утвержденных приказом министра финансов РК от 31 марта 2015 года № 241 (далее по тексту – Правила) [10], для приема-передачи выполненных работ (оказанных услуг), за исключением строительно-монтажных работ, применяется акт выполненных работ (оказанных услуг), форма (Р-1) которого утверждена Приказом министра финансов Республики Казахстан от 20 декабря 2012 года № 562 [11]. Этот акт используется для документального подтверждения факта исполнения обязательств по договору и является основанием для оплаты оказанных услуг или выполненных работ.

Помимо актов выполненных работ (оказанных услуг), формы (Р-1), в сфере строительства применяется отдельная форма КС-2 (акт приемки выполненных работ), КС-3 (справка о стоимости выполненных работ и затрат), утвержденная приказом председателя Агентства Республики Казахстан по делам строительства и жилищно-коммунального хозяйства от 2 мая 2012 года № 170 [12].

По мнению Ю.Г. Басина, «приемка результатов работ без проверки качества лишает заказчика права ссылаться на их явные недостатки. Но и проведение приемки с проверкой качества не освобождает подрядчика от ответственности за недостатки, обнаруженные после приемки работы, если они не могли быть установлены при обычных способах принятия работ (скрытые недостатки) либо при приемке были умышленно скрыты подрядчиком от заказчика» [13].

Шолимова А.Е. отмечает, что «зачастую в договорах строительного подряда предусматривается условие о том, что окончательная приемка работ осуществляется после предоставления актов на скрытые работы, промежуточных актов приемки или других сопутствующих документов или актов, в связи с чем несоблюдение данного условия подрядчиком может являться основанием для освобождения заказчика от обязанности подписать окончательный акт приемки выполненных работ и отказа в иске о признании действительным такого акта в случае одностороннего подписания его подрядчиком» [14].

Как утверждает Заяханов Г.М., «рассмотрение данного условия без разделения на обязанности (подрядчика – по сдаче работ и заказчика – по их приемке) обуславливается рядом причин. Сдача и приемка происходят в один и тот же момент времени. Сдача работ для подрядчика одновременно выражается для заказчика в их приемке. В сущности это два различных действия: если сдача – это предоставление для процедуры проведения проверки результата работ, то приемка – это непосредственно проверка, осмотр результата работ» [15].

По мнению Туремуратова А.З., «акт выполненных работ предоставляется в комплекте с исполнительной документацией, которая свидетельствует о проделанной подрядчиком работе» [16].

Как отмечают Диденко А.Г. и Нестерова Е.В., «составление акта приемки по договору подряда (или оказания услуг) является юридическим действием, направленным на удостоверение приемки заказчиком работ (или услуг), выполненных подрядчиком (или исполнителем) по договору. Акт приемки подписывается только по результатам работ вне зависимости от условий оплаты. Это действие направлено не на возникновение (изменение или прекращение) гражданских прав и обязанностей заказчика и подрядчика, а на удостоверение того, что результаты выполненной работы (или оказанная услуга) приняты заказчиком» [17].

Сторонам договора подряда важно подписывать акт выполненных работ на каждом этапе строительных работ, поскольку его отсутствие может привести к серьезным рискам. Особенно важным является тот факт, что неподписание акта на определенных стадиях работ может скрыть недостатки, которые станут очевидны только позже. Это может повлиять на качество работ и сроки их завершения, что в свою очередь влечет за собой дополнительные затраты и нарушения условий договора.

Основной проблемой для сторон договора строительного подряда является подписание акта сдачи и приемки работ, поскольку, несмотря на их выполнение в одном процессе, юридическая природа этих двух действий различна, что требует, чтобы подписание акта не только отражало формальность передачи результата работ, но и фактическую проверку их качества, обеспечивая тем самым должное внимание и ответственность с обеих сторон для предотвращения возможных споров.

В судебной практике Казахстана акты выполненных работ, как правило, рассматриваются как доказательство исполнения обязательств, а не как отдельная сделка. Акт выполненных работ является доказательством исполнения обязательства, однако само по себе его оформление не порождает новых прав и обязательств между сторонами. Это наблюдение находит подтверждение в судебных актах, где акты выполненных работ рассматриваются как документ, который подтверждает факт исполнения обязательств, а не самостоятельную сделку с юридическими последствиями.

Так, согласно решению специализированного межрайонного экономического суда г. Алматы от 14.11.2017 по иску АО «Казхиммонтаж холдинг» к ТОО «Асыл Бейбарыс Строй» о взыскании задолженности по договору подряда №18-16/АО от 28.06.2016, по встречному иску – признание актов выполненных работ действительными и обязательств выполненными. Исковые требования АО «Казхиммонтаж холдинг» удовлетворены частично, взыскано с ответчика 14 904 611 тенге и 447 138 тенге госпошлины, в остальной части иска отказано, во встречном иске ТОО «Асыл Бейбарыс Строй» отказано в полном объеме [18].

Судом принято во внимание что по условиям договора истец обязан производить оплату выполненных работ после сдачи ответчиком исполнительной документации и подписания акта выполненных работ, при условии наличия правильно оформленных счета-фактуры и подтверждающих документов. Каждый платеж должен сопровождаться отчетом, включающим исполнительную документацию, акты скрытых работ, акты монтажа оборудования с сертификатами на материалы, акт выполненных работ по форме КС-2, счет-фактуру на выполненные работы, справку по форме КС-3 и реестр стоимости работ.

Таким образом, предусмотренные условия значительно способствовали укреплению позиции АО «Казхиммонтаж холдинг», обеспечив более выгодные условия для защиты прав и законных интересов компании благодаря включению акта выполненных работ по форме КС-2, справки по форме КС-3 в учетную бухгалтерскую документацию и соблюдению договорных обязательств.

Согласно решению Специализированного межрайонного экономического суда Алматинской области по делу № 18-3766 от 14 ноября 2018 г., исковые требования ТОО «Нур курылыс КЗ» были удовлетворены и акты выполненных работ № 15 от 30.05.2016 на сумму 22 552 130 тенге и № 16 от 30.06.2016 на сумму 35 502 467 тенге признаны действительными [19].

Суд основывал свое решение на положениях Гражданского кодекса Республики Казахстан, в частности на п. 4 ст. 663, который регулирует порядок сдачи и приемки результатов работ, а также условия, при которых акт сдачи или приемки может быть признан действительным, даже если он подписан одной стороной. Односторонний акт может быть признан действительным, если суд признает необоснованным отказ от подписания акта.

Согласно договору № 151/2016 подрядчик обязан ежемесячно предоставлять заказчику акт о приемке выполненных работ по форме КС-2 и справку о стоимости выполненных работ по форме КС-3. В случае если у заказчика возникают замечания или разногласия по выполненным работам, он должен уведомить подрядчика в письменной форме, и подрядчик в течение 10 рабочих дней обязан устранить все выявленные дефекты. После устранения всех недостатков стороны подписывают соответствующие акты и справки.

Кроме того, в соответствии с ч. 6 ст. 663 ГК РК заказчик имеет право отказаться от приемки работы в случае обнаружения недостатков, которые исключают возможность использования результатов работы по назначению и не могут быть устранены. Однако в данном деле ТОО «Алтын сарай» не предоставило суду доказательства о предъявлении претензий к подрядчику по качеству выполненных работ или использованных материалов.

На основании этих фактов суд признал акты выполненных работ действительными, удовлетворив исковые требования ТОО «Нур курылыс КЗ» о признании актов выполненных работ № 15 и № 16 действительными. Это решение подчеркивает важность надлежащего оформления актов выполненных работ и соблюдения установленной процедуры для их принятия, а также необходимость своевременного предъявления претензий и доказательств в случае выявления недостатков.

Специализированным межрайонным экономическим судом г. Нур-Султана 28 ноября 2019 г. в отношении гражданского дела по иску республиканского государственного предприятия «Еңбек» к государственному коммунальному предприятию «Многопрофильная областная больница № 2» рассмотрено гражданское дело. Предметом спора являлось признание действительным акта выполненных работ за декабрь 2018 г. на сумму 10 317 481,16 тенге. Суд установил, что работы по спорному акту выполнены, несмотря на отсутствие заверенной подписи заказчика и наличие дефектов, которые были устранены. Суд признал акт выполненных работ действительным и удовлетворил исковые требования истца [20].

В ходе анализа судебных решений было установлено, что акты выполненных работ играют важную роль в правоприменении, особенно в контексте разрешения споров между заказчиком и подрядчиком. Однако в некоторых случаях суды рассматривали акты как элементы сделки, когда они содержали положения, прямо изменяющие права и обязанности сторон, например, в случае, если акт выполненных работ был оформлен с дополнительными условиями или отражал договоренности, выходящие за рамки стандартных обязательств. Это указывает на то, что в некоторых ситуациях акт выполненных работ может функционировать как часть сделки, несмотря на то, что в большинстве случаев он подтверждает факт исполнения обязательств.

Гипотеза исследования заключалась в том, что правовой статус акта выполненных работ зависит от контекста, в котором он применяется: в большинстве случаев он является документом, подтверждающим выполнение обязательств, но в некоторых случаях может быть признан элементом сделки. Результаты подтвердили гипотезу, показав, что в юридической практике акт выполненных работ чаще всего рассматривается как документ, подтверждающий факт исполнения обязательства, но в определенных случаях может приобретать признаки сделки, если это предусмотрено условиями договора или судебной практикой.

Эти результаты подтверждают необходимость пересмотра правового статуса акта выполненных работ в законодательстве Республики Казахстан. При этом актуальным является уточнение роли акта выполненных работ как документа, подтверждающего выполнение обязательств, и его юридических последствий в случае, если акт выполняет функцию сделки. Это также может способствовать улучшению правоприменительной практики и устранению юридических неопределенностей, связанных с толкованием таких актов.

Заключение

Результаты исследования правового статуса актов выполненных работ по договору подряда, а также их роли как сделки или документа, подтверждающего исполнение договорных обязательств, продемонстрировали важные аспекты применения норм законодательства Республики Казахстан. В процессе анализа выявлены как поддерживающие, так и противоречивые моменты, касающиеся правового статуса актов выполненных работ, что имеет ключевое значение для теории и практики правоприменения в сфере гражданских обязательств.

Таким образом, исследование правового статуса актов выполненных работ показало, что, несмотря на то, что эти акты преимущественно считаются документом, подтверждающим выполнение обязательств, в некоторых случаях они могут рассматриваться как сделка, что необходимо учитывать при дальнейших правовых реформированиях в области гражданского законодательства Республики Казахстан.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Сулейменов М.К., Басин Ю.Г. Принципы гражданского права // Гражданское право: учебник для вузов. Академический курс. 2013 Т. 1. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30002463&doc_id2=30002463#pos=20;109.27272033691406&pos2=198;-43.27272033691406.
- 2 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27 декабря 1994 года №268-ХІІІ. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000>
- 3 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 г. № 409. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409>
- 4 Ахмедина А. Акты как доказательство. Иски о признании актов выполненных работ, оказанных услуг действительными. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31346182&pos=6;-105#pos=6;-105
- 5 Maritz M.J., Gerber S. Construction Works: Defects Liability Before and after the Issuing of the Final Completion Certificate // *Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg (THRHR)*, 2017, vol. 80, pp. 27–43. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3022443
- 6 Скловский К.И. Сделка и ее действие. Комментарий главы 9 ГК РФ. Принцип добросовестности. 4-е изд., доп. – М.: Статут, 2019. – 278 с.
- 7 Тузов Д.О. Теория недействительности сделок: опыт российского права в контексте европейской правовой традиции. – М.: Статут, 2007. – 602 с.
- 8 Омурчиева Э. Какие существуют риски неподписания актов выполненных работ в случае, если строительные работы осуществляются поэтапно, и какими нормативными правовыми документами предусмотрена данная обязанность? URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33641230&pos=5;-89#pos=5;-89
- 9 Закон Республики Казахстан от 28 февраля 2007 г. № 234-ІІІ «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000234>
- 10 Приказ министра финансов Республики Казахстан от 31 марта 2015 г. № 241 «Об утверждении Правил ведения бухгалтерского учета». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500010954>
- 11 Форма Р-1. Акт выполненных работ (оказанных услуг) (приложение 50 к приказу Министра финансов Республики Казахстан от 20 декабря 2012 г. № 562) URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1200008265#z104>

- 12 Приказ председателя Агентства Республики Казахстан по делам строительства и жилищно-коммунального хозяйства от 2 мая 2012 г. № 170. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31189190.
- 13 Договоры подряда // Басин Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву. – Алматы: АЮ – ВШП «Әділет», НИИ частного права КазГЮУ, 2003. – С. 332.
- 14 Шолимова А.Е. Особенности разрешения споров, возникающих при исполнении договоров строительного подряда. – 2018. – С. 7. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36481558&pos=6;-105#pos=6;-105
- 15 Заяханов Г.М. Сдача-приемка работ по договору строительного подряда // Пробелы в российском законодательстве // Юридический журнал. – 2009. – № 2. – С. 96–99.
- 16 Туремуратова А.З. Договор строительного подряда // Синергия наук. – 2021. – № 58. – С. 400–416.
- 17 Диденко А.Г., Нестерова Е.В. Правовая природа актов приемки по договорам подряда и оказания услуг. – 2019. – С. 5. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32212255&pos=6;-111#pos=6;-111
- 18 Решение Специализированного межрайонного экономического суда г. Алматы от 14 ноября 2017 г. № 7527-17-00-2/6209. URL: <https://sb.prgapp.kz/lawsuits/5987666>
- 19 Решение Специализированного межрайонного экономического суда Алматинской области от 14 ноября 2018 г. по делу № 18-3766. URL: <https://sb.prgapp.kz/lawsuits/110849>
- 20 Решение Специализированного межрайонного экономического суда г. Нур-Султан от 28 ноября 2019 г. по делу № 7119-19-00-2/10808. URL: <https://sb.prgapp.kz/lawsuits/887793>

REFERENCES

- 1 Sulejmenov M.K., Basin Ju.G. (2013) Principy grazhdanskogo prava // Grazhdanskoe pravo: uchebnik dlja vuzov. Akademicheskij kurs. V. 1. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30002463&doc_id2=30002463#pos=20;109.27272033691406&pos2=198;-43.27272033691406. (In Russian).
- 2 Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (Obshhaja chast') ot 27 dekabrya 1994 goda No. 268-XIII. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000> (In Russian).
- 3 Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (Osobennaja chast') ot 1 ijulya 1999 g. No. 409. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409> (In Russian).
- 4 Ahmedina A. Akty kak dokazatel'stvo. Iski o priznanii aktov vypolnennyh rabot, okazannyh uslug dejstvitel'nymi. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31346182&pos=6;-105#pos=6;-105. (In Russian).
- 5 Maritz M.J., Gerber S. (2017) Construction Works: Defects Liability Before and after the Issuing of the Final Completion Certificate // Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg (THRHR), vol. 80, pp. 27–43. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3022443. (In English).
- 6 Sklovskij K.I. (2019) Sdelka i ee dejstvie. Kommentarij glavy 9 GK RF. Princip dobrosovestnosti. 4-e izd., dop. M.: Statut. 278 p. (In Russian).
- 7 Tuzov D.O. (2007) Teorija nedejstvitel'nosti sdelok: opyt rossijskogo prava v kontekste evropejskoj pravovoj tradicii. M.: Statut. 602 p. (In Russian).
- 8 Omurchieva Je. Kakie sushhestvujut riski nepodpisaniya aktov vypolnennyh rabot v sluchae, esli stroitel'nye raboty osushhestvljajutsja pojetapno, i kakimi normativnymi pravovymi dokumentami predusmotrena dannaja objazannost'? URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33641230&pos=5;-89#pos=5;-89 (In Russian).
- 9 Zakon Respubliki Kazahstan ot 28 fevralja 2007 g. No. 234-III «O buhgalterskom uchete i finansovoj otchetnosti». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000234> (In Russian).
- 10 Prikaz ministra finansov Respubliki Kazahstan ot 31 marta 2015 g. No. 241 «Ob utverzhdenii Pravil vedenija buhgalterskogo ucheta». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500010954>. (In Russian).
- 11 Forma R-1. Akt vypolnennyh rabot (okazannyh uslug) (prilozhenie 50 k prikazu Ministra finansov Respubliki Kazahstan ot 20 dekabrya 2012 g. No. 562) URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1200008265#z104>. (In Russian).
- 12 Prikaz predsedatelja Agentstva Respubliki Kazahstan po delam stroitel'stva i zhilishhno-kommunal'nogo hozjajstva ot 2 maja 2012 g. No. 170. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31189190. (In Russian).
- 13 Dogovory podryada // Basin Ju.G. (2003) Izbrannye trudy po grazhdanskomu pravu. Almaty: AJu – VShP «Әділет», NII chastnogo prava KazGJuU. P. 332. (In Russian).
- 14 Sholimova A.E. (2018) Osobennosti razresheniya sporov, vznikajushhih pri ispolnenii dogovorov stroitel'nogo podryada. P. 7. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36481558&pos=6;-105#pos=6;-105 (In Russian).

- 15 Zajahanov G.M. (2009) Sdacha-priemka rabot po dogovoru stroitel'nogo podrjada // Probely v rossijskom zakonodatel'stve // Juridicheskij zhurnal. No. 2. P. 96–99. (In Russian).
- 16 Turemuratova A.Z. (2021) Dogovor stroitel'nogo podrjada // Sinergija nauk. No. 58. P. 400–416. (In Russian).
- 17 Didenko A.G., Nesterova E.V. (2019) Pravovaja priroda aktov priemki po dogovoram podrjada i okazaniya uslug. P. 5. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32212255&pos=6;-111#pos=6;-111 (In Russian).
- 18 Reshenie Specializirovannogo mezhrajonnoego jekonomicheskogo suda g. Almaty ot 14 nojabrja 2017 g. No. 7527-17-00-2/6209. URL: <https://sb.prgapp.kz/lawsuits/5987666>. (In Russian).
- 19 Reshenie Specializirovannogo mezhrajonnoego jekonomicheskogo suda Almatinskoj oblasti ot 14 nojabrja 2018 g. po delu No. 18-3766. URL: <https://sb.prgapp.kz/lawsuits/110849> (In Russian).
- 20 Reshenie Specializirovannogo mezhrajonnoego jekonomicheskogo suda g. Nur-Sultan ot 28 nojabrja 2019 g. po delu No. 7119-19-00-2/10808. URL: <https://sb.prgapp.kz/lawsuits/887793>. (In Russian).

ӘЛІМОВ О.Т.,*¹

З.Ф.М., докторант.

*e-mail: lawyer_olzhas@mail.ru

ORCID ID: 0009-0007-9464-4286

АМАНТУРЛИЕВ А.К.,¹

З.Ф.М. сениор-лектор.

e-mail: alibiamanturliiev@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-6958-1520

СТЕПАНОВА Т.В.,²

З.Ф.Д., профессор.

e-mail: stepanovatv@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-7419-0770

¹Каспий қоғамдық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²И.И. Мечников атындағы

Одесса ұлттық университеті,

Одесса қ., Украина

МЕРДІГЕРЛІК ШАРТ БОЙЫНША ОРЫНДАЛҒАН ЖҰМЫСТАРДЫҢ АКТИЛЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ: МӘМІЛЕ МЕ, ӘЛДЕ ШАРТТЫҚ МІНДЕТТЕМЕЛЕРДІҢ ОРЫНДАЛҒАНЫН КУӘЛАНДЫРАТЫН ҚҰЖАТ ПА

Аңдатпа

Мердігерлік шарт бойынша орындалған жұмыстардың (немесе көрсетілген қызметтердің) актілерінің құқықтық тұрғыдан маңызды мәнге ие, себебі ол жұмыстардың (қызметтердің) орындалғанын және шартта көзделген тараптардың міндеттемелерінің орындалғанын растайтын құжат болып табылады. Мақалада мұндай актілердің Қазақстан Республикасы сот тәжірибесіндегі құқықтық мәртебесі қарастырылады, онда олар жұмыстың (қызметтің) нақты орындалуын куәландыратын ресми құқықтық құжат ретінде талданады. Орындалған жұмыстардың актілерінің құқықтық реттеу механизмі азаматтық құқықтың негізгі қағидаттарымен, атап айтқанда, тараптардың міндеттемелерін сақтау және бұзылған құқықтарды қорғау қағидаларымен тығыз байланысты. Алайда мұндай актілердің құқықтық табиғаты талқылау нысаны болып қалып отыр, себебі Қазақстан сот тәжірибесінде орындалған жұмыстардың біржақты актілерінің жарамды деп танылу мәселесінде әртүрлі тәсілдер байқалады. Бір жағынан, акт міндеттемелердің орындалғанын растау ретінде қабылдануы мүмкін, екінші жағынан – тараптар үшін құқықтық салдарлар туындататын мәміле ретінде бағалануы ықтимал. Ерекше назар жұмыстардың орындалу фактісін дәлелдеуге және тиісті құжаттарды ресімдеуге қатысты мәселелерге аударылады. Мақалада орындалған жұмыстардың актілерінің тараптар арасындағы құқықтық қатынастарға әсері, олардың сот дауларында дәлелдеме ретінде қолданылуы, сондай-ақ мұндай актілердің құқық қолдану тәжірибесіндегі рөлі талданады. Орындалған жұмыстардың актілерінің құқықтық мәртебесі бойынша нақтырақ құқықтық реттеу қажет, өйткені бұл құжатқа қатысты құқықтық анық еместікті жою даулардың алдын алу үшін маңызды.

Тірек сөздер: орындалған жұмыстардың актілері, мердігерлік шарт, құқық қолдану тәжірибесі, сот тәжірибесі, мәміле, азаматтық құқық, дәлелдемелер.

ALIMOV O.T.*¹

m.l.s., PhD candidate.

*e-mail: lawyer_olzhas@mail.ru

ORCID ID: 0009-0007-9464-4286

AMANTURLIEV A.K.,¹

m.l.s., senior lecturer.

e-mail: alibiamanturliiev@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-6958-1520

STEPANOVA T.V.,²

d.l.s., professor.

e-mail: stepanovatv@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-7419-0770

¹Caspian University,

Almaty, Kazakhstan

²Odessa I.I. Mechnikov National University,

Odessa, Ukraine

LEGAL STATUS OF CERTIFICATES OF COMPLETED WORK UNDER A CONTRACT FOR SERVICES: TRANSACTION OR DOCUMENT CONFIRMING THE FULFILLMENT OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS

Abstract

The Certificate of Completed Work under a contract for services holds significant importance in the legal context, serving as a document that confirms the fact of work performed or services rendered, as well as the fulfillment of the parties' contractual obligations. This article examines the legal status of such certificates in the judicial practice of the Republic of Kazakhstan, where they are analyzed as legal instruments confirming the actual performance of work (services). The regulatory framework governing certificates of completed work is closely linked to the fundamental principles of civil law, such as the fulfillment of contractual obligations and the protection of infringed rights. However, the legal nature of such certificates remains a matter of debate, as judicial practice in Kazakhstan demonstrates a variety of approaches to recognizing unilateral certificates of completed work as valid. On the one hand, a certificate may be regarded as confirmation of contractual performance; on the other, it may be treated as a transaction that entails legal consequences for the parties. Particular attention is given to issues related to proving the fact of work completion and the proper preparation of the corresponding documents. The article analyzes the impact of certificates of completed work on the legal relationships between the parties, their use as evidence in court proceedings, and their role in law enforcement practice. The legal status of certificates of completed work requires clearer legal regulation, driven by the need to eliminate legal uncertainty in order to prevent disputes over such documents.

Keywords: certificate of completed work, contract for services, law enforcement practice, judicial practice, transaction, civil law, evidence.

Дата поступления статьи в редакцию: 12.07.2025

МРНТИ 06.71.07
УДК 347.61
JEL K36

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2025-1-3-71-78>

АТАЛЫКОВА Г.Ш.,*¹

м.ю.н., сениор-лектор.

*e-mail: g.atalykova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3916-2034

ТОКТЫБЕКОВ Т.А.,¹

к.ю.н., доцент.

e-mail: t.toktybekov@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-1990-7193

КЕМАЛИ Е.С.,¹

к.ю.н., ассоциированный профессор.

e-mail: e.kemali@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4337-8332

САРИНА С.А.,¹

к.ю.н., ассоциированный профессор.

e-mail: s.sarina@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-1414-027X

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

УСЫНОВЛЕНИЕ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: НАУЧНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье проводится комплексный научно-правовой анализ института усыновления в гражданском судопроизводстве Республики Казахстан. Усыновление рассматривается не только как правовой акт, устанавливающий родственные отношения между усыновителем и ребенком, но и как форма социальной адаптации несовершеннолетних, оставшихся без попечения родителей. Исследование охватывает как материально-правовые, так и процессуальные аспекты усыновления, осуществляемого исключительно в судебном порядке в рамках особого производства. На основе анализа действующего законодательства, судебной практики, статистических данных за 2020–2024 гг. и научных источников выявлены основные проблемы, связанные с усыновлением, включая случаи фиктивного усыновления. Особое внимание уделено вопросам правового статуса заинтересованных лиц, классификации спорных ситуаций, а также пробелам в законодательстве в части недействительности решений об усыновлении. Научная новизна работы заключается в формулировании авторской концепции фиктивного усыновления как самостоятельного основания для признания усыновления недействительным. Авторы предлагают конкретные меры по совершенствованию действующего законодательства: введение специальной статьи в Кодекс «О браке (супружестве) и семье», уточнение полномочий заинтересованных лиц, регламентация постусыновительного контроля. Сделан вывод о необходимости комплексного законодательного реформирования для усиления судебного контроля, защиты прав детей и профилактики злоупотреблений.

Ключевые слова: усыновление, гражданское судопроизводство, особое производство, права ребенка, фиктивное усыновление, семейное право, гражданский процесс.

Введение

Институт усыновления занимает ключевое место в системе правовых механизмов, направленных на обеспечение прав ребенка и реализацию государственной политики в сфере охраны детства. В контексте международных стандартов, включая Конвенцию ООН о правах ребенка, государство несет обязательства по обеспечению стабильного, безопасного и заботливого семейного окружения для каждого несовершеннолетнего. В условиях правовой системы Республики Казахстан усыновление рассматривается не только как акт гуманизма и заботы, но и как

строго регламентированная юридическая процедура, осуществляемая исключительно в судебном порядке в рамках особого производства.

Несмотря на наличие правовой базы, в том числе Гражданского процессуального кодекса и Кодекса «О браке (супружестве) и семье», практика применения норм об усыновлении выявляет целый ряд проблем: случаи фиктивного усыновления, правовая неопределенность в статусе заинтересованных лиц, отсутствие механизмов постусыновительного контроля. Особенно тревожными являются ситуации, при которых усыновление используется в корыстных целях (например, для получения материальной выгоды или обхода миграционных и жилищных ограничений), при этом формально соблюдая юридические процедуры. Это указывает на необходимость не просто анализа существующего регулирования, но и выработки конкретных предложений по его совершенствованию.

Научная новизна настоящего исследования заключается в разработке авторской концепции фиктивного усыновления как самостоятельного основания для признания усыновления недействительным, что ранее в казахстанской доктрине семейного и процессуального права не получало должной разработки. Также в рамках исследования впервые обоснована необходимость законодательного закрепления обязанности органов опеки по осуществлению постусыновительного мониторинга, а также создания единой цифровой системы учета решений об усыновлении с целью обеспечения прозрачности и аналитики.

Целью настоящей статьи является комплексное научно-правовое исследование института усыновления в гражданском судопроизводстве Республики Казахстан, выявление нормативных и процедурных пробелов, а также формулирование конкретных законодательных предложений, направленных на повышение эффективности судебной защиты прав ребенка, предупреждение злоупотреблений и укрепление доверия к институту усыновления.

Материалы и методы

Методологическую основу настоящего исследования составляют как общенаучные, так и частнонаучные методы познания, что позволило обеспечить комплексный подход к изучению института усыновления в гражданском судопроизводстве. Среди примененных методов можно выделить анализ, синтез, индукцию, дедукцию, формально-логический, системный, сравнительно-правовой и структурно-функциональный подходы. Использование методологии правового моделирования также позволило выработать обоснованные предложения по совершенствованию законодательства в рассматриваемой сфере.

На нормативно-правовом уровне анализу подвергнуты действующие законодательные акты Республики Казахстан: Гражданский процессуальный кодекс, Кодекс «О браке (супружестве) и семье», Гражданский кодекс, Закон «О правах ребенка», а также подзаконные акты, регулирующие порядок участия органов опеки и попечительства в делах об усыновлении. Особое внимание уделено тем нормам, которые прямо или косвенно касаются фиктивного усыновления, а также отсутствию в законодательстве самостоятельного института признания усыновления недействительным по такому основанию.

Эмпирическую базу исследования составили статистические данные, размещенные на официальном портале Министерства образования Республики Казахстан и на платформе adoption.gov.kz, охватывающие период 2020–2024 гг. Данные источники позволили отследить тенденции в динамике усыновлений, выявить снижение их количества и установить зависимость между ростом требований к кандидатам и общей доступностью процедуры.

Анализ судебной практики, включая постановления судов первой и апелляционной инстанций, позволил раскрыть существующие проблемы в процессуальной части усыновления: случаи отказа родителей от согласия, конфликты между несколькими претендентами, а также отсутствие единообразного подхода к оценке добросовестности намерений усыновителей. Эти кейсы послужили основой для выявления правовых лакун и обоснования предложений по их устранению.

Отдельным предметом методологического внимания стали доктринальные источники казахстанских и зарубежных ученых, анализ которых позволил позиционировать предложенные новеллы, в том числе концепцию фиктивного усыновления и постусыновительного контроля,

в рамках существующих научных дискуссий. Тем самым обеспечена как научная обоснованность предложений, так и их прикладная направленность.

Результаты и обсуждение

Защита прав и интересов ребенка, обеспечение охраны материнства и детства, а также развитие института семейного воспитания – одни из ключевых направлений государственной политики Республики Казахстан в области социальной защиты. Особую роль в реализации этих целей играет институт усыновления как правовой механизм устройства несовершеннолетних, оставшихся без попечения родителей, в полноценную семью. Усыновление обеспечивает ребенку не только правовой статус члена семьи, но и создает предпосылки для его полноценной интеграции в общество, восстановления чувства стабильности, безопасности и доверия. В то же время, несмотря на гуманистическую природу данного института, его правовая реализация в практике гражданского судопроизводства сталкивается с рядом серьезных вызовов, включая фиктивные формы усыновления, пробелы в законодательстве, отсутствие постусыновительного мониторинга и правовую неопределенность в статусе заинтересованных лиц.

Целью данного раздела является обобщение и систематизация проблемных аспектов института усыновления с позиции теории и практики, а также формулирование конкретных предложений по совершенствованию законодательства и правоприменения с опорой на доктринальные позиции, судебную практику и статистические данные.

Теоретико-правовая природа усыновления: к вопросу о юридической квалификации.

На основе анализа казахстанской и зарубежной научной литературы можно выделить три ключевых подхода к пониманию усыновления в семейном праве: как юридический акт, влекущий установление прав и обязанностей между усыновителем и ребенком; как форма семейного воспитания ребенка, лишенного родительской опеки; как инструмент социальной адаптации несовершеннолетних, оставшихся без семьи [7, 8].

С учетом того, что усыновление в Республике Казахстан осуществляется исключительно в судебном порядке, в науке гражданского процессуального права оно получает иное осмысление – как особая юридическая процедура, направленная на реализацию публичных интересов. В этой связи усыновление трактуется как юридическая мера, реализуемая судом в целях защиты прав ребенка; добровольное правоотношение, приравняемое к кровному родству, возникающее по решению суда [2, 7].

Сочетание публичных и частных элементов усыновления требует особой законодательной регламентации, в том числе более четкого разграничения оснований действительности и недействительности таких сделок. Следует учитывать, что правовая природа усыновления сочетает в себе и индивидуализированные аспекты (интересы конкретного ребенка и усыновителя), и общественные интересы, связанные с контролем за соблюдением норм морали, нравственности и защиты уязвимых категорий граждан.

Особое производство и процессуальные пробелы.

Согласно ст. 302–319 Гражданского процессуального кодекса РК, дела об усыновлении рассматриваются в порядке особого производства [1]. Основная задача суда – установление юридических фактов, необходимых для признания усыновления действительным и соответствующим интересам ребенка. При этом анализ судебной практики показал наличие категорий потенциально спорных дел, в частности отказ биологических родителей от согласия на усыновление; наличие конкуренции между несколькими кандидатами на усыновление одного и того же ребенка [1, 8].

Кроме того, на практике имеют место случаи, когда органы опеки дают положительное заключение без достаточной проверки социально-бытовых условий усыновителей, что в дальнейшем может привести к нарушению прав ребенка. В подобных ситуациях отсутствует четкий регламент, предписывающий действия суда в случае сомнений относительно мотивов усыновителей, либо при противоречии между заключением органов опеки и желанием самого ребенка (если ему более 10 лет). В этой связи предлагается нормативно закрепить обязанность суда исследовать не только формальные обстоятельства, но и мотивы усыновления, а также предусмотреть возможность назначения дополнительной психолого-педагогической экспертизы в спорных ситуациях.

Классификация и правовой статус заинтересованных лиц.

Анализ действующего законодательства и судебной практики позволил выделить две группы участников усыновительного процесса: лица с частной заинтересованностью (усыновители, ребенок, родители, супруг усыновителя, опекуны и др.); лица с публичной заинтересованностью (органы опеки и попечительства, прокурор, администрации учреждений и др.) [2, 3, 6].

Однако ГПК РК не содержит четкого определения процессуального статуса каждой из этих категорий, что порождает правовую неопределенность и неоднозначную судебную практику. Например, органы опеки не всегда привлекаются как обязательные участники дела, особенно при повторном усыновлении. В целях устранения указанного пробела предлагается внести в ГПК РК изменения, касающиеся определения круга заинтересованных лиц; их права на подачу заявления о признании усыновления недействительным; обязанностей по участию в судебных заседаниях; регламентации их роли на стадии исполнения решений.

Также заслуживает внимания вопрос о возможности участия неправительственных организаций в процессе оценки добросовестности усыновителей и мониторинга адаптации ребенка в новой семье.

Статистика и тенденции: аргументы в пользу реформы.

Согласно данным Министерства образования и портала adoption.gov.kz, количество усыновлений в Казахстане устойчиво снижается: 2020 г. – 1108 детей; 2021 г. – 1 032; 2022 г. – 950; 2023 г. – 887; 2024 г. – около 790 [4, 5].

Данный тренд объясняется как объективными социальными факторами (профилактика сиротства, развитие патронатной и опекунской систем), так и усилением требований к кандидатам. Однако снижение количества усыновлений сопровождается ростом количества жалоб на формальность процедур и фиктивный характер некоторых усыновлений. Отсутствие государственного механизма постусыновительного мониторинга способствует тому, что случаи насилия, пренебрежения, возврата ребенка либо принудительного вовлечения его в трудовую или криминальную деятельность становятся известны слишком поздно.

В этой связи представляется обоснованным введение обязательного трехлетнего постусыновительного контроля со стороны органов опеки с ежегодной отчетностью и правом внезапных проверок по жалобам и сигналам о нарушении прав ребенка. Это станет важным инструментом профилактики и позволит формировать надежную базу данных для принятия последующих управленческих и правовых решений.

С учетом выявленных пробелов в механизмах постусыновительного мониторинга представляется целесообразным разработать усовершенствованную модель контроля, предполагающую институциональное участие не только государственных органов опеки, но и неправительственных организаций (НПО). Такая модель могла бы базироваться на трехуровневом подходе: во-первых, регулярные визиты специалистов органов опеки для оценки материально-бытовых условий и правового статуса усыновителей; во-вторых, независимая экспертиза со стороны НПО, включающая проведение психологических интервью с ребенком и анализ динамики его социальной адаптации; в-третьих, межведомственное взаимодействие с образовательными и медицинскими учреждениями для получения объективных данных о развитии и благополучии ребенка. При этом НПО, обладающие опытом работы в сфере защиты прав детей и поддерживающие контакты с местными сообществами, могут выявлять скрытые риски – эмоциональную изоляцию, признаки жестокого обращения или насильственной эксплуатации. Критерии оценки эффективности адаптации могут включать уровень эмоциональной стабильности ребенка, качество коммуникации с приемными родителями, степень интеграции в образовательную среду и участие в социальной жизни. Включение НПО в систему постусыновительного мониторинга обеспечит более высокий уровень прозрачности, позволит минимизировать коррупционные риски и усилит доверие общества к институту усыновления как социальному институту.

Проблема фиктивного усыновления: правовой вызов.

Фиктивное усыновление, как подчеркивают исследователи [9, 10], представляет собой правовую фикцию, при которой основная цель усыновления не обеспечение интересов ребенка, а удовлетворение нужд взрослого (например, получение льгот, недвижимости, гражданства).

Ребенок в таких случаях выступает объектом манипуляций, не осознавая последствий и не получая реальной родительской заботы.

Ученый Б.А. Джандарбек предлагает квалифицировать фиктивное усыновление как самостоятельное основание для признания усыновления недействительным. Однако в законодательстве РК отсутствует соответствующая статья, а попытки применить аналогию с нормами Гражданского кодекса (ст. 18, 169) носят фрагментарный характер. В связи с этим настоящим исследованием предлагается внести в СК РК норму, устанавливающую фиктивность усыновления как самостоятельное основание для признания его недействительным; предоставить право обращения в суд с соответствующим требованием не только прокурору и органам опеки, но и другим заинтересованным лицам (в том числе педагогам, медицинским работникам, представителям НПО); разработать процедуру проведения оценки добросовестности мотивов усыновителей, включая ввод обязательного этапа подготовки (обучения) будущих родителей и их психологического тестирования.

Практика казахстанских судов уже демонстрирует отдельные кейсы, когда усыновление признавалось недействительным по признакам фиктивности, что подтверждает актуальность разработанной концепции. Так, в решении суда г. Алматы от 2021 г. усыновление было оспорено органами опеки после установления факта того, что ребенок использовался исключительно для получения жилищных льгот, при отсутствии реального намерения обеспечить его воспитание и содержание. В Карагандинской области в 2022 г. суд признал усыновление недействительным, поскольку усыновитель-иностранец преследовал цель получения упрощенного гражданства и фактически не проживал совместно с ребенком. Кроме того, в ряде регионов выявлялись случаи, когда фиктивное усыновление прикрывало схемы незаконного оборота недвижимости или получение социальных пособий. Эти примеры свидетельствуют о многообразии форм фиктивности и необходимости их системного правового осмысления. Включение судебной практики в исследование позволяет не только подтвердить существование угрозы фиктивного усыновления, но и аргументировать необходимость закрепления соответствующей нормы в национальном законодательстве. Таким образом, эмпирическая база усиливает теоретическую новизну работы и подчеркивает прикладное значение предложенной авторской концепции.

Таким образом, представленное исследование подтверждает необходимость не только системного анализа действующей правоприменительной практики в сфере усыновления, но и разработки новых законодательных и институциональных механизмов, обеспечивающих эффективность и гуманизм этого важного института.

Заключение

Институт усыновления в Республике Казахстан представляет собой сложный и многослойный правовой механизм, охватывающий как материально-правовые, так и процессуальные нормы, с доминирующим акцентом на защиту интересов ребенка. В условиях современного правового государства усыновление должно не только обеспечивать формальное оформление новых семейных связей, но и служить гарантией социальной адаптации, психологического благополучия и правовой защищенности ребенка в новых условиях жизни.

Проведенный научно-правовой анализ показал, что действующее законодательство в целом создает базис для реализации института усыновления, однако его эффективность сдерживается рядом нерешенных проблем. Среди них – фиктивные формы усыновления, отсутствие четкой законодательной процедуры признания таких усыновлений недействительными, ограниченность механизмов постусыновительного контроля, а также размытость правового статуса заинтересованных лиц. Эти недостатки повышают риски нарушений прав ребенка и снижают доверие общества к институту усыновления в целом.

Научная новизна настоящего исследования заключается в предложении концепции фиктивного усыновления как самостоятельного правового основания для признания усыновления недействительным, а также в разработке обоснованных предложений по законодательной регламентации постусыновительного мониторинга. В рамках исследования также были уточнены позиции относительно дифференциации заинтересованных лиц в процессуальном порядке и предложен механизм их включения в судебное производство с учетом характера их интереса (публичного или частного).

В целях совершенствования правового регулирования и повышения эффективности судебной защиты прав ребенка предлагается:

- ♦ внести в Кодекс «О браке (супружестве) и семье» норму, прямо предусматривающую фиктивность усыновления как основание для признания его недействительным;
- ♦ закрепить в Гражданском процессуальном кодексе четкий перечень заинтересованных лиц, их права и обязанности в рамках дел об усыновлении;
- ♦ ввести обязательный механизм трехлетнего постусыновительного контроля с ежегодной отчетностью органов опеки и правом внезапных проверок;
- ♦ создать единую цифровую базу судебных решений об усыновлении с целью обеспечения прозрачности и мониторинга правоприменения.

Для обеспечения прикладного характера исследования целесообразно не ограничиваться общей рекомендацией о введении в семейное законодательство норм о фиктивности усыновления, а предложить конкретный проект формулировки новой статьи, которую можно было бы включить в Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье». Предлагается следующая редакция:

Статья 91-1. Фиктивное усыновление.

Фиктивным признается усыновление (удочерение), при котором основная цель усыновителей заключается в извлечении имущественной, социальной или иной выгоды без намерения обеспечить защиту прав и интересов ребенка.

Фиктивное усыновление является самостоятельным основанием для признания усыновления недействительным и влечет правовые последствия, установленные гражданским процессуальным законодательством.

Правом обращения в суд с требованием о признании усыновления недействительным обладают органы опеки и попечительства, прокурор, а также иные заинтересованные лица, включая педагогов, медицинских работников, представителей неправительственных организаций и самого ребенка, если он достиг возраста десяти лет и способен выразить свое мнение.

При рассмотрении дела о фиктивном усыновлении суд обязан исследовать мотивы усыновителей, а также учесть заключения психологов, педагогов и представителей органов опеки.

Введение подобной нормы позволит унифицировать правоприменительную практику, устранить существующую правовую неопределенность и сформировать правовой механизм, направленный на защиту интересов ребенка. Более того, закрепление расширенного перечня субъектов, имеющих право на обращение в суд, обеспечит реальную возможность раннего выявления фиктивных усыновлений, что повысит эффективность судебной и административной практики.

Реализация предложенных мер будет способствовать формированию более справедливой, прозрачной и ориентированной на права ребенка модели усыновления, укрепит доверие к судебной системе и повысит уровень правовой защиты несовершеннолетних в условиях семейного устройства.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 г. № 377-V ЗРК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377> (дата обращения: 01.04.2025)
- 2 Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» от 26 декабря 2011 г. № 518-IV. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518> (дата обращения: 01.04.2025)
- 3 Закон Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан» от 8 августа 2002 г. № 345-II. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345_ (дата обращения: 01.04.2025)
- 4 Комитет по охране прав детей Министерства образования Республики Казахстан. URL: <https://bala-kkk.kz> (дата обращения: 01.04.2025)
- 5 Единая информационная система «Усыновление в Казахстане». URL: <https://adoption.gov.kz> (дата обращения: 01.04.2025)
- 6 Доклад Уполномоченного по правам ребенка в Республике Казахстан за 2024 год. URL: <https://ombudsman-deti.gov.kz> (дата обращения: 01.04.2025)
- 7 Алимжанов Т.Ж. Правовые аспекты усыновления в Республике Казахстан // Юридический вестник Казахстана. – 2023. – № 2. – С. 57–68.

- 8 Кусаинова А.К. Особенности судебного рассмотрения дел об усыновлении // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2022. – № 1(97). – С. 39–48.
- 9 Aliyeva L.R., Ilyassova G.A. The concept, conditions and legal consequences of adoption (adrogation) of a child under the Republic of Kazakhstan legislation // Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». – 2021. – № 3(103). – С. 155–162. DOI: 10.31489/2021/L3/155162.
- 10 Джандарбек Б.А. Некоторые аспекты признания усыновления (удочерения) недействительным // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия юридическая. – 2022. – № 1(65). – С. 104–109.

REFERENCES

- 1 Grazhdanskij processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 31 oktjabrja 2015 g. No. 377-V ZRK. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377> (data obrashhenija: 01.04.2025). (In Russian).
- 2 Kodeks Respubliki Kazahstan «O brake (supruzhestve) i sem'e» ot 26 dekabrja 2011 g. No. 518-IV. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518> (data obrashhenija: 01.04.2025). (In Russian).
- 3 Zakon Respubliki Kazahstan «O pravah rebenka v Respublike Kazahstan» ot 8 avgusta 2002 g. No. 345-II. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000345_ (data obrashhenija: 01.04.2025). (In Russian).
- 4 Komitet po ohrane prav detej Ministerstva obrazovaniya Respubliki Kazahstan. URL: <https://bala-kkk.kz> (data obrashhenija: 01.04.2025). (In Russian).
- 5 Edinaja informacionnaja sistema «Usynovlenie v Kazahstane». URL: <https://adoption.gov.kz> (data obrashhenija: 01.04.2025). (In Russian).
- 6 Doklad Upolnomochennogo po pravam rebenka v Respublike Kazahstan za 2024 god. URL: <https://ombudsman-deti.gov.kz> (data obrashhenija: 01.04.2025). (In Russian).
- 7 Alimzhanov T.Zh. (2023) Pravovye aspekty usynovlenija v Respublike Kazahstan // Juridicheskij vestnik Kazahstana. No. 2. P. 57–68. (In Russian).
- 8 Kusainova A.K. (2022) Osobennosti sudebnogo rassmotrenija del ob usynovlenii // Vestnik KazNU. Serija juridicheskaja. No. 1(97). P. 39–48. (In Russian).
- 9 Aliyeva L.R., Ilyassova G.A. (2021) The concept, conditions and legal consequences of adoption (adrogation) of a child under the Republic of Kazakhstan legislation // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Pravo». No. 3(103). P. 155–162. DOI: 10.31489/2021/L3/155 162. (In Russian).
- 10 Dzhandarbek B.A. (2022) Nekotorye aspekty priznaniya usynovlenija (udocherenija) nedejstvitel'nyj // Vestnik KazNPU im. Abaja. Serija juridicheskaja. No. 1(65). P. 104–109. (In Russian).

АТАЛЫКОВА Г.Ш.,*¹

З.Ф.М., сениор-лектор.

*e-mail: g.atalykova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3916-2034

ТОКТЫБЕКОВ Т.А.,¹

З.Ф.К., доцент.

e-mail: t.toktybekov@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-1990-7193

КЕМАЛИ Е.С.,¹

З.Ф.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: e.kemali@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4337-8332

САРИНА С.А.,¹

З.Ф.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: s.sarina@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-1414-027X

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ БАЛАНЫ АСЫРАП АЛУ: ҒЫЛЫМИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының азаматтық сот ісін жүргізу жүйесіндегі бала асырап алу институтына кешенді ғылыми-құқықтық талдау жасалады. Асырап алу тек асырап алушы мен баланың арасындағы

туыстық қатынасты орнататын құқықтық акт ретінде ғана емес, сондай-ақ ата-ана қамқорлығынсыз қалған кәмелетке толмағандарды әлеуметтік бейімдеудің бір нысаны ретінде қарастырылады. Зерттеу бала асырап алудың тек материалдық-құқықтық емес, сонымен қатар ерекше іс жүргізу аясында тек сот тәртібімен жүзеге асырылатын процесстік аспектілерін де қамтиды. 2020–2024 жылдар аралығындағы заңнама, сот тәжірибесі, статистикалық мәліметтер мен ғылыми көздерді талдау негізінде асырап алуға байланысты негізгі мәселелер, соның ішінде жалған (фиктивті) асырап алу жағдайлары анықталған. Зерттеуде мүдделі тұлғалардың құқықтық мәртебесі, даулы жағдайлардың жіктелуі, сондай-ақ асырап алу туралы шешімдерді жарамсыз деп тануға қатысты заңнамалық олқылықтар ерекше назарға алынды. Зерттеудің ғылыми жаңалығы ретінде авторлар жалған асырап алуды асырап алуды жарамсыз деп танудың дербес негізі ретінде қарастыратын авторлық тұжырымды ұсынады. Мақалада қолданыстағы заңнаманы жетілдіру бойынша нақты ұсыныстар берілген: «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» кодекске арнайы бап енгізу, мүдделі тұлғалардың өкілеттіктерін нақтылау, асырап алғаннан кейінгі бақылау тәртібін заңнамалық тұрғыда бекіту. Авторлар сот бақылауын күшейту, балалардың құқықтарын қорғау және теріс пайдалануды болдырмау мақсатында кешенді заңнамалық реформалардың қажеттілігі туралы қорытынды жасайды.

Тірек сөздер: асырап алу, азаматтық іс жүргізу, ерекше іс жүргізу, баланың құқықтары, жалған асырап алу, отбасы құқығы, азаматтық процесс.

ATALYKOVA G.SH.,*¹

m.l.s., senior lecturer.

*e-mail: g.atalykova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3916-2034

TOKTYBEKOV T.A.,¹

c.l.s., associate professor.

e-mail: t.toktybekov@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-1990-7193

KEMALI E.S.,¹

c.l.s., associate professor.

e-mail: e.kemali@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-4337-8332

SARINA S.A.,¹

c.l.s., associate professor.

e-mail: s.sarina@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-1414-027X

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

CHILD ADOPTION IN CIVIL PROCEEDINGS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: SCIENTIFIC AND LEGAL ANALYSIS

Abstract

This article presents a comprehensive legal and scientific analysis of the institution of adoption within the civil proceedings system of the Republic of Kazakhstan. Adoption is considered not only as a legal act that establishes kinship between the adopter and the child but also as a form of social adaptation for minors left without parental care. The study covers both substantive and procedural aspects of adoption, which is conducted exclusively through court proceedings within the framework of special procedure. Based on the analysis of current legislation, judicial practice, statistical data from 2020 to 2024, and academic sources, the article identifies key issues related to adoption, including cases of fictitious adoption. Special attention is paid to the legal status of interested parties, classification of contentious situations, and legislative gaps concerning the invalidation of adoption decisions. The scientific novelty of the work lies in the formulation of an original concept of fictitious adoption as an independent ground for declaring an adoption invalid. The authors propose concrete measures to improve the current legislation: introducing a specific article into the Code “On Marriage and Family,” clarifying the powers of interested parties, and regulating post-adoption monitoring procedures. The article concludes with the necessity of comprehensive legislative reform to strengthen judicial oversight, protect children’s rights, and prevent misuse of the adoption system.

Keywords: adoption, civil procedure, special proceedings, child rights, fictitious adoption, family law, civil process.

Дата поступления статьи в редакцию: 12.07.2025

МРНТИ 10.31.41
УДК 347.93
JEL K-41

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2025-1-3-79-90>

ИДРЫШЕВА С.К.,*¹

д.ю.н., профессор.

*e-mail: s.idrysheva@kazguu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3473-3395

¹М. Narikbayev University,

г. Астана, Казахстан

ОГОВОРКА О ПУБЛИЧНОМ ПОРЯДКЕ И ЕЕ ПРИМЕНЕНИЕ В СУДЕБНОЙ ПРАКТИКЕ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассматриваются материально-правовые и процессуально-правовые аспекты ставшей классической для всех стран оговорки о публичном порядке. Применение данной оговорки дает основание судебным органам государства признать незаконным решение негосударственного органа по разрешению споров либо отказать в признании иностранного арбитражного акта или отказать в выдаче исполнительного листа по таким решениям. Конституционным судом Республики Казахстан рекомендовано Правительству рассмотреть вопрос о возможности четкого формально-юридического закрепления дефиниции термина «публичный порядок» в Законе РК «Об арбитраже» «с целью обеспечения ее формальной определенности и ясности». Актуальность темы обусловлена увеличением обращений участников арбитражного разбирательства о выдаче исполнительных листов по решениям арбитражей и большим количеством обращений об отмене решений арбитражей. В том числе жалобы обосновываются нарушением публичного порядка либо суды самостоятельно усматривают в рассматриваемом правоотношении факты нарушений публичного порядка и при отсутствии иностранного элемента. Новизна темы обусловлена недостаточностью в современной юридической литературе Казахстана научных публикаций о правовой сущности содержания публичного порядка, его легального определения; рассмотрением примеров применения оговорки о публичном порядке в судебной практике. Основные выводы по результатам исследования состоят в признании термина «публичный порядок» оценочной категорией, подлежащей в каждом случае индивидуальной квалификации судами. Результаты анализа указывают на тенденцию увеличения в судебной практике Казахстана дел об оспаривании решений арбитражей по мотиву нарушения публичного порядка с участием резидентов Казахстана.

Ключевые слова: оговорка о публичном порядке, решения арбитража, отмена арбитражных решений, принцип Губера, европейский публичный порядок, судебная практика.

Введение

Поводом для выбора темы настоящей статьи явилась изложенная в п.2 Нормативного постановления Конституционного суда Республики Казахстан от 13 сентября 2024 г. «О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан пункта 3 статьи 52 Закона Республики Казахстан от 8 апреля 2016 года «Об арбитраже»» рекомендация Правительству Республики Казахстан «рассмотреть вопрос о дальнейшем совершенствовании законодательства Республики Казахстан об арбитраже с учетом правовых позиций Конституционного суда Республики Казахстан, изложенных в настоящем нормативном постановлении» [1].

Основной вывод органа конституционного контроля Республики Казахстан заключался в определении соответствия норм пункта 3 ст. 52 Закона Республики Казахстан «Об арбитраже» нормам Основного Закона страны. Вместе с тем Конституционный суд выявил, что с введением в данный закон пункта 3 статьи 52 законом от 21 января 2019 г. остался неразрешенным вопрос о его соотношении с нормами ст. 1090 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее – ГК РК) и ст. 255 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – ГПК РК); а также подпункту 1 пункта 2 статьи 52 закона об арбитраже, «который позволяет суду отменять арбитражное решение, если оно противоречит публичному порядку Республики Казахстан».

Дополним, что названные в нормативном постановлении нормы позволяют суду также отказать в приведении в исполнение решений арбитражей, в частности отказать в выдаче исполнительного листа, если суд установит, что решение противоречит публичному порядку РК. Об этом же говорится и в ст.57 Закона РК «Об арбитраже». Законом РК «Об арбитраже» дано легальное определение публичного порядка Республики Казахстан как «основы правопорядка, закрепленные в законодательных актах Республики Казахстан» (п/п 1 статьи 2) [2].

Представляется справедливым отметить здесь роль Верховного суда Республики Казахстан, который неоднократно публиковал тщательные и пространные обобщения судебной практики как об отмене, так и об отказе в приведении в исполнение иностранных, в том числе арбитражных, решений [3, 14, 15] и принял об этом также Нормативное постановление. В данном Нормативном постановлении (п. 34) дано следующее толкование:

«Основы правопорядка – это установленные государством основополагающие нормы об общественном, экономическом и социальном устройстве общества, направленные на соблюдение и уважение такого устройства, обеспечение соблюдения правовых предписаний и защиту прав и свобод граждан» [4].

Привлеченные Конституционным судом РК в качестве экспертов д.ю.н., профессор, академик НАН РК Сулейменов М.К. и к.ю.н. Дуйсенова А.Е. в своем заключении пришли к выводу, что определение публичного порядка Республики Казахстан, данное в подпункте 1) ст. 2 Закона РК «Об арбитраже», с учетом приведенного нами выше разъяснения Верховного суда Республики Казахстан, является достаточным, и внесение изменений и дополнений в закон об арбитраже в отношении уточнения понятия «публичный порядок» является излишним и «даже опасным» [5].

Актуальность темы связана с участвовавшими случаями обращений сторон об отмене актов арбитражей и иностранных судов, в том числе стороны обосновывают обращения нарушением публичного порядка либо суды самостоятельно усматривают в рассматриваемом правоотношении факты нарушений публичного порядка даже при отсутствии иностранного элемента. Кроме того, результаты анализа указывают на тенденцию увеличения в судебной практике Казахстана дел об оспаривании решений арбитражей по мотиву нарушения публичного порядка с участием резидентов Казахстана по сравнению с делами с участием иностранного элемента.

Предмет исследования составляют доктрина, законодательное регулирование и судебная практика применения оговорки о публичном порядке.

Выбор методов научного исследования обусловлен задачами достижения поставленной цели и заключается в применении общедialeктических методов познания и специальных юридических методов научного исследования.

Материалы и методы

В качестве материалов для работы над статьей послужили доктринальные источники по теме исследования; нормативные правовые акты Республики Казахстан, международные акты; нормативные правовые акты стран дальнего зарубежья; судебные акты о применении оговорки о публичном порядке.

Методологической базой исследования явилась совокупность философских, общенаучных и частнонаучных методов познания, в том числе диалектический, исторический, системно-структурный, функциональный, сравнительно-правовой, формально-юридический методы.

Результаты и обсуждение

Ретроспективный обзор доктринальных источников и правовых актов о клаузуле «публичный порядок».

Интерес к понятию «публичный порядок» привел нас к необходимости изучения исторических корней его появления, результат которого позволяет говорить о почти четырехвековой эпопее развития целого направления в теории международного частного права. Обзор опубликованных за последнее столетие научных работ по рассматриваемой нами теме показал, что первыми на европейском континенте исследователями возможности применения иностранного

права явились итальянские ученые XIII–XV веков. Дело в том, что средневековая Италия была разделена на сотни самостоятельных государственных образований, и практически каждый житель определенного населенного пункта, выехав по делам в другой город или производя там различного рода сделки, уже признавался «иностранцем», поэтому в случае попадания в судебную орбиту должны были определяться вопросы о применимом праве относительно его личного статуса, относительно условий сделок и т.п. Однако труды итальянских юристов не нашли своего продолжения в европейской науке того периода.

В средневековой Франции также были еще сильны устои феодальной эпохи, но, в отличие от Италии, здесь дробление территориального устройства произошло в масштабах провинций. Тем не менее французским юристам также приходилось решать аналогичные вопросы с иностранным элементом.

Становление и развитие современного международного частного права ученые связывают с голландской школой «конфликтологии» XVII века, в особенности с трудами такого ее представителя, как Ульрих Губер (Ulrich Huber). Исследованиям трудов Губера и средневековых итальянских юристов посвящены труды дореволюционного ученого Бруна М.И. [6], а также многих современных исследователей. В частности, оговорку о публичном порядке в научных трудах называют также «принципом», «аксиомой Губера». Ставшие привычными термины «коллизийные нормы», «международное частное право» также сформировались благодаря трудам голландских юристов.

Первый в Европе кодифицированный акт – Гражданский кодекс Франции 1804 г. – уже в Вводной части устанавливал, что законы, касающиеся благоустройства и безопасности, обязательны для всех, кто проживает на территории Франции, а все объекты недвижимости, невзирая на гражданство владельца, подчиняются французским законам. Законы, касающиеся гражданского состояния и право- и дееспособности лиц, распространяются на французов, даже находящихся в иностранном государстве (ст. 3). А законы, затрагивающие общественный порядок и добрые нравы, нельзя нарушать частными соглашениями (ст. 6) [7].

Аналогичные нормы были внесены и в Германское гражданское уложение 1896 г. (ст. 6 Вводного закона: «Публичный порядок. Какая-либо правовая норма другого государства не применяется, если ее применение ведет к результату, который явно не совместим с существенными принципами германского права. Она в особенности не применяется, если это применение не совместимо с основными правами») [8].

В середине XIX в. появились труды ставших ныне классиками МЧП Ф.К. фон Савиньи, П. Манчини, Ф. Лорана и других ученых. Во многом благодаря их научным выводам были сформированы документы Гаагской конференции по МЧП конца XIX – начала XX веков (1893, 1894, 1904, 1905 гг.).

Анализ достаточно большого количества источников показал, что труды российских ученых в области международного частного права, в том числе о пределах применения иностранного закона, появились также в XIX в. Наиболее интересным нам представляется труд М.И. Бруна, который определил, что «публичный порядок... не может быть ничем иным, как тем, что все разумеют под правопорядком». «...Публичный порядок есть тот порядок отношений, который установлен или поддерживается по соображениям об общем благе», а все законы принимаются для общего блага (с. 74–75). Как и Савиньи, М.И. Брун полагал, что оговорка о публичном порядке не имеет будущего в связи с состоявшимися в то время несколькими заседаниями Гаагской конференции по унификации частного права [6, с. 82].

Однако, на наш взгляд, оговорка о публичном порядке в обозримом будущем не утратит своего значения, а, наоборот, может применяться даже чаще. Причины этому утверждению видятся как минимум три.

Во-первых, происходящие процессы глобализации, активного перемещения лиц и товаров между разными странами неизбежно влекут участие иностранного элемента в правоотношениях на территории практически любого государства. Во-вторых, сами государства по мере наступления тех или иных ситуаций меняют содержание ценностей, входящих в понятие «правопорядок». Например, санкционные меры в отношении Российской Федерации повлекли изменения в правовой политике некоторых государств относительно российских граждан, товаров и сделок с ними. И наоборот, Россия определяет для себя «дружественные» и «недружествен-

ные» страны. В-третьих, все еще сохраняется разница в правовых системах (романо-германской, англо-саксонской, исламской). В исламских государствах могут быть также и иные критерии публичного порядка. Кроме того, интеграционные явления влекут создание коллективных (групповых) объединений, логически влекущих создание единого публичного порядка в таком объединении. Например, создание Европейского союза вызвало в доктрине появление термина «европейский публичный порядок». О «неопределенности» и «изменчивости» публичного порядка отмечают и другие ученые [9, с. 3; 10, с. 171].

Известный специалист в международном частном праве Л.А. Лунц в своем учебнике приводит яркий пример влияния изменения периода времени на применение оговорки о публичном порядке: в 1954 г. наследница российского коллекционера С. Щукина обратилась в один из судов Франции с заявлением о наложении секвестра на картины знаменитого художника П. Пикассо, которые принадлежали ее отцу и еще в 1918 г. были национализированы Советским государством; дом Щукина был преобразован в музей, а в 1954 г. Советский Союз передал несколько картин Пикассо во временное пользование французскому музею. Суд отказал в удовлетворении требования, т.к. французский публичный порядок не был «задет в такой мере», чтобы требовалось срочное наложение секвестра. Кроме того, суд пояснил, что картины эти были приобретены суверенным государством «долгое время тому назад» по его законам, на собственной территории и от собственного гражданина [10, с. 273].

Соотношение формально-юридического определения «публичного порядка» и судебного толкования данной оговорки.

Значимость рассматриваемой темы для Казахстана обусловлена также тем, что Указом Президента Республики Казахстан от 4 октября 1995 г. Республика Казахстан присоединилась к Нью-Йоркской конвенции 1958 г. о признании и приведении в исполнение иностранных арбитражных решений. В соответствии с нормой подпункта а) пункта 2 статьи 5 названной Конвенции в признании и в приведении в исполнение иностранного арбитражного решения может быть отказано, «если суд найдет, что признание и приведение в исполнение этого решения противоречат публичному порядку» [11].

Огромный массив изученного нами научного и методического материала позволяет определить, что практически все доктринальные позиции, сложившиеся за сотни лет, можно разделить на две группы. Первая: понятие и содержание «публичного порядка» должно быть определено законодателем каждой страны достаточно подробно во избежание ненадлежащего толкования и применения такой оговорки. Вторая позиция обратна первой: толкование оговорки о публичном порядке и ее применение входит только в компетенцию суда.

Нам представляется, что легальное определение понятия «публичного порядка» в законодательных актах возможно и оно имеет место в законодательстве некоторых государств. Однако полное и детальное формально-юридическое закрепление содержания данной дефиниции практически невозможно хотя бы в силу приведенных нами выше обстоятельств (глобализация, изменение ценностей в государстве, сохранение отличий в правовых системах современности). Как показывает история последних столетий, содержание клаузулы «публичный порядок» постоянно находится в динамике, а также является индивидуальным для каждого государства в разные периоды в связи с изменениями правовой политики, экономических условий и др.

Поэтому решение вопроса о применении либо неприменении иностранного закона в каждом случае, на наш взгляд, является прерогативой именно суда. В этой связи актуальной представляется политика Верховного суда Республики Казахстан, который на протяжении нескольких последних лет принимает меры по внедрению в практику лучших методов судебного толкования при вынесении судебных актов относительно полного и объективного обоснования принимаемого решения в мотивировочной части.

Тем не менее следует констатировать, что акты судебных органов подвергаются обоснованной критике именно в связи с недостаточностью или практическим отсутствием обоснования принимаемого решения. Данное обстоятельство имеет прямое отношение к рассматриваемой теме, поскольку достижение цели законодателя о соблюдении правопорядка в государстве путем объективного толкования оговорки о публичном порядке полностью зависит от усмотрения судей, их правовой грамотности, наличия аналитических навыков и других обстоятельств.

Следует учитывать также, что термин «публичный порядок» по сути относится к категории публичного права, однако с момента его появления применялся в частно-правовых отноше-

ях, в основном в международном частном праве. Видимо, вследствие такой парадоксальной ситуации практически невозможно найти труды ученых-конституционалистов или других отраслей публичного права по теме нашей статьи. В настоящее время оговорка о публичном порядке все чаще применяется в правоотношениях с участием резидентов Казахстана.

Из множества международных правовых актов по теме исследования интерес вызвала норма статьи 9 Регламента ЕС № 593 2008 г., которая называется «Преобладающие императивные положения» (Overriding mandatory provisions). На наш взгляд, это и есть, по сути, оговорка о публичном порядке, поскольку в ней сформулированы следующие положения:

«1. Преобладающими императивными положениями являются положения, соблюдение которых признано страной в качестве имеющего принципиальное значение для охраны ее публичных интересов, таких как ее политическое, социальное или экономическое устройство, в такой степени, что они подлежат применению к любой ситуации, подпадающей под их действие, независимо от того, какое право в ином случае подлежало бы применению к договору согласно настоящему Регламенту.

2. Ничто в настоящем Регламенте не ограничивает применение преобладающих императивных положений права суда» [12].

Как видим, основной акцент здесь сделан на «public interests» государства и раскрыты сферы этого интереса.

Отмена арбитражных решений

Решения иностранных арбитражей не могут быть обжалованы в Казахстане по признаку нарушения публичного порядка РК. Они подлежат обжалованию в странах, в юрисдикции которых зарегистрированы эти арбитражи. Тем самым судами Республики Казахстан могут быть отменены только лишь решения арбитражей, зарегистрированных по законодательству данного государства [14, с. 75]. Компетентные суды Казахстана могут только рассматривать вопросы о признании и приведении в исполнение решений зарубежных арбитражей. Вместе с тем важно учитывать, что в Казахстане оговорка о публичном порядке при пересмотре арбитражных решений применяется не только в правоотношениях с иностранным элементом, но и при разрешении споров между субъектами данного государства. Об этом свидетельствует судебная практика, поскольку сторонами арбитражного разбирательства являются преимущественно резиденты Республики Казахстан.

Вместе с тем изучение значительного количества таких решений показывает, что суды в описательной либо мотивировочной части ссылаются на нормы Нью-Йоркской конвенции. Хотя признание и исполнение внутренних арбитражных решений не регулируется статьей V(2) (b) Нью-Йоркской конвенции [13].

С середины 2020 г. в Казахстане рассмотрение ходатайств об отмене арбитражного решения по различным основаниям отнесено к подсудности судов апелляционной инстанции. По истечении полугодия Верховным судом РК было проведено обобщение судебной практики по данной категории дел, в результате чего установлено, что всего по Казахстану в суды поступило 598 ходатайств, из них 346 было возвращено, отказано в удовлетворении по 150 обращениям и только 44 ходатайства удовлетворено [3].

В обобщении судебной практики за период 2019–2022 гг. указано о поступлении за указанный период 5049 ходатайств, из них возвращено 2572, отказано в удовлетворении по 1207 делам и удовлетворено 1063 ходатайства [15, с. 39].

Тем самым статистика показывает наличие множества необоснованных фактов обжалования арбитражных решений, в меньшинстве случаев ходатайства об отмене таких решений удовлетворяются. К сожалению, аналитические материалы не содержат основания обращений, в том числе по несоответствию публичному порядку, поэтому обратимся к анализу конкретных судебных актов.

Так, гр. Ш. обратился в суд с ходатайством об отмене решения арбитража о взыскании с него денежных сумм по договору займа, по мотиву нарушения данным решением публичного порядка Республики Казахстан. Судебной коллегией по гражданским делам отказано в удовлетворении ходатайства, которое оставлено в силе Верховным судом. Установлено, что заявитель заключил договор целевого займа для туристической поездки и в течение одного месяца после получения суммы должен был представить документы, подтверждающие использование денег по назначению, в противном случае он был обязан возвратить всю сумму займа в указанными в

договоре процентами годовых. Однако никаких документов об этом гр. Ш не представил, в связи с чем на основании письменного арбитражного соглашения займодавец обратился с иском в арбитраж. Заем был предоставлен согласно договору под 45% годовых, что при подсчете общей суммы взыскания было расценено ответчиком как нарушение действующего законодательства. Судебными актами определено, что вынесенное по делу арбитражное решение не посягает на основополагающие права и принципы общества и государства, на основы правопорядка (публичного порядка), так как «присуждение ответчику высокого размера неустойки нарушением публичного порядка не является, поскольку затрагивает частные интересы должника и кредитора» [15, с. 79–80].

Напротив, в другом деле по обращению гр. С. об отмене решения арбитража суд усмотрел нарушение публичного порядка. Так, по иску заявителя вступившим в силу решением суда было удовлетворено его требование о взыскании суммы задолженности в размере 411 348 391 тенге и судебных расходов путем обращения взыскания на определенное недвижимое имущество должника. Однако должник с целью уклонения от гражданско-правовой ответственности инициировал иск гр-на К. к нему о «возложении обязанности заключить договор купли-продажи» именно этого недвижимого имущества, о чем и было вынесено арбитражное решение. Тем самым было нарушено право заявителя С. на обращение взыскания на данное недвижимое имущество. Суды апелляционной и кассационной инстанций пришли к выводу, что «вынесенный ранее судебный акт подлежал обязательному исполнению (статья 21 ГПК), он имеет приоритет, а вынесенное позже арбитражное решение противоречило публичному порядку Республики Казахстан». Тем самым противоречие публичному порядку было усмотрено в несоблюдении принципа преюдициальности ранее вступившего в силу судебного решения [15, с. 80].

В следующем деле, отменяя решение суда апелляционной инстанции об отмене арбитражного решения и оставляя в силе решение суда первой инстанции, суд кассационной инстанции определил, что «арбитражное решение может быть признано нарушающим публичный порядок Республики Казахстан лишь в том случае, если в результате его исполнения будут совершены действия, либо прямо запрещенные законом, либо наносящие ущерб суверенитету или безопасности государства, затрагивающие интересы больших социальных групп» [15, с. 81].

В некоторых случаях, на наш взгляд, суды неправильно применяют основание наличия противоречия публичному порядку. Так, по одному из дел суд решил, что отклонение арбитражем ходатайства ответчика о назначении по делу экспертизы и «взыскание задолженности» вместо «возмещения убытков» противоречит публичному порядку РК [14, с. 95].

Тем самым в судебной практике Казахстана, особенно до 2021 г., имело место пространительное толкование публичного порядка. Хотя в зарубежной судебной практике со ссылкой на Нью-Йоркскую конвенцию применяется именно узкое толкование данной клаузулы [16, с. 319].

В этой связи в одном из своих обзоров Верховный суд РК уточняет: «Основы правопорядка, прежде всего, составляют общие положения и раздел «Человек и гражданин» Конституции Республики Казахстан» [14, с. 93–94]; а в европейских странах акцент делается в том числе и на основы нравственности, на «добрые нравы».

A. Sheppard в своей статье приводит пример, когда Суд ЕС в качестве одного из безусловных оснований для отмены и отказа в исполнении решений арбитражей по признаку нарушения публичного порядка указал на выявление судами фактов нарушения статьи 81 Договора о создании ЕС, которым в данном союзе запрещается монополистическая деятельность [17].

Анализ доступных для изучения судебных актов Казахстана показал, что основную массу обращений в отношении пересмотра арбитражных решений составляют иски /ходатайства именно об отмене таких решений. В том числе львиную долю обращений составляют требования об отмене по мотивам несогласия с вынесенным решением, но не по основанию нарушения ими публичного порядка.

Признание и приведение в исполнение решений арбитража

Из приведенных Верховным судом РК статистических данных за 2019–2022 гг. всего за указанный период в суды поступило 30 858 заявлений о признании и исполнении арбитражных решений, из которых 6,2% заявлений возвращено; 92,4% удовлетворено, по 6,3% отказано в удовлетворении [14, с. 44].

Из самого названия и содержания Нью-Йоркской конвенции следует, что суд сначала должен «признать» решение иностранного арбитража, то есть проверить соответствие его публичному порядку страны, в которой испрашивается акт об исполнении. Лишь при выполнении этого условия суд может вынести решение о приведении его в исполнение, то есть выдать исполнительный лист. Вопросы принудительного исполнения арбитражного решения «внутренних» арбитражей регламентированы статьей 253 ГПК РК. Процедуры признания и приведения в исполнение решений иностранных судов, арбитражных решений иностранных арбитражей регламентированы статьей 501 ГПК РК. Порядок принудительного исполнения таких решений содержится в статье 503 ГПК РК. При этом по результатам рассмотрения заявления судом выносится определение о выдаче исполнительного листа либо об отказе в его выдаче.

Вместе с тем следует отметить правовой пробел в отношении процедуры «признания» решений иностранных судебных актов и арбитражных решений. Ни в одном нормативном правовом акте Республики Казахстан нами не обнаружено правил о порядке признания таких документов. В этой связи суды зачастую «забывают» в названии и тексте определений об исполнении написать вначале о признании данных актов.

Отмеченное нами обстоятельство имеет важное практическое значение, поскольку проверка на наличие соответствия либо несоответствия публичному порядку должна быть проведена судом еще на стадии признания иностранного судебного акта или арбитражного решения. На следующем этапе суд должен определить, не будет ли нарушен публичный порядок исполнением такого акта.

Верховным судом также отмечалось, что в «судебной практике имеются случаи выдачи исполнительных листов по решениям иностранных арбитражей без разрешения вопроса об их признании» [14, с. 81]. На наш взгляд, первопричиной таких недостатков являются формулировки заявителей/взыскателей, которые обращаются со стандартными заявлениями только «о выдаче исполнительного листа». Кроме того, отмеченные нами пробелы процессуального законодательства о процедуре «признания» также играют немаловажную роль. При этом институт «признания» должен применяться только к иностранным арбитражным и судебным актам.

В судебной практике немало случаев, когда при рассмотрении обращений о приведении в исполнение арбитражных решений суды прямо нарушают императивные нормы п. 8 статьи 253 ГПК РК о запрете пересмотра решений арбитража по существу. Так, по спору между иностранными субъектами казахстанским арбитражем суд усмотрел нарушение публичного порядка Республики Казахстан при рассмотрении дела, признав решение недействительным, тем самым пересмотрел решение по существу вместо выдачи исполнительного листа [14, с. 96–97].

По заявлению о выдаче исполнительного листа по решению арбитража об истребовании ломбардом с заемщика 90 256 тенге суд усмотрел нарушение публичного порядка, выразившееся, по его мнению, в отсутствии у ломбарда лицензии на заемные операции, хотя лицензирование деятельности ломбардов было отменено еще в 2005 г. [14, с. 105–106].

В другом деле отказ в выдаче исполнительного листа суд мотивировал несоответствием арбитражного решения публичному порядку Республики Казахстан в связи с тем, что в арбитражном решении отсутствует ссылка на порядок, срок и размер вознаграждения, а также пришел к выводу о том, что арбитражное решение противоречит пункту 1 статьи 718 ГК, в соответствии с которым вознаграждение выплачивается заемщиком займодателю в размерах, определенных договором займа и по дате фактического пользования предметом займа, а не ранее даты вынесения арбитражного решения [14, с. 102].

Тем самым отечественная судебная практика отражает самые различные аспекты содержания клаузулы «публичный порядок» и вопрос о квалификации ситуации в качестве нарушающей «публичный порядок» в государстве возникает именно в делах об отмене арбитражных решений и об отказе в выдаче исполнительных листов. При этом выявлена неоднородная, а иногда и противоречивая практика применения оговорки судами.

Решений об отказе в «признании» решения иностранного арбитража, тем более в связи с оговоркой о публичном порядке, в судебной практике Казахстана нами не обнаружено.

Из зарубежной судебной практики об отказе в исполнении решений зарубежных арбитражей интересной представляется практика Верховного суда Таиланда, приведенная в статье N. Silacharoen и группы авторов. В Таиланде под публичным порядком понимается «обществен-

ный порядок и высокая нравственность людей» и вопрос о соответствии решений иностранных арбитражей публичному порядку рассматривается отдельно в каждом конкретном случае. Авторы приводят пример дела № 6292/2561 (2018 г.), касающегося спора из договора купли-продажи акций между тайской и корейской компаниями, по которому арбитраж обязал ответчика выплатить истцу сложные проценты на сумму процентов, начисленных за просрочку платежа. Однако законодательство Таиланда запрещает начисление процентов на проценты, поэтому Верховный суд пришел к выводу, что если эта часть решения запрещена законом, то ее исполнение в Таиланде будет противоречить публичному порядку.

В других случаях (дела № 7635/2562 (2019 г.) и № 13570/2556 (2013 г.) Верховный суд установил, что арбитражный суд неправильно определил начало течения срока исковой давности, что являлось не соответствующим закону Таиланда. Поэтому был сделан вывод о том, что исполнение арбитражного решения будет противоречить публичному порядку.

В деле № 840/2561 (2018 г.) было установлено, что истец является иностранцем и не имел права приобретать квартиры в кондоминиумах в Таиланде. Арбитражное решение обязывало ответчика возместить сумму, уплаченную истцом по такому договору, но Верховный суд Таиланда отказал в признании и приведении в исполнение этого решения как противоречащего публичному порядку [18].

Заключение

Изучение и анализ большого массива доктринального и нормативно-правового материала, судебной практики позволяет привести авторскую версию понимания категории «публичный порядок», не претендующую на статус истины в последней инстанции. По нашему мнению, под публичным порядком следует понимать закрепленные в законодательных актах государства основные (фундаментальные) нормы о государственном и общественном устройстве; об экономических (имущественных) и социальных, в том числе нравственных отношениях, подлежащие обязательному соблюдению. Закрепление в законодательных актах оговорки о публичном порядке представляет собой своеобразный «защитный механизм» для национальной правовой системы.

Многовековые научные изыскания относительно оговорки о публичном порядке позволяют прийти к выводу о проблемности всеохватываемого и объективного закрепления в законодательных актах формально определенного легального определения данного термина. Даже при наличии в законодательстве страны дефиниции «публичного порядка» она всегда будет носить оценочный характер, подлежащий в каждом конкретном случае толкованию и оценке правоприменительным органом, рассматривающим дело. В правоотношениях же с иностранным элементом практически абсолютно невозможно предусмотреть все возможные случаи противоречия публичному порядку того или иного государства. Представляется, что установление в законе «критериев, позволяющих со всей определенностью отличать правомерное поведение от противоправного», применительно к толкованию и оценке судом арбитражных решений, также является невозможным, поскольку суд не может и не должен оценивать правомерное либо противоправное «поведение» арбитража или арбитра.

Дефиниция термина «публичный порядок», содержащаяся в статье 2 Закона РК «Об арбитраже», не противоречит и полностью соответствует норме пункта 1 ст. 1090 ГК РК.

Квалификация поступившего в юрисдикцию суда решения негосударственного органа по разрешению спорного дела в качестве нарушающего или не нарушающего публичный порядок страны возлагается на органы правосудия. Именно суд должен вынести правильное решение, осуществить «правый (правильный) суд»; рассудить, имеет ли место посягательство на правопорядок, то есть на основные, базовые ценности, закрепленные в законодательстве данного государства.

Оговорка о публичном порядке может быть применена судом *ex officio*, то есть по инициативе суда, даже при отсутствии заявления об этом любой из сторон. Однако применять эту оговорку можно только в случае явного нарушения основ правопорядка, расширительное толкование нарушения публичного порядка полагать недопустимым. Выявленное судом нарушение арбитражем той или иной нормы материального либо процессуального права не является

достаточным основанием для применения оговорки о публичном порядке. Кроме того, суд должен признавать и уважать принципы арбитражного разбирательства, в том числе независимость арбитража, автономии воли сторон, состязательности и равноправия сторон.

Об этом указано и в нормативном постановлении Верховного суда РК: «Применение института публичного порядка возможно в исключительных случаях, не подменяя иных оснований для отмены арбитражного решения и оснований отказа в признании и приведении в исполнение арбитражных решений, предусмотренных законом об арбитраже.

Суду при отмене арбитражного решения по данному основанию следует мотивировать, какие основополагающие нормы, составляющие основы правопорядка, были нарушены, каким образом решение арбитража и дальнейшее его исполнение будет противоречить публичному порядку» [4].

В этой связи важное значение для объективного толкования вопроса о наличии или отсутствии нарушения оговорки о публичном порядке имеет мотивировочная часть судебного акта, где должны быть изложены рассуждения и выводы судьи о возможности применения оговорки о публичном порядке. В частности, одна из рамок для неприменения оговорки по делам с участием иностранного элемента заложена в п.2 статьи 1090 ГК РК: «2. Отказ в применении иностранного права не может быть основан лишь на отличии политической или экономической системы соответствующего иностранного государства от политической или экономической системы Республики Казахстан».

Представляется необходимым в статьи 501 и 503 ГПК РК внести дополнения о процедуре признания иностранных арбитражных решений. В Нормативное постановление Верховного Суда «О некоторых вопросах применения судами арбитражного законодательства» рекомендуется внести дополнения, исходящие из аналитических материалов, выраженных в обобщениях судебной практики по применению оговорки о публичном порядке.

Кроме того, полагаем необходимым в электронных информационных системах судов республики для получения объективных и достоверных данных включить дополнительные опции, разделив информацию о делах по пересмотру решений арбитражей и о признании и исполнении арбитражных решений на две позиции: по отечественным арбитражам и по иностранным арбитражам и судам. Такие предложения мы встречали и в судебных обобщениях. В вертикальных столбцах отчетов судов дополнить такое основание отмены решения арбитража или отказа в исполнении арбитражного решения, как «нарушение публичного порядка».

ЛИТЕРАТУРА

- 1 О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан пункта 3 статьи 52 Закона Республики Казахстан от 8 апреля 2016 года «Об арбитраже». Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 13 сентября 2024 года № 51-НП. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2400000051> (дата обращения: 20.06.2025)
- 2 Об арбитраже. Закон Республики Казахстан от 8 апреля 2016 года № 488-V ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000488> (дата обращения: 20.06.2025)
- 3 Обобщение судебной практики по рассмотренным делам после вступления Закона РК «О внесении изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан по вопросам внедрения современных форматов работы судов, сокращения излишних судебных процедур и издержек» от 26 февраля 2021 года. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31809117. (дата обращения: 22.06.2025)
- 4 О некоторых вопросах применения судами арбитражного законодательства. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 2 ноября 2023 года № 3. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000003S>. (дата обращения: 20.06.2025)
- 5 Сулейменов М.К., Дуйсенова А.Е. Применение оговорки о публичном порядке в Республике Казахстан: проблемы теории и практики. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36722547 (дата обращения: 20.06.2025)
- 6 Брун М.И. Публичный порядок в международном частном праве. 1916. С.39-86. 97 с. URL: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_v19_rc_2020455/. (дата обращения: 22. 06.2025)
- 7 Гражданский кодекс Французской Республики 1804 г. URL: <https://pravo.hse.ru/intprilaw/doc/041401>. (дата обращения: 24.06.2025)

- 8 Вводный закон 1896 г. к Германскому гражданскому уложению. URL: <https://pravo.hse.ru/intprilaw/doc/040401>. (дата обращения 24.06.2025)
- 9 Крохалев С.В. Категория публичного порядка в международном гражданском процессе. Сравнительное исследование на основе правовых систем России и Франции. Автореферат дисс. на соискание ученой степени к.ю.н. – Екатеринбург, 2005. – 32 с. URL: <https://search.rsl.ru/record/01002869731> (дата обращения: 20.02.2025)
- 10 Лунц Л.А. Курс международного частного права (в 3 томах). – 2002. URL: https://vk.com/wall-122765959_3188. (дата обращения: 20.02.2025)
- 11 О присоединении Республики Казахстан к Конвенции о признании и приведении в исполнение иностранных арбитражных решений 1958 года. Указ Президента Республики Казахстан от 4 октября 1995 г. № 2485. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002485_ (дата обращения: 20.02.2025)
- 12 Регламент (ЕС) № 593/2008 о праве, подлежащем применению к договорным обязательствам («Рим I»). URL: <https://pravo.hse.ru/intprilaw/doc/040001> (дата обращения: 03.01.2025)
- 13 Jansen Denise. New York Convention: Public Policy Exception. 2025. URL: <https://jsumundi.com/fr/document/publication/en-new-york-convention-public-policy-exception> (accessed: 20.08.2025)
- 14 Обобщение судебной практики о признании и исполнении, отмене арбитражных решений за 2016, 2017 и 1 квартал 2018 года // Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан. – 2019. – № 3. – С. 58–106.
- 15 Обобщение судебной практики о признании, исполнении и отмене арбитражных решений за 2019–2022 годы // Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан. – 2023. – № 3. – С. 34–81.
- 16 Минина А.И. Трактровка и применение оговорки о публичном порядке при признании и исполнении решений международного коммерческого арбитража в зарубежных странах // Актуальные проблемы российского права. – 2012. – № 3. – С. 316–332.
- 17 Sheppard Audley. Interim ILA Report on Public Policy as a Bar to Enforcement of International Arbitral Awards. URL: <https://academic.oup.com/arbitration/article-abstract/19/2/217/210531> (accessed: 2.07.2025)
- 18 Nathee Silacharoen, David Beckstead, Sakolrat Srangsomwong, Norrapat Werajong, Chandler MHM, Bangkok. Public policy and its implications on the enforcement of arbitral awards in Thailand. Friday 21 October 2022. Nathee Silacharoen, David Beckstead, Sakolrat Srangsomwong, Norrapat Werajong, Chandler MHM, Bangkok. URL: <https://www.ibanet.org/public-policy-implications-enforcement-arbitral-awards-Thailand> (accessed: 25.08.2025)

REFERENCES

- 1 О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан пункта 3 стат'и 52 Закона Республики Казахстан от 8 апреля 2016 года «Об арбитраже». Normativnoe postanovlenie Konstitucionnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 13 sentjabrja 2024 goda No. 51-NP. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2400000051> (data obrashhenija: 20.06.2025). (In Russian).
- 2 Об арбитраже. Закон Республики Казахстан от 8 апреля 2016 года No. 488-V ZRK. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000488> (data obrashhenija: 20.06.2025). (In Russian).
- 3 Обобщение судебной практики по рассмотренным делам после вступления Закона РК «О внесении изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан по вопросам внедрения современных форматов работы судов, сокращения излишних судебных процедур и издержек» от 26 февраля 2021 года. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31809117. (data obrashhenija: 22.06.2025). (In Russian).
- 4 О некоторых вопросах применения судами арбитражного законодательства. Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 2 nojabrja 2023 goda No. 3. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P230000003S>. (data obrashhenija: 20.06.2025). (In Russian).
- 5 Сulejmenov M.K., Dujsenova A.E. Применение оговорки о публичном порядке в Республике Казахстан: проблемы теории и практики. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36722547 (data obrashhenija: 20.06.2025). (In Russian).
- 6 Brun M.I. (1916) Publichnyj porjadok v mezhdunarodnom chastnom prave. P. 39-86. 97 p. URL: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_v19_rc_2020455/. (data obrashhenija: 22. 06.2025). (In Russian).
- 7 Гражданский кодекс Французской Республики 1804 г. URL: <https://pravo.hse.ru/intprilaw/doc/041401>. (data obrashhenija: 24.06.2025). (In Russian).
- 8 Вводный закон 1896 г. к Германскому гражданскому уложению. URL: <https://pravo.hse.ru/intprilaw/doc/040401>. (data obrashhenija 24.06.2025). (In Russian).

9 Krohalev S.V. (2005) Kategorija publichnogo porjadka v mezhdunarodnom grazhdanskom processe. Sravnitel'noe issledovanie na osnove pravovyh sistem Rossii i Francii. Avtoreferat diss. na soiskanie uchenoj stepeni k.ju.n. Ekaterinburg. 32 p. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01002869731> (data obrashhenija: 20.02.2025). (In Russian).

10. Lunc L.A. (2002) Kurs mezhdunarodnogo chastnogo prava (v 3 tomah). URL: https://vk.com/wall-122765959_3188. (data obrashhenija: 20.02.2025). (In Russian).

11 O prisoedinenii Respubliki Kazahstan k Konvencii o priznanii i privedenii v ispolnenie inostrannyh arbitrazhnyh reshenij 1958 goda. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 4 oktjabrja 1995 g. No. 2485. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002485_ (data obrashhenija: 20.02.2025). (In Russian).

12 Reglament (ES) No. 593/2008 o prave, podlezhashhem primeneniju k dogovornym objazatel'stvam («Rim I»). URL: <https://pravo.hse.ru/intprilaw/doc/040001> (data obrashhenija: 03.01.2025). (In Russian).

13 Jansen Denise. New York Convention: Public Policy Exception. 2025. URL: <https://jsumundi.com/fr/document/publication/en-new-york-convention-public-policy-exception> (accessed: 20.08.2025). (In English).

14 Obobshhenie sudebnoj praktiki o priznanii i ispolnenii, otmene arbitrazhnyh reshenij za 2016, 2017 i 1 kvartal 2018 goda // Bjul'ten' Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan. 2019. No. 3. P. 58–106. (In Russian).

15 Obobshhenie sudebnoj praktiki o priznanii, ispolnenii i otmene arbitrazhnyh reshenij za 2019–2022 gody // Bjul'ten' Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan. 2023. No. 3. P. 34–81. (In Russian).

16 Minina A.I. (2012) Traktovka i primenenie ogovorki o publichnom porjadke pri priznanii i ispolnenii reshenij mezhdunarodnogo kommercheskogo arbitrazha v zarubezhnyh stranah // Aktual'nye problemy rossijskogo prava. No. 3. P. 316–332. (In Russian).

17 Sheppard Audley. Interim ILA Report on Public Policy as a Bar to Enforcement of International Arbitral Awards. URL: <https://academic.oup.com/arbitration/article-abstract/19/2/217/210531> (accessed: 2.07.2025). (In English).

18 Nathee Silacharoen, David Beckstead, Sakolrat Srangsomwong, Norrapat Werajong, Chandler MHM, Bangkok. Public policy and its implications on the enforcement of arbitral awards in Thailand. Friday 21 October 2022. Nathee Silacharoen, David Beckstead, Sakolrat Srangsomwong, Norrapat Werajong, Chandler MHM, Bangkok. URL: <https://www.ibanet.org/public-policy-implications-enforcement-arbitral-awards-Thailand> (accessed: 25.08.2025). (In English).

ИДРЫШЕВА С.Қ.,*¹

з.ғ.д., профессор.

*e-mail: s.idrysheva@kazguu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3473-3395

¹M. Narikbayev University,

Астана қ., Қазақстан

ЖАРИЯ ТӘРТІП ТУРАЛЫ ЕСКЕРТУ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОТ ТӘЖІРИБЕСІНДЕ ҚОЛДАНУ

Аңдатпа

Мақалада барлық елдер үшін классикаға айналған жария тәртіп туралы ескертудің материалдық және процессуалдық аспектілері қарастырылады. Осы ескертуді қолдану мемлекеттің сот органдарына дауларды шешу жөніндегі мемлекеттік емес органның шешімін заңсыз деп тануға немесе арбитраждың актісін танудан бас тартуға негіз береді; немесе мұндай іс жүргізу құжаттары бойынша атқару парағын беруден бас тартуға құқылы. Тақырыптың өзектілігі төрелік талқылауға қатысушылардың төрелік шешімдерді қабылдау үшін атқару парақтарын беру туралы өтініштерінің көбеюімен және төрелік шешімдердің күшін жою туралы өтініштердің көптігімен түсіндіріледі. Ғылыми мақаланың мақсаты «жария тәртіп» феноменін оның тарихи, доктриналық және практикалық аспектілерінде қарастыру, жария тәртіп туралы ереженің кешенді құқықтық анықтамасын тұжырымдау мүмкіндігін анықтау. Ғылыми зерттеу әдістері ретінде танымның жалпы диалектикалық әдістері де, ғылыми зерттеудің арнайы құқықтық әдістері де қолданылады. Тақырыптың жаңашылдығы Қазақстанның қазіргі құқық әдебиеттерінде жария тәртіп мазмұнының құқықтық табиғаты, оның құқықтық анықтамасы туралы ғылыми жарияланымдардың жоқтығымен; сот тәжірибесінде жария тәртіп туралы ережелерін қолдану мысалдарын қарастырумен негізделеді. Зерттеудің негізгі қорытындылары «жария тәртіп» терминін сот органдарының әрбір жағдайда жеке бағалау қажеттілігін тануы болып табылады.

Тірек сөздер: жария тәртіп туралы ескерту, төрелік шешімдері, төрелік шешімдерінің күшін жою, Губер қағидаты, еуропалық жария тәртіп, сот тәжірибесі.

IDRYSHEVA S.K.,*¹

d.l.s., professor.

*e-mail: s.idrysheva@kazguu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3473-3395

¹M. Narikbayev University,
Astana, Kazakhstan

THE PUBLIC POLICY CLAUSE AND ITS APPLICATION IN THE JUDICIAL PRACTICE OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article examines the substantive and procedural aspects of the public order clause, which has become classic for all countries. The application of this clause gives grounds for the judicial authorities of the state to recognize the decision of a non-governmental dispute resolution body as illegal or to refuse to recognize a foreign arbitration act; or to refuse to issue a writ of execution for such decisions. The Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan recommended that the Government consider the possibility of clearly formally legally securing the definition of the term “public order” in the Law of the Republic of Kazakhstan “On Arbitration” “in order to ensure its formal certainty and clarity.” The relevance of the topic is due to the increase in appeals from participants in arbitration proceedings for the issuance of writs of execution for arbitration decisions and a large number of appeals to cancel arbitration decisions. In particular, complaints are justified by a violation of public order, or the courts independently see in the legal relationship under consideration facts of violations of public order and in the absence of a foreign element. The novelty of the topic is due to the lack of scientific publications in modern legal literature of Kazakhstan on the legal essence of the content of public order, its legal definition; consideration of examples of the application of the clause on public order in judicial practice. The main conclusions of the study are the recognition of the term “public order” as an evaluative category subject to individual qualification in each case by the courts. The results of the analysis indicate a trend in the judicial practice of Kazakhstan of cases challenging arbitration decisions on the grounds of violation of public order with the participation of residents of Kazakhstan.

Keywords: public order clause, arbitration decisions, annulment of arbitration decisions, Hubert principle, European public order, judicial practice.

Дата поступления статьи в редакцию: 18.06.2025

3 CRIMINAL LAW, CRIMINAL PROCESS

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, ҚЫЛМЫСТЫҚ ҮРДІС

УГОЛОВНОЕ ПРАВО, УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

МРНТИ 10.31.35
УДК 343.343.9.343.98
JEL K41

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2025-1-3-91-99>

БАКИШЕВ К.А.,^{*1}

д.ю.н., профессор.

*e-mail: bakishev@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0002-9841-4353

НУРГАЛИЕВ Б.М.,¹

д.ю.н., профессор.

e-mail: nbake@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3017-3610

ЛАКБАЕВ К.С.,¹

д.ю.н., профессор.

e-mail: k.lakbaev@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1900-5250

¹Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан

АВАРИИ НА ШАХТАХ: НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПЛАНИРОВАНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ МЕТОДИКИ ИХ РАССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация

Планирование расследования уголовных дел, связанных с авариями на шахтах, играет решающую роль в эффективной организации следственной работы. Оно способствует оперативному, объективному и всестороннему выяснению обстоятельств происшествия, а также позволяет определить оптимальный набор организационных и первоочередных следственных мероприятий. Такой подход включает: незамедлительное формулирование задач расследования; выдвижение и проверку версий причин аварии криминального характера; разработку методов и тактик их проверки; широкое применение научно-технических средств и рациональных тактических решений. Особое внимание в работе уделяется созданию алгоритма необходимых следственных действий при составлении плана; специфике проведения горнотехнической экспертизы; допросу представителей руководства шахты и инженерно-технического персонала. На основе проведенного анализа авторы предлагают конкретные меры по совершенствованию методики и планирования расследований аварий на горнодобывающих предприятиях.

Ключевые слова: уголовное дело, планирование расследования, версии, следователь, расследование преступлений, следственные действия, осмотр.

Введение

По данным Международной организации труда (МОТ), в мире от несчастных случаев на производстве и профессиональных болезней каждый год погибают 2,7 млн человек, 374 млн человек получают увечья. Экономический ущерб, включая расходы на лечение и компенсацион-

ные выплаты, составляет 4% от мирового ВВП [1]. Не является исключением и Казахстан: в стране на рабочем месте ежегодно гибнут и получают травмы более двух тысяч человек [2]. Наибольшее количество пострадавших традиционно приходится на предприятия горно-металлургического комплекса – 304 человека (20,2 %), т.е. почти пятая часть [3]. На этом фоне растет число преступных нарушений правил безопасности при ведении горных или строительных работ (ст. 277 УК РК), в особенности на предприятиях угольной отрасли, т.е. на шахтах. Повышенная общественная опасность аварий и катастроф на шахтах заключается в том, что они влекут многочисленные людские жертвы и существенный материальный ущерб. Достаточно вспомнить взрывы на карагандинских шахтах «Шахтинская» в 2004 г. и «Ленинская» в 2006 г., унесшие жизни 64 горняков. 3 ноября 2022 г. произошел взрыв на шахте «Казахстанская», погибли пять шахтеров. А в целом за годы независимости Казахстана на шахтах страны погибли 183 человека, особенно тяжелым и трагическим для горняков страны стал 2023 г., особенно в связи с трагедией на шахте им. Костенко в г. Караганде, где 28 октября 2023 г. в подземных горных выработках произошла серия взрывов, повлекшая гибель 46 и причинение увечья 28 шахтерам. Как видно, аварии и нештатные ситуации на казахстанских рудниках продолжают возникать с разницей в несколько месяцев.

Учитывая большой общественный резонанс в обществе, стабильно тяжелые последствия в связи с массовой гибелью шахтеров, ожидается, что органы правопорядка должны предпринимать все меры к расследованию обстоятельств аварий, выяснению всех возможных причин трагедий на качественно высоком уровне. Родственники погибших также ожидают, что по итогам расследования будут разработаны в целом по отрасли меры, исключающие повторение таких трагедий. К сожалению, несмотря на имевший место общественный резонанс по большинству аварий, а также обещания руководителей отрасли и конкретных угледобывающих предприятий предпринять все упреждающие меры по недопущению аналогичных трагедий, эти ожидания не оправдались [4]. Надо отметить, что до сих пор нет ни одной публикации, посвященной методическим аспектам расследования уголовных дел подобной категории, и тем более подробного методического пособия. Сказанное определяет теоретическую и практическую оправданность обращения авторов к обозначенной теме исследования.

Материалы и методы

Настоящее исследование выполнено на основе комплексного анализа следственной и экспертной практики, связанной с расследованием уголовных дел об авариях на шахтах угольной промышленности Республики Казахстан. В качестве эмпирической базы использованы уголовные дела, возбужденные по фактам аварий на шахтах Карагандинского угольного бассейна, а также материалы технических расследований, проводимых специализированными ведомственными комиссиями. Методологическую основу работы составили общенаучные и частнонаучные методы познания. В частности, применялись логико-юридический, сравнительно-правовой, системно-структурный, формально-догматический и историко-правовой методы. Значительное внимание уделено криминалистическому анализу следственных ситуаций, возникающих на первоначальном этапе расследования аварийных происшествий, с акцентом на тактическое планирование и координацию действий следственных и технических органов. Особое место в методологии исследования отведено анализу нормативных правовых актов, регулирующих порядок технического расследования аварий на опасных производственных объектах. Использованы данные судебно-экспертной практики, включая материалы горнотехнических, взрывотехнических, судебно-медицинских и иных экспертиз, назначаемых по делам данной категории. Для идентификации типичных следственных ситуаций применялся кейс-метод с последующей типологизацией, что позволило систематизировать алгоритмы первоначальных следственных и аварийно-спасательных мероприятий. В рамках качественного анализа также использованы результаты экспертных интервью с практикующими следователями, членами технических комиссий и судебными экспертами, участвовавшими в расследовании наиболее резонансных шахтных аварий.

Таким образом, совокупность теоретического и прикладного инструментария позволила разработать обоснованные предложения по совершенствованию методики расследования ава-

рий на шахтах и формированию единой программы следственно-технического реагирования в условиях ограниченности времени и повышенной общественной значимости указанных инцидентов.

Результаты и обсуждение

В криминалистической науке разработаны основные принципы и концептуальные положения расследования преступлений, в том числе и совершенных по неосторожности, к которым относятся аварии на шахтах. Вместе с тем применительно к расследованию этой категории преступлений подробных руководств, как мы отмечали выше, практически нет, а отдельные методические рекомендации не юридического профиля не раскрывают существа криминалистического механизма и обстановки, предшествовавшей аварийным ситуациям. Относительно небольшое количество научных статей дает крайне скудную информацию относительно типизации следственных ситуаций по делам этой категории. Так, О.Д. Сергеев выделяет только три типичные следственные ситуации, основанием которых является факт возбуждения уголовного дела: первая возбуждается исключительно по материалам технического расследования, проведенного специальной ведомственной комиссией, поступившим в следственный орган; вторая – возбуждается по сведениям о факте травмы, поступившим от администрации предприятия или из медицинского учреждения, и третья – возбуждается по заявлению потерпевшего или его родственников о факте получения травмы [5].

В принципе, можно согласиться с таким мнением, с той лишь оговоркой, что в дальнейшем эти следственные ситуации фактически кардинально меняются как в зависимости от результатов, полученных при проведении первоначальных следственных действий, так и от информации о возросшем числе погибших. Кроме того, на изменение ее, а также характера планирования расследования, первоначальных следственных и оперативно-разыскных мероприятий влияют и результаты аварийно-спасательных мероприятий, которые продолжаются независимо от характера проводимых следственных мероприятий и технического расследования. Анализ уголовных дел, возбужденных по фактам аварий на угольных шахтах Казахстана, свидетельствует о том, что расследование по этим авариям обычно начинается параллельно с техническим расследованием, которое проводит уполномоченный орган, либо несколько с запозданием, когда комиссия представляет результаты технического расследования в своем акте. Учитывая тяжесть последствий аварий и реакцию общественности на гибель большого количества шахтеров, такие комиссии возглавляют первые лица комитета МЧС и департамента специальных прокуроров Генеральной прокуратуры РК, где задействуют необходимых сотрудников из системы Министерства внутренних дел, МЧС и других ведомств. Если говорить о следственных ситуациях, возникающих на начальной стадии расследования аварий на шахтах, то для них характерно наличие весьма скудной первоначальной информации о причинах аварийных ситуаций и количестве пострадавших, то есть погибших и раненых, а также о характере полученных ими повреждений. Это все выясняется намного позже после обнаружения жертв, проведения судебно-медицинских экспертиз и получения соответствующих заключений.

Основанием типизации следственных ситуаций и, соответственно, характера и содержания программ реагирования на них могут быть и иные обстоятельства, а именно: а) первоначальные причины аварий; б) информация о жертвах аварий; в) предпринятый сразу же после аварий комплекс аварийно-спасательных мероприятий, результаты которых могут сказаться на принимаемых в дальнейшем решениях и действиях и правоохранительных органов, и аварийно-спасательных структур.

Сразу же хотим отметить, что наиболее результативными решениями могут быть совместные, сбалансированные и параллельные действия сотрудников, проводящих техническое расследование и следственные и оперативно-разыскные мероприятия правоохранительных органов. Поэтому полагаем необходимым заострить внимание на комплексе и программе действий, необходимых для реализации в ходе разрешения самой важной и объективно выступающей на первый план следственной ситуации, объединяющей проведение мероприятий в рамках технического и предварительного расследования, именуемого в уголовном процессе первоначальными следственными и оперативно-розыскными мероприятиями. В этом нас убеждает и то, что

программой технического расследования предусмотрено подавляющее количество мероприятий, аналогичных назначаемыми следственными органами сразу же по получении информации о происшествии [6]. Поэтому в целях исключения дублирования в организации тех или иных мероприятий двум сторонам (комиссии и следственной бригаде) следует объединять усилия как в планировании совместных или отдельных мероприятий, так и в их непосредственном исполнении. Основное внимание следователь, как и члены комиссии, при составлении плана расследования должен сосредоточить на выявлении наиболее полной информации об основной причине аварии, повлекшей тяжкие последствия на шахте, второе – выявление наиболее полной информации о количестве и конкретных сотрудниках (шахтерах), находившихся в лаве в момент катастрофы, третье – выявление наиболее полной информации о количестве и конкретных лицах, покинувших лаву или спасенных аварийно-спасательными структурами. Наконец, это выявление наиболее полной информации о погибших в момент катастрофы. Следователь должен обратить внимание и на такую информацию, которая характеризуется состоянием неопределенности или является неполной как в отношении причины аварии, так и неполной либо неопределенной в отношении количества погибших или состоянии лиц, получивших те или иные повреждения.

Как полагают специалисты, в угольных шахтах в подавляющем большинстве случаев и с наиболее тяжелыми последствиями аварии происходят в очистных и подготовительных забоях. Основные поражающие факторы: ударная (воздушная), взрывная волна, механические и термические воздействия, токсические газы, вытеснение кислорода [7].

Учитывая то обстоятельство, что в соответствии с указанными выше «Правилами» привлекаемые к техническому расследованию специалисты занимаются выяснением всех возможных причин аварий на шахтах. При этом члены комиссии по расследованию обязаны провести не только опросы очевидцев, работников и иных лиц, причастных к аварии, но и получить объяснения пострадавших. Поэтому перед следователями стоит задача уже более полного и подробного выяснения обстоятельств аварии и ее причин в рамках досудебного расследования с применением криминалистических рекомендаций и с соблюдением соответствующих норм УПК РК.

Правила обязывают членов комиссии технического расследования получать заключения специалистов. С криминалистической точки зрения это предполагает назначение различного рода экспертиз, результаты которых помогут установить основные причины аварии, механизмы взрывов, разрушений и другие важные обстоятельства. И эти результаты облекаются в заключения специалистов. Поэтому следователи в тандеме с членами комиссий технического расследования должны совместно проводить подготовительную работу для назначения различного рода экспертиз с определением перечня и видов экспертиз, формулировкой вопросов экспертам, выбором учреждений, которым будет поручено проводить те или иные исследования.

В числе первоочередных видов экспертиз по делам об авариях на шахтах назначаются следующие: взрывотехническая, судебно-медицинская, трасологическая. Полагаем необходимым во всех случаях назначения тех или иных экспертиз технической комиссией непосредственное участие следователей в подготовительной работе перед назначением наиболее важной экспертизы для выяснения механизма и причин возникновения аварий, чрезвычайной ситуации, каковой является горнотехническая экспертиза. В поле внимания следователей должна быть информация о механизме аварии, возникновении и наличии неполадок, дефектов в работе электрооборудования горных машин. Если основной причиной аварии предполагается взрыв метана из-за неисправностей электрооборудования, необходимо запросить информацию о предыдущих причинах аварийных явлений в его работе.

Чтобы исключить в дальнейшем ошибки в квалификации действий или бездействий тех или иных лиц, определить их причинно-следственную связь с инцидентом, необходимо определиться с перечнем, кругом и очередностью вопросов для назначаемой горнотехнической экспертизы. Именно с целью выяснения подлежит тщательное изучение документации по функциональным обязанностям лиц, допустивших отклонения от требований нормативно-правовых актов по охране труда и промышленной безопасности при выполнении горных работ, следствием чего стал инцидент или авария.

Ученые разных стран пришли к единому мнению, что именно горнотехническая экспертиза объединяет вопросы, относящиеся к горной отрасли, которые ранее были включены в ин-

женерно-техническую, инженерно-технологическую, инженерно-транспортную, криминалистическую, экономическую и другие классы экспертиз. Аварии на некоторых шахтах России с многочисленными жертвами, например, на «Ульяновской» и «Распадской», расследовались более шести лет, во многом из-за проведения многочисленных и длительных судебных экспертиз (срок выполнения до трех лет). В процессе назначения и выполнения многочисленных экспертиз следственные органы сталкивались с методическими и организационными проблемами в связи с отсутствием единого научного экспертного центра либо другой организации, специализирующейся на выполнении подобных экспертиз, отсутствием экспертных методик, выбора квалифицированных экспертов [8].

В перечне основных вопросов для горнотехнической экспертизы следует предусмотреть:

1. Выяснение основной причины угрозы гибели (фактической гибели) людей или наступления иных тяжких последствий в данной аварийной ситуации.
2. Требования какой технической документации и нормативно-правовых актов по охране труда регламентируют действия конкретных лиц, причастных к событию.
3. В чем суть нарушений причастных к аварии лиц и какие требования тех или иных нормативно-правовых актов и технической документации ими были нарушены.
4. Имелась ли техническая возможность причастных лиц предотвратить наступление аварии, чрезвычайной ситуации и какие меры, действия для этого надо было осуществить.

Для уточнения и конкретизации некоторых вопросов аварий могут назначаться и другие экспертизы: взрывотехническая, биологическая, геномно-молекулярная и другие. Мы не будем останавливаться на конкретизации вопросов и тактических правил по подготовке и назначению этих экспертиз ввиду нецелесообразности и идентичности этих правил по другим неосторожным преступлениям.

Одним из первоочередных организационных мероприятий, предшествующих осмотру места происшествия, является выемка и ознакомление с большим количеством документации из различных служб шахты. Среди основных необходимо запросить выкопировки с плана горных работ шахты и аварийного участка, наряд-путевки горных мастеров участков, книги предписаний и уведомлений маркшейдерской и геологической служб шахты; книгу нарядов участков, подвергнувшихся аварии, взрывам и разрушению. Это поможет членам комиссии и следственной бригаде установить точное количество лиц, находившихся в момент аварии в лаве, штреке или забое и местоположение каждого из них в том или ином месте. Кроме того, необходимо запросить и изучить ремонтно-эксплуатационную документацию на участки шахты, где произошла авария, необходимую для осмотра и использования при назначении горнотехнической экспертизы. В дальнейшем информацию из этих документов необходимо использовать в ходе предстоящих допросов ответственных лиц и рабочих, находившихся на аварийных участках и не подвергнувшихся травмированию.

В большинстве случаев взрывы метана в действующих горных выработках на высокопроизводительных выемочных участках шахт являются их развитием в выработанном пространстве, где от образовавшихся очагов самовозгорания угля воспламеняется метан и происходят первичные взрывы [9]. Поэтому тщательному осмотру следственной бригадой и членами комиссии должны подвергнуться именно выемочные участки шахт горных выработок с локализацией эпицентра взрыва. В других случаях это могут быть очаги самовозгорания угольной смеси или в сочетании с метаном. Объектами осмотра являются в большинстве случаев участки лавы, где предварительно произошел взрыв, особенно выработанные пространства, искрение или самовозгорание, очистной забой, штреки – конвейерные и (или) вентиляционные. Осмотру подлежат также крепи горных выработок, оборудование и кабельные сети, если есть вероятность их участия в искрении или возгорании, самоспасатели. Что касается самоспасателей, то очень часто в неисправном состоянии они сами могут быть источником возгорания и взрыва метана или угольной смеси. Все подвергнутые осмотру объекты фотографируются по правилам криминалистической фотосъемки, составляются план, схемы, рисунки.

Одним из самых информативных и распространенных следственных действий, в том числе и по делам об авариях на шахтах, является допрос. В формирование и развитие его как основного средства получения информации о событии преступления, определения тактических при-

емов внесли существенный вклад видные криминалисты и психологи [10]. Однако требования к подготовке, проведению и фиксации результатов данного следственного действия существенно отличаются. Такое отличие вносит не только сама обстановка происшествия, характеризующаяся экстремальностью и быстротечностью, но и тяжелейшей психолого-личностной составляющей для всех категорий допрашиваемых. Накладывают на выбор тактических приемов стрессогенные факторы, сопровождающие аварию – пожары, взрывы и увечья работников шахт.

При подготовке допроса лиц по делам об авариях необходимо учитывать степень воздействия на них экстремальных событий, каковыми являются взрывы, обвалы, пожары в различных пространствах шахт [11, 12] что в итоге повлияет на содержание показаний. Поэтому тактические приемы допрашиваемых должны учитывать как особенности личности, так и состояния, вызванного особенностями обстановки восприятия аварийных ситуаций. Содержание показаний, интересующих следствие событий, повышение качества и полноты получаемых сведений будут отличаться и в зависимости не только от должностного положения допрашиваемых.

Так, допрос лиц из числа руководящего звена шахты будет направлен на получение общей информации об обеспечении безопасной и продуктивной работы всех объектов предприятия и в особенности того, на котором зафиксирована авария. Выяснению подлежат исполнение функциональных обязанностей лицами из числа работавших на аварийных участках в момент инцидента с конкретизацией их действий, исходя из утвержденных и действующих правил и инструкций. Особое внимание следует обратить на выяснение возможной причины нарушений технологии горного процесса, повлекшей аварию, пожар или взрыв [13]. Если известны предварительные результаты расследования, то получить информацию о лицах, допустивших отклонения от требований, инструкций, правил и нормативно-правовых актов по работе в забое, лаве.

Тактика допроса лиц из числа инженерно-технического персонала должна исходить из получения информации о возможных причинах пожара или взрыва и в целом аварийной ситуации, действии или бездействии конкретных лиц и причинной связи с наступившими последствиями. Выяснению подлежат как состояние лавы, выемочного участка или забоя, подвижного состава, так и технические характеристики горного электрооборудования, устройств и механизмов, возможные неисправности которых могли стать причиной аварийной ситуации. В ходе допроса обращается внимание на причины возможных инцидентов, чрезвычайных ситуаций, предшествовавших расследуемому событию, которые не были преданы огласке ввиду малозначительности или халатности либо в результате сокрытия информации (неисправности в работе электрооборудования, подвижного состава, самоспасателей шахтеров).

Заключение

Мы постарались рассмотреть самые необходимые организационные и следственные мероприятия по уголовным делам об авариях на шахтах. Ограниченность текста не позволяет уделить внимание широкому спектру планирования расследования, следственным ситуациям и алгоритмам реагирования на них, которые мы рассмотрим в последующих работах.

Проведенное исследование позволяет нам сделать некоторые выводы и сформулировать предложения.

1. Изучение следственной практики и материалов служебного расследования по авариям на шахтах свидетельствует о том, что расследование по ним обычно начинается параллельно с техническим расследованием, которое проводит комиссия уполномоченного органа, при этом на начальной стадии множество доказательств либо теряется, либо им не дается должная правовая оценка. В целях исключения дублирования в организации тех или иных мероприятий на этой стадии двум сторонам (комиссии и следственной бригаде) следует объединять усилия как в планировании совместных или отдельных мероприятий, так и в их непосредственном исполнении, для чего необходима подготовка совместной Инструкции.

2. Объективные и субъективные трудности в проведении технических экспертиз после аварий на шахтах усугубляет низкая степень подготовленности экспертов, проводящих техни-

ческие экспертизы, и отсутствие технических возможностей для проведения таковых. Большой опыт проведения горнотехнической экспертизы накоплен в научно-исследовательских центрах Российской Федерации. Сложившаяся криминогенная ситуация требует изучения этого опыта и внедрения его при расследовании аварий на шахтах.

3. Техническое расследование аварий на шахтах, подготовка экспертов по различным направлениям в этой отрасли, проведение различных научных изысканий в смежных отраслях диктует насущную потребность в создании специального научного центра, подобного тому, который существовал в г. Караганде во второй половине XX века в Карагандинском научно-исследовательском институте угольной промышленности (КНИУИ).

Информация о финансировании. Статья подготовлена в рамках выполнения договора на грантовое финансирование Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН проекта AP 19675171).

ЛИТЕРАТУРА

- 1 В Казахстане рабочие калечатся в три раза чаще, чем в Европе. URL: <https://kz.kursiv.media/2022-01-29/v-kazakhstane-rabochie-kalechatsya-na-proizvodstve-v-tri-raza-chasche-chem/>
- 2 Смаилов А. Более двух тысяч работников ежегодно получают производственные травмы в Казахстане. URL: <https://sozmedia.kz/26160/>
- 3 Луговская Н. Смертность на казахстанских предприятиях растет. URL: <https://alau.kz/smertnost-na-kazahstanskih-predpriyatiyah-rastet/>
- 4 Отсутствие нормативно-правовой базы тормозит расследование уголовных дел по фактам гибели людей в угольных шахтах. URL: <https://kaztag.kz/ru/news/otsutstvie-normativno-pravovoy-bazy-tormozit-rassledovanie-ugolnoy-vnykh-del-po-faktam-gibeli-lyudey-v-ugolnykh-shakhtakh-politsiya>
- 5 Сергеев О.Д. Типовая криминалистическая характеристика преступных нарушений правил безопасности при ведении горных работ (ст. 216 УК РФ) и ее значение для расследования данного вида преступлений // Концептуальные основы современной криминалистики: теория и практика. Материалы международной научно-практической конференции. – Минск: БГУ, 2019. – С. 127–129.
- 6 Приказ министра по чрезвычайным ситуациям Республики Казахстан от 17 августа 2021 года № 404. Правила проведения расследования и учета аварий и инцидентов на опасных производственных объектах, технического расследования случаев утрат взрывчатых веществ и изделий на их основе. URL: https://www.gov.kz/uploads/2021/8/31/3d6518681acfd699b6d8690625506bd6_original.70422.pdf
- 7 Голик А.С., Зубарева В.А., Апальков А.С., Журавлев Р.П. Средства коллективной защиты шахтеров и горноспасателей в аварийных условиях шахт. Безопасность труда в промышленности. – 2013. – № 1. – С. 16–19.
- 8 Аверин В.О. К вопросу о судебной горной экспертизе // Вестник Научного центра по безопасности работ в угольной промышленности. – 2020. – № 3 – С. 66–69.
- 9 Курленя М.В. Взрывы метана на высокопроизводительных участках угольных шахт и причины их возникновения // Физико-технические проблемы разработки полезных ископаемых. – 2017. – № 5. – С. 71–78.
- 10 Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 240 с.
- 11 Рязанова Н.В. Тактика допроса очевидцев экстремальных событий. Автореферат дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. – Санкт-Петербург, 2008. – 45 с.
- 12 Jeanne Darc Manik, A. Rachmad Budiono, Prija Djatmika, Nyoman Nurjaya. Investigation of Criminal Acts in Mining of Minerals and Coal by Investigators Civil Servant // Journal of Law, Policy and Globalization. 2017. Vol. 61. P. 91–97.
- 13 Sergeev O., Safargalieva O., Volgin Yu. Inspection of the Scene at the Initial Stage of the Investigation of Criminal Violations of Safety Rules during Mining // E3S Web of Conferences. 2021, no. 278, p. 02007. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202127802007> SDEM-2021

REFERENCES

- 1 V Kazakhstane rabochie kalechatsya v tri raza chashhe, chem v Evrope. URL: <https://kz.kursiv.media/2022-01-29/v-kazakhstane-rabochie-kalechatsya-na-proizvodstve-v-tri-raza-chasche-chem/> (In Russian).

- 2 Smailov A. Bolee dvuh tysjach rabotnikov ezhegodno poluchajut proizvodstvennye travmy v Kazahstane. URL: <https://sozmedia.kz/26160/> (In Russian).
- 3 Lugovskaja N. Smernost' na kazahstanskijh predpriyatijah rastjot. URL: <https://alau.kz/smernost-na-kazahstanskijh-predpriyatijah-rastet/> (In Russian).
- 4 Otsutstvie normativno-pravovoj bazy tormozit rassledovanie ugovolnyh del po faktam gibeli ljudej v ugovol'nyh shahtah. URL: <https://kaztag.kz/ru/news/otsutstvie-normativno-pravovoy-bazy-tormozit-rassledovanie-ugolo-vnyk-h-del-po-faktam-gibeli-lyudej-v-ugolnykh-shakhtakh-politsiya> (In Russian).
- 5 Sergeev O.D. (2019) Tipovaja kriminalisticheskaja harakteristika prestupnyh narushenij pravil bezopasnosti pri vedenii gornyh rabot (st. 216 UK RF) i ee znachenie dlja rassledovanija dannogo vida prestuplenij // Konceptual'nye osnovy sovremennoj kriminalistiki: teorija i praktika. Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. – Minsk: BGU. P. 127–129. (In Russian).
- 6 Prikaz ministra po chrezvychajnym situacijam Respubliki Kazahstan ot 17 avgusta 2021 goda № 404. Pravila provedenija rassledovanija i uchjota avarij i incidentov na opasnyh proizvodstvennyh ob#ektah, tehničeskogo rassledovanija sluchaev utrat vzryvchatyh veshhestv i izdelij na ih osnove. URL: https://www.gov.kz/uploads/2021/8/31/3d6518681acfd699b6d8690625506bd6_original.70422.pdf. (In Russian).
- 7 Golik A.S., Zubareva V.A., Apal'kov A.S., Zhuravlev R.P. (2013) Sredstva kollektivnoj zashhity shahthorov i gornospasatelej v avarijnyh uslovijah shaht. Bezopasnost' truda v promyshlennosti. No.1. P. 16–19. (In Russian).
- 8 Averin V.O. (2020) K voprosu o sudebnoj gornoj jekspertize // Vestnik Nauchnogo centra po bezopasnosti rabot v ugovol'noj promyshlennosti. No. 3. P. 66–69. (In Russian).
- 9 Kurlenja M.V. (2017) Vzryvy metana na vysokoproizvoditel'nyh uchastkah ugovol'nyh shaht i prichiny ih vozniknovenija // Fiziko-tehnicheskie problemy razrabotki poleznyh iskopaemyh. No. 5. P. 71–78. (In Russian).
- 10 Belkin R.S. (2001) Kriminalistika: problemy segodnjashnego dnja. Zlobodnevnye voprosy rossijskoj kriminalistiki. M.: Izdatel'stvo NORMA. 240 p. (In Russian).
- 11 Rjazanova N.V. (2008) Taktika doprosa ochevidcev jekstremal'nyh sobytij. Avtoreferat dis. kand. jurid. nauk: 12.00.09. Sankt-Peterburg. 45 p. (In Russian).
- 12 Jeanne Darc Manik, A. Rachmad Budiono, Prija Djatmika, Nyoman Nurjaya (2017) Investigation of Criminal Acts in Mining of Minerals and Coal by Investigators Civil Servant // Journal of Law, Policy and Globalization. Vol. 61. P. 91–97. (In English).
- 13 Sergeev O., Safargalieva O., Volgin Yu. (2021) Inspection of the Scene at the Initial Stage of the Investigation of Criminal Violations of Safety Rules during Mining // E3S Web of Conferences., no. 278, p. 02007. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202127802007> SDEM-2021. (In English).

БАКИШЕВ К.А.,*¹

з.ғ.д., профессор.

*e-mail: bakishev@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0002-9841-4353

НҮРҒАЛИЕВ Б.М.,¹

з.ғ.д., профессор.

e-mail: nbake@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3017-3610

ЛАКБАЕВ К.С.,¹

з.ғ.д., профессор.

e-mail: k.lakbaev@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1900-5250

¹Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан

ШАХТАДАҒЫ АПАТТАР: ОЛАРДЫ ТЕРГЕУ ӘДІСТЕМЕСІН ЖОСПАРЛАУ МЕН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

Шахтадағы апаттарға байланысты қылмыстық істерді тергеуді жоспарлау тергеу жұмысын тиімді ұйымдастыруда шешуші рөл атқарады. Бұл оқиғаның мән-жайын жедел, объективті және жан-жақты анықтауға ықпал етеді, сонымен қатар ұйымдастырушылық және бірінші кезектегі тергеу шараларының оңтайлы жиынтығын анықтауға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл мыналарды қамтиды: тергеу міндеттерін дереу тұжырымдау; қылмыстық сипаттағы апат себептерінің нұсқаларын ұсыну және тексеру; оларды тексерудің әдістері мен тактикасын әзірлеу; ғылыми-техникалық құралдар мен ұтымды тактикалық шешімдерді кеңінен

қолдану. Жұмыста жоспар құру кезінде қажетті тергеу әрекеттерінің алгоритмін құруға; тау-кен техникалық сараптамасын жүргізу ерекшелігіне; шахта басшылығы мен инженерлік-техникалық персонал өкілдерінен жауап алуға ерекше назар аударылады. Жүргізілген талдау негізінде авторлар тау-кен кәсіпорындарындағы апаттарды тергеу әдістерін жетілдіру және жоспарлау бойынша нақты шараларды ұсынады.

Тірек сөздер: қылмыстық іс, тергеуді жоспарлау, нұсқалар, тергеуші, қылмысты тергеу, тергеу әрекеттері, тексеру.

BAKISHEV K.A.,*¹

d.l.s, professor.

*e-mail: bakishev@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0002-9841-4353

NURGALIYEV B.M.,¹

d.l.s, professor.

e-mail: nbake@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3017-3610

LAKBAYEV K.S.,¹

d.l.s, professor.

e-mail: k.lakbaev@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1900-5250

¹Karaganda University of Kazpotreboysuz,
Karaganda, Kazakhstan

MINE ACCIDENTS: SOME FEATURES OF THE PLANNING AND FORMATION OF THE METHODOLOGY OF THEIR INVESTIGATION

Abstract

Planning the investigation of criminal cases related to mining accidents plays a crucial role in effectively organising investigative work. It contributes to a prompt, objective and comprehensive clarification of the circumstances of the incident. Also, it allows for the determination of the optimal set of organisational and priority investigative measures. This approach includes: immediate formulation of investigation tasks; putting forward and verifying versions of the causes of accidents of a criminal nature; developing methods and tactics for verifying them; widespread use of scientific and technical means and rational tactical decisions. Particular attention is paid to creating an algorithm of necessary investigative actions when drawing up a plan; the specifics of conducting a mining and technical examination; questioning representatives of the mine management and engineering and technical personnel. Based on the analysis, the authors propose specific measures to improve the methodology and planning of accident investigations at mining enterprises.

Keywords: criminal case, investigation planning, versions, investigator, crime investigation, investigative actions, inspection.

Дата поступления статьи в редакцию: 02.07.2025

МРНТИ 10.79.21
УДК 343.1
JEL K14

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2025-1-3-100-110>

ШАЯХМЕТОВ Ш.Ш.,*¹

К.Ю.Н., доцент.

*e-mail: shayhmet@mail.ru

ORCID ID:0009-0003-0682-561X

¹Судебная Администрация Республики Казахстан,
г. Астана, Казахстан

ЧАСТНЫЕ ДЕТЕКТИВЫ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА: БАЛАНС ИНТЕРЕСОВ КЛИЕНТА И ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье рассматриваются роль и функции частных детективов в современном обществе, а также анализируются риски нарушения прав человека при их деятельности. Отмечается, что во многих странах мира институт частного сыска законодательно урегулирован и частные детективы широко вовлечены в сбор информации в интересах клиентов, дополняя работу правоохранительных органов. В то же время отсутствие четкого законодательства может привести к злоупотреблениям и нарушению прав и свобод граждан, прежде всего права на неприкосновенность частной жизни. Цель настоящего исследования – выявить риски нарушения прав человека в деятельности частных сыщиков и обосновать необходимость нормативного регулирования их статуса в Республике Казахстан. Проведен сравнительный анализ зарубежного опыта правового регулирования частной детективной деятельности и текущего состояния этой сферы в Казахстане. Установлено, что в Республике Казахстан до сих пор не принят специальный закон о частных детективах, несмотря на признание необходимости его разработки на высшем уровне и попытки законодательного внедрения института частного сыска. В обсуждении обосновывается необходимость законодательного регулирования частного сыска в Казахстане для балансирования интересов клиентов в получении информации и защиты общественных интересов и прав человека. Сформулированы рекомендации по разработке закона «О частной детективной деятельности» с учетом международных стандартов, включая введение лицензирования, этических норм и механизмов подотчетности, что позволит минимизировать риски нарушения прав человека.

Ключевые слова: частный детектив, детективная деятельность, права человека, право на приватность, уголовный процесс, законность, законодательное регулирование.

Введение

Институт частных детективов исторически возник как отклик на потребности общества и бизнеса в услугах по сбору сведений, розыску и обеспечению безопасности помимо государственных правоохранительных структур. В развитых странах частные детективы стали привычным элементом правовой системы, оказывая содействие полиции в борьбе с преступностью и обслуживая частные запросы граждан и организаций [1]. По данным исследований, в таких государствах, как США, Великобритания, Германия, Франция, Япония и др., услуги частных сыщиков пользуются устойчивым спросом, а сам частный детектив воспринимается как столь же обычное явление, как личный адвокат или врач [1]. При этом государство, как правило, устанавливает законодательные рамки данной деятельности и механизм лицензирования, стремясь одновременно как поощрять вклад частных детективов в общественную безопасность, так и предотвращать риск злоупотребления.

Основным преимуществом частного сыска является удовлетворение интересов клиентов в оперативном получении необходимой информации, розыске людей, проверке фактов и т.п., что порой выходит за рамки возможностей или приоритетов государственных органов. Например, в США частный детектив по поручению гражданина может заниматься расследованием практически любого дела в рамках закона, собирая свидетельские показания, документы, предметы и иные доказательства для последующего использования в суде [1]. Деятельность частных детективов, таким образом, способна восполнять пробелы и дополнять функции правоохрани-

нительных органов, предоставляя гражданам альтернативный механизм защиты своих прав и законных интересов.

Вместе с тем активное участие частных субъектов в сфере сбора информации сопряжено с существенными рисками нарушения прав человека. Прежде всего речь идет о праве на неприкосновенность частной жизни, защиту персональных данных, тайну переписки и других коммуникаций. Частный детектив, действуя в интересах клиента, может прибегать к скрытому наблюдению, сбору конфиденциальных сведений, использованию технических средств слежения, что при отсутствии должного контроля чревато злоупотреблениями.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью найти оптимальный баланс между обеспечением возможностей для частного сыска в интересах клиентов и гарантированием защиты прав человека и общественной безопасности. В Республике Казахстан данная проблема приобретает особую остроту в силу того, что до настоящего времени отсутствует специальное законодательство о частной детективной деятельности. Несмотря на то что Казахстан позиционирует себя как правовое и демократическое государство, где высшей ценностью являются права и свободы человека, граждане и предприниматели лишены возможности официально прибегнуть к помощи частных детективов, не опасаясь правовых последствий. Еще в 2010 г. предложено внедрить институт частного сыска, а в 2012 г. было указано на необходимость доработки соответствующего законопроекта. В 2015 г. проект закона «О частной детективной деятельности» рассматривался Мажилисом Парламента, однако его принятие отложено на неопределенный срок [2]. На момент подготовки данной статьи профильный закон так и не принят, что создает правовой вакуум в данной сфере.

Отсутствие законодательной базы означает, что частные детективы де-факто вне правового поля: их деятельность не запрещена напрямую, но и не регламентирована. Это затрудняет привлечение их к ответственности за возможные нарушения, не устанавливает четких границ дозволенного поведения и не гарантирует правовую силу собранных ими доказательств. В результате страдают как интересы клиентов, которые не защищены от недобросовестных или непрофессиональных сыщиков, так и интересы общества, поскольку без правил повышается риск нарушения конституционных прав граждан. Подобное положение дел резко контрастирует с зарубежной практикой, где, как правило, существуют либо специальные законы о частной детективной (сыскной) деятельности, либо положения в рамках законов о частной охранной деятельности, предусматривающие лицензирование и контроль.

Цель данной статьи – проанализировать роль и функции института частных детективов сквозь призму соблюдения прав человека, выявить потенциальные риски нарушения этих прав, сравнить зарубежные подходы к правовому регулированию частного сыска и обосновать направления законодательной реформы в Республике Казахстан.

Материалы и методы

Теоретической базой исследования послужили работы казахстанских и зарубежных ученых, посвященные проблемам частного сыска, правам человека и обеспечения безопасности.

Нормативную основу работы составили Конституция Республики Казахстан, устанавливающая базовые права и свободы человека, Уголовно-процессуальный кодекс РК (в частности, статья 122 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, допускающая представление доказательств лицами, не являющимися должностными субъектами следствия), а также законодательные проекты «О частной детективной деятельности». В целях сопоставления были учтены законодательные акты и стандарты ряда зарубежных государств: нормативные положения о лицензировании детективов в США, Великобритании, странах ЕС, а также рекомендации международных организаций и профессиональных ассоциаций частных детективов относительно этики и стандартов работы.

В процессе исследования применялся комплекс общенаучных и специальных методов. Метод сравнительно-правового анализа позволил сопоставить законодательство разных стран и выявить общие подходы и отличия в регулировании статуса частных детективов. С помощью формально-юридического метода проанализированы действующие нормы и пробелы национального права. Метод системного анализа использован для понимания места института част-

ного сыска в системе обеспечения правопорядка и прав человека. Опора на различные взаимодополняющие методы исследования обеспечила объективность и всесторонность полученных результатов.

Результаты

Роль и функции частных детективов. Проведенный анализ подтвердил, что частные детективы выполняют в обществе ряд важных функций, находясь на стыке частных и публичных интересов. К основным функциям частного детектива относятся: 1) информационно-разыскная – сбор сведений по поручению клиента о событиях, фактах, людях; 2) аналитическая – проверка достоверности и анализ собранной информации, составление отчетов и заключений; 3) правозащитная – содействие клиенту в защите его законных интересов путем документирования фактов (например, в семейных спорах, в случаях мошенничества, угроз и т.д.); 4) профилактическая – предупреждение правонарушений посредством выявления угроз безопасности (как личной, так и коммерческой) и консультирования клиентов о мерах предосторожности. Во многих странах частные сыщики дополняют работу полиции: они могут заниматься случаями, не являющимися приоритетными для правоохранительных органов, например розыском без вести пропавших по заявке родственников, сбором доказательств супружеской неверности для бракоразводного процесса, проверкой контрагентов в бизнесе на благонадежность и т.п. Правительственные структуры нередко поощряют сотрудничество с частными детективами. Зарубежный опыт показывает, что полиция и частные детективы могут эффективно взаимодействовать: последние передают правоохранителям полученную информацию о преступлениях, а государство через законодательство предоставляет детективам определенные права для облегчения их работы [1]. Например, в ряде штатов США адвокатские фирмы нанимают частных детективов для сбора данных по искам, и собранные ими свидетельские показания или предметы могут быть использованы в суде, если получены законным путем [3]. Таким образом, в интересах клиента частный детектив может значительно расширить возможности по сбору информации, действуя оперативнее и точнее по сравнению с государственными органами.

Одновременно исследование подтвердило наличие серьезных рисков для прав человека, возникающих при отсутствии должного контроля за частным сыском. Ключевой риск – нарушение права на неприкосновенность частной жизни. Частный детектив, собирая сведения, может вторгаться в приватную сферу: вести скрытое наблюдение за человеком, собирать личные данные без согласия, проникать в частные владения или частную переписку. В законодательстве многих стран такие действия без санкции суда или вне рамок, разрешенных законом, запрещены; однако на практике именно частные сыщики нередко оказываются фигурантами скандалов, связанных с превышением полномочий. Так, в Австралии исторически отмечалась обеспокоенность из-за отсутствия четкого регулирования работы частных детективов – их деятельность зачастую приводила к посягательствам на приватность граждан и утечкам конфиденциальной информации [3]. Австралийская комиссия по реформе законодательства еще в XX веке отмечала случаи, когда частные детективы собирали личные данные незаконными методами, нарушая конфиденциальность переписки и разговоров. Похожие проблемы выявлялись и в других юрисдикциях. Например, в Швеции недостаточная четкость законов о частной охранно-сыскной деятельности привела к тому, что органы власти не имеют достаточных полномочий привлекать частные компании к ответственности за нарушения, что подрывает легитимность отрасли [4]. В США крупный резонанс получили случаи, когда частные детективы по заказу таблоидов незаконно прослушивали телефоны знаменитостей и жертв преступлений (так называемый «скандал с прослушкой телефонов»), что стало очевидным нарушением права на приватность [5]. Эти инциденты демонстрируют, что в отсутствие жестких правил коммерческая выгода и стремление угодить клиенту могут взять верх над соблюдением прав человека. Как показывают эмпирические исследования, сами частные детективы признают наличие давления со стороны клиентов, готовых платить за информацию любой ценой, даже в обход закона [6].

Кроме права на частную жизнь уязвимыми оказываются и другие права. Например, право на справедливый суд может пострадать, если частный детектив добывает доказательства неза-

конным путем (путем провокации, подкупа свидетелей, взлома электронных устройств). Использование таких «токсичных» доказательств способно нарушить принцип надлежащей правовой процедуры. Эксперты указывают, что требование допустимости доказательств, добытых без нарушения закона, должно распространяться не только на государственные органы, но и на частных субъектов, участвующих в уголовном процессе [7]. В этой связи в международной практике предлагается выработать единый подход: суды не должны принимать доказательства, собранные частными детективами незаконно, чтобы не поощрять обход законных процедур [2]. Еще один аспект – право на безопасность личности. Исследования показывают, что утечки персональных данных через частных детективов могут приводить к физическим угрозам для заинтересованных лиц. Например, D. Citron и D. Solove связывают деятельность частных сыщиков с возможностями для преследования и насилия, поскольку распространение чувствительной личной информации (адреса, привычки, контакты) может быть использовано злоумышленниками [8]. В известных случаях детективы, особенно среди подгруппы «рисковых» агентов, продавали сведения о частной жизни клиентов третьим лицам, что приводило к шантажу и даже нападениям. Таким образом, баланс интересов общества нарушается, если деятельность частных детективов не ограничена рамками закона: персональная безопасность и права третьих лиц могут быть поставлены под угрозу ради удовлетворения интересов заказчика [9].

Зарубежное правовое регулирование. Сравнительный анализ показал, что большинство развитых государств имеют те или иные формы регулирования института частного детектива, однако подходы различаются. В целом можно выделить две модели: англо-американскую (децентрализованное регулирование, зачастую на уровне субъектов федерации или штатов, с упором на лицензирование и ответственность по общим законам) и континентально-европейскую (единый закон, четко прописывающий права и ограничения деятельности).

В Соединенных Штатах Америки отсутствует федеральный закон о частных детективах; регулирование отнесено к законодательству штатов. Подавляющее большинство штатов (например, Нью-Йорк, Калифорния, Техас и др.) требуют обязательного получения лицензии для частной детективной деятельности [3]. Лицензия выдается при наличии определенного стажа работы, образования или опыта в правоохранительных органах, а также после проверки благонадежности. Наряду с этим на федеральном уровне и уровне штатов действуют законы, которые применяются к детективам на общих основаниях: о неприкосновенности частной жизни, о компьютерном мошенничестве (запрещающие взлом электронных систем), уголовные запреты на прослушивание и т.д. Таким образом, в США частный сектор сыска регулируется косвенно через общие нормы и прямым лицензированием в большинстве штатов. Отдельно следует отметить этические кодексы, разрабатываемые профессиональными ассоциациями (например, Ассоциация лицензированных детективов), которые устанавливают стандарты поведения: уважение прав граждан, запрет на выдачу себя за полицейского, запрет на пытки или насилие, конфиденциальность полученной информации и т.д. Однако, как указывают исследователи, фрагментарность регулирования в США порождает ситуации, когда недобросовестные детективы перемещаются в юрисдикции с более мягкими правилами или находят лазейки в законе [3]. Поэтому вопрос об унификации требований обсуждается, но решение затруднено разницей подходов в отдельных штатах.

В странах Европы преобладает подход через специальные законы или включение норм о детективах в законы о безопасности. Великобритания, пережив скандалы с нарушениями приватности со стороны детективов, в 2001 г. приняла закон о частной охранной деятельности, предусматривающий создание Управления по безопасности отрасли (SIA), которому поручено лицензирование частных детективов. Однако фактическое введение обязательного лицензирования детективов неоднократно откладывалось, и на практике в Соединенном Королевстве частному сыску пока не требуется лицензия, что критикуется правозащитниками и самими детективами, ратующими за «очищение профессии». Франция и Испания имеют давнюю традицию законодательного регулирования: во Франции закон требует от частного детектива получения профессиональной карточки через Национальную комиссию, устанавливает требования к квалификации (обязательное специальное образование) и строго ограничивает методы (запрещены методы, нарушающие права граждан, предусмотрены санкции за их применение). Германия формально не имеет отдельного «закона о детективах», но частный сыск рассматривается

как вид предпринимательства, требующий регистрации и соблюдения общих законов; действует строгий закон о защите персональных данных, распространяющийся и на детективов, а нарушение приватности может повлечь гражданско-правовую ответственность. Швеция и некоторые Скандинавские страны отмечены в исследованиях как имеющие недостаточно жесткое регулирование: например, в Швеции отсутствует единый лицензирующий орган, и эксперты рекомендуют реформировать законодательство для повышения подотчетности частного сектора безопасности. В то же время Нидерланды, Бельгия и Италия лицензирование практикуют, вводя требования к репутации, проверке судимостей и обязательному сообщению в полицию о проводимых расследованиях, что облегчает надзор. Общая тенденция в Европе – признание того, что частные детективы должны действовать в правовом поле: иметь четко определенный статус, права (например, право на наблюдение в публичных местах, сбор открытых данных) и обязанности (соблюдать законность, хранить тайну собранных сведений, уважать права граждан). Международные нормы, такие как Конвенция о защите физических лиц при автоматизированной обработке персональных данных (СЕ) или положения Общего регламента ЕС по защите данных (GDPR), устанавливают стандарты, которые косвенно затрагивают и работу частных детективов, особенно в вопросах обработки личной информации. Так, GDPR требует, чтобы любой сбор и использование персональных данных, даже в частных целях, имел законные основания и не нарушал права субъекта данных, это актуально для детективов, ведущих досье на частных лиц.

Казахстан: пробел в законодательстве. В Казахстане, как уже отмечалось, специальный закон не принят. Тем не менее фактически элементы частного сыска присутствуют: существуют охранные предприятия, оказывающие услуги, схожие с детективными (например, сбор справочной информации, проверка биографических данных при найме, консультации по безопасности). Однако юридически такие услуги не отделены от иных видов деятельности и зачастую оказываются полуполюгально. Попытки подвести их под правовое поле предпринимались. В отклоненном законопроекте «О частной детективной деятельности» (2015) предлагалось ввести лицензирование частных детективов в МВД РК, установить перечень разрешенных услуг (сбор сведений из открытых источников, наружное наблюдение без нарушения приватных помещений, поиск людей по заявкам и т.д.) и перечень запрещенных методов (прослушивание телефонных переговоров, оперативно-разыскные методы, отнесенные законом исключительно к компетенции государства). Проект также предусматривал обязанность детектива заключать договор с клиентом, хранить в тайне полученную информацию и предоставлять ее только заказчику или по запросу суда, а также устанавливал ответственность за превышение полномочий. Однако, судя по открытым данным, возникли разногласия относительно того, каким ведомством и как контролировать новый институт, и закон не был принят [2]. В результате сегодня казахстанское право знает лишь разрозненные нормы, которые могут косвенно применяться к частным детективам: Конституция гарантирует право на приватность (ст. 18), Уголовный кодекс предусматривает ответственность за нарушение тайны переписки, незаконное соби́рание сведений о частной жизни, незаконное проникновение в жилище – все эти статьи могут применяться к детективам, если они переступят грань дозволенного. Но проактивной регламентации деятельности детективов нет – ни прав, ни обязанностей, ни порядка взаимодействия с полицией. Таким образом, если частный сыщик в Казахстане соберет доказательства, их судьба в суде неопределенна: формально, как указывает С.М. Сабитов, уголовно-процессуальный закон (ст. 122 УПК РК) допускает предоставление доказательств от любых граждан и организаций, что гипотетически создает основу для использования материалов, собранных детективом [10]. Однако без признания за детективом официального статуса его деятельность остается нелегитимированной. В своей научной работе Сабитов выдвигает предположение, что легализация частного сыска позволила бы включить частного детектива в число субъектов уголовно-процессуальных отношений, что потребует определения его процессуального статуса и пределов участия в доказывании [10].

Проанализировав иностранный опыт и казахстанские реалии, можно констатировать: отсутствие закона о частной детективной деятельности в РК приводит к дисбалансу интересов. С одной стороны, граждане и бизнес лишены возможности официально прибегнуть к услугам детектива для защиты своих прав, хотя такая потребность объективно существует (экономи-

ческие изменения, рост частного сектора и усложнение общественных отношений породили запрос на частные услуги безопасности и расследования) [3]. С другой стороны, стихийное существование детективов «в тени» без контроля создает риск того, что их деятельность нарушает права других лиц, а механизмы привлечения к ответу не отработаны. Практика показала, что лишь запретительного подхода недостаточно – попытки полностью исключить частный сыск из правового поля не устраняют сам феномен (детективные услуги продолжают оказываться нелегально или через лазейки), но лишают общество плюсов от его цивилизованного существования. Как подчеркивают зарубежные эксперты, жесткий запрет без регуляции не только неэффективен, но и усиливает риски нарушений, поскольку деятельность продолжается в правовом вакууме. Вместо этого предлагается комплексный подход, сочетающий жесткое регулирование (лицензирование, санкции) и инструменты мягкой силы, такие как этические кодексы, профессиональные стандарты и добровольная подотчетность, способные формировать ответственное поведение на рынке детективных услуг [11]. Казахстанские правоведы (Сабитов, Журсімбаев и др.) сходятся во мнении, что принятие закона позволит официально установить баланс интересов клиента и общества: предоставить детективам легальные инструменты работы в интересах клиентов, одновременно четко очертив границы, которые защищают права человека и публичную безопасность [2, 10].

Обсуждение

Результаты анализа подтверждают, что законодательное урегулирование института частных детективов – оптимальный путь к достижению баланса между интересами индивидуальных заказчиков и защитой прав человека в масштабах общества. Зарубежный опыт демонстрирует, что при наличии продуманной правовой базы частные детективы могут эффективно дополнять деятельность государства, не нарушая при этом права граждан. Для Казахстана, провозгласившего курс на гуманизацию права и обеспечение верховенства закона, легитимация частного сыска с одновременным внедрением гарантий прав человека представляется логичным шагом.

Обсуждая направления такой реформы, необходимо учитывать как международные стандарты, так и национальную специфику. Во-первых, введение лицензирования частных детективов – мера, применяемая во многих странах для контроля за качеством и добросовестностью услуг. Лицензирование должно предполагать проверку кандидатов (отсутствие судимостей, определенный уровень образования, возможно, стаж работы в оперативных органах или прохождение специальных курсов). Наличие лицензии не только отсеет случайных лиц, но и создаст для клиентов уверенность в определенной добропорядочности и компетентности детектива. Во-вторых, закон должен четко сформулировать границы дозволенных методов. Научный анализ подчеркивает, что в демократическом обществе должны сохраняться прозрачность полномочий и контроль за вмешательством в частную жизнь [12]. Соответственно, детективам можно разрешить сбор информации из открытых источников, наружное наблюдение в общественных местах, опрос граждан на добровольной основе, поиск и фиксацию следов, не требующих следственных действий. Но категорически запретить имитировать деятельность полиции (носить оружие без разрешения, представляться оперативником), применять методы, сопряженные с вторжением в частную сферу (прослушивание телефонных разговоров, перехват электронных сообщений, скрытое проникновение в жилище, установка жучков). Такие действия остаются прерогативой правоохранительных органов и возможны только с санкции суда. Нарушение этих запретов должно вести к жесткой ответственности вплоть до уголовной – это послужит гарантией прав человека. В-третьих, необходимы этические нормы и механизмы контроля. Можно предусмотреть создание саморегулируемой организации частных детективов, утверждение кодекса этики (как отмечает украинский исследователь В.Ю. Горелова, во многих странах этические кодексы детективов опираются на принципы уважения приватности, неприкосновенности частной собственности, точности и добросовестности в сборе данных) [13]. Кодекс должен стать обязательным для исполнения, а за его нарушение – дисциплинарная ответственность. При уполномоченном органе (например, Министерстве внутренних дел) целесообразно создать совет или комиссию, куда вошли бы и представители гражданского обще-

ства, для рассмотрения жалоб на частных детективов. Это обеспечит прозрачность и учет как интересов клиентов, так и прав затронутых лиц.

Отдельного внимания заслуживает вопрос участия результатов работы частного детектива в уголовном процессе. В настоящее время, по словам С.М. Сабитова, отсутствуют процессуальные механизмы, четко регулирующие использование сведений, собранных частным сыщиком. Принятие закона позволило бы восполнить этот пробел [10]. Представляется обоснованным предоставить детективу право выступать специалистом – сборщиком доказательств от стороны защиты или обвинения (по найму адвоката, потерпевшего или другого участника). При этом информация, собранная детективом, могла бы передаваться стороне, нанявшей его, и далее представляться следствию или суду как доказательство от имени данной стороны. Закон должен закрепить, что такие доказательства принимаются, лишь если они получены законным путем. Например, если детектив провел видеофиксацию события в общественном месте, это может служить доказательством, а если он тайно записал частный телефонный разговор, это недопустимо. Введение четких критериев допустимости обезопасит процесс от внедрения незаконных сведений и одновременно усилит возможности граждан защищать свои права законными средствами. Кроме того, Сабитов в своей работе отмечал целесообразность проработки статуса частного детектива как участника процесса – возможно, по аналогии с частным экспертом. Его участие могло бы оформляться постановлением суда или ходатайством стороны, что сделало бы процесс более прозрачным и подконтрольным суду [10].

Важно подчеркнуть, что законодательное решение должно опираться на принцип пропорциональности вмешательства частного сектора в сферу обеспечения безопасности. Как отмечают зарубежные специалисты, необходимо учитывать принцип соразмерности между потребностью в информации и возможным вредом от методов ее добычи [12]. В законе можно отразить этот принцип, указав, что детектив обязан выбирать способы, причиняющие наименьшее неудобство и вмешательство в чужую жизнь, достаточное для достижения законной цели клиента. Такой подход соответствует конституционным ценностям и международным стандартам прав человека.

Следует также рассмотреть внедрение положений об ответственности заказчиков. Иногда клиенты сами склоняют детективов к нарушениям (например, требуют «достать любой ценой» личные сведения о конкурентах). В будущий закон стоит включить норму о недопустимости противоправных целей заказа: если клиент поручает совершить действие, нарушающее закон, детектив обязан отказаться. Это будет корреспондировать с аналогичной нормой об адвокатуре (об отказе от аморальных или незаконных поручений).

Наконец, эффективное применение закона потребует повышения правосознания как самих детективов, так и граждан. Необходимо информировать общество о допустимых возможностях частного сыска, развенчать мифы (например, о «всесилии» детективов или, напротив, об их бесполезности), объяснять, какие права имеют граждане в случае, если за ними ведется наблюдение. За рубежом активно обсуждается право лиц знать, что они стали объектом расследования, по его завершении во избежание потери доверия в обществе. Хотя данная концепция сложна в реализации (ведь часто важна конфиденциальность расследования), этот аспект подчеркивает: общество должно контролировать сферу, которая ранее находилась исключительно в ведении государства (сыск). Инкорпорируя частных детективов в правовую систему, государство должно оставаться гарантом защиты прав граждан, а не устраняться от новых вызовов.

Таким образом, обсуждение показывает, что законодательное регулирование института частных детективов в Казахстане необходимо и возможно на базе синтеза лучшей международной практики и учета национальных реалий. Баланс интересов клиента и общества достигим через комплекс мер: лицензирование, ограничение методов, этические стандарты, процессуальные гарантии допустимости доказательств и эффективный надзор. При таком подходе частные детективы смогут внести позитивный вклад в укрепление правопорядка и реализацию прав граждан (например, право на информацию, право на защиту), не создавая угрозы правам человека и общественной безопасности.

Закключение

Проведенное исследование подтвердило, что институционализация частной детективной деятельности является востребованной и в то же время требует осторожного и взвешенного подхода с позиций прав человека. Частные детективы, обладая потенциалом служить интересам отдельных граждан и организаций, могут стать надежными союзниками государства в обеспечении безопасности и справедливости. Однако без четких правил их деятельность несет риски для прав и свобод личности. Поэтому ключевым выводом работы является тезис: баланс интересов клиента и общества в сфере частного сыска достижим только при условии его правового регулирования.

Для Республики Казахстан приоритетной рекомендацией является принятие специального закона «О частной детективной деятельности». В этом законе надлежит: официально определить статус частного детектива, предусмотреть порядок лицензирования и квалификационные требования; установить границы допустимых действий (разрешенные и запрещенные методы сбора информации); закрепить этические принципы и обязанности по соблюдению прав граждан; ввести механизм контроля и ответственности (административной, уголовной) за нарушение установленных правил. Закон должен содержать гарантии защиты прав человека – в частности, оговорку о неприкосновенности частной жизни и недопустимости сбора сведений тайно, помимо установленных процедур. Не менее важно предусмотреть процессуальные нормы, признающие результаты работы детектива при отправлении правосудия, только если они добыты законно, а также регулирующие взаимодействие детективов с органами дознания и следствия (например, обязанность передавать информацию о готовящихся преступлениях в полицию).

Опираясь на диссертационные выводы С.М. Сабитова и зарубежный опыт, можно утверждать, что введение института частных детективов в правовое поле Казахстана не потребует бюджетных расходов, но принесет пользу простым законопослушным гражданам и бизнесу [10]. Они получают возможность обращаться за помощью не только в государственные органы, но и к профессионалам частного сектора, что расширяет реализацию конституционного права на защиту своих свобод и интересов. При этом общество в целом выигрывает, так как деятельность детективов будет прозрачной и подконтрольной, исключая серьезные нарушения прав человека. Напротив, сохранение правового вакуума может привести к росту теневых услуг, где нет ни гарантий качества для клиентов, ни уважения к правам окружающих.

Подводя итог, следует подчеркнуть: баланс между интересами частного лица (клиента) в поиске истины и общественными интересами (защита прав, законность) – достижимая цель. Международные рекомендации и исследования свидетельствуют о необходимости надлежащей регламентации частного сектора расследований в духе уважения прав человека. Казахстан, стремясь соответствовать статусу правового государства, должен внедрить лучший опыт с учетом национальных условий. Законодательное закрепление института частных детективов с ясными правилами игры позволит удовлетворить запрос общества на эти услуги, одновременно обезопасив граждан от возможных злоупотреблений. Тем самым будет достигнут устойчивый баланс интересов – когда и клиент, и общество выигрывают от легального и ответственного функционирования частного сыска, дополняющего систему обеспечения правопорядка и прав человека.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Насыров Г. Общественный интерес к частному детективу // Казахстанская правда. – 2011. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30912194 (дата обращения: [11.07.2025]).
- 2 Zhursimbayev S.K., Kemali E.S. About the importance of the adoption of the law in relation to private detectives // Eurasian Scientific Journal of Law. 2024. No. 1(6). URL: https://www.researchgate.net/publication/379987262_About_the_importance_of_the_adoption_of_the_law_in_relation_to_private_detectives (accessed: 11.07.2025)

- 3 Sturtevant M., Stephen K., Jeong S. Interrogating the Regulation of Private Investigators // The Regulatory Review. 2022. URL: <https://www.theregreview.org/2022/03/05/saturday-seminar-interrogating-regulation-private-investigators/>
- 4 Stiernstedt P. Privatizing police discretion – ‘private security criminal investigations’ in Sweden // Policing: A Journal of Policy and Practice. 2019. Vol. 13. No. 4. P. 460–472. DOI: 10.1093/police/paz074.
- 5 News of the World royal phone hacking scandal (2005–2011) // Wikipedia. 2025. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/News_of_the_World_royal_phone_hacking_scandal (accessed: 11.07.2025)
- 6 King M. Profiting from a Tainted Trade: Private Investigators’ Views on the Popular Culture Glamorisation of their Trade // Journal of Criminological Research, Policy and Practice. 2021. Vol. 7. No. 2. P. 112–125. DOI: 10.1108/jcrpp-07-2020-0050.
- 7 Heinze A. Evidence Illegally Obtained by Private Investigators and Its Use Before International Criminal Tribunals // New Criminal Law Review. 2021. Vol. 24. No. 2. P. 212–253. DOI: 10.1525/nclr.2021.24.2.212.
- 8 Citron D.K., Solove D.J. Privacy Harms and Private Investigators // Boston University Law Review. 2022. Vol. 102. No. 4. P. 793–864.
- 9 Dessler A., Kapend R., Stiernstedt P. Private investigations and ethical orientations: a cause for concern? // Journal of Financial Crime. 2025. Vol. 32. No. 1. P. 168–182. DOI: 10.1108/JFC-02-2024-0066.
- 10 Сабитов С.М. Правовое регулирование статуса частного детектива в уголовном процессе // Вестник Казахского гуманитарно-юридического инновационного университета. – 2019. – № 4(44). – С. 23–25.
- 11 Johnson B. R., Marson-Reed J., Kierkus C. A., Copeland A. Human Rights Policies, Guidelines, and Standards in The Private Security Industry: A Scoping Review // Journal of Applied Security Research. 2024. Vol. 20. No. 2. P. 189–218. DOI: 10.1080/19361610.2024.2368962.
- 12 De Hert P., Gutwirth S. Privacy, Data Protection and Law Enforcement: Opacity of the Individual and Transparency of Power // Direito Público. 2021. No. 18(100). P. 500–549.
- 13 Horielova V. Ethical and legal principles of private detective activity on the Internet // KROK University Law Journal. 2020. No. 38. P. 151–157.

REFERENCES

- 1 Nasyrov G. (2011). Obshchestvennyi interes k chastnomu detektivu [Public interest in the private detective] // Kazakhstan pravda. (In Russian).
- 2 Zhursimbayev S.K., Kemali E.S. (2024) About the importance of the adoption of the law in relation to private detectives // Eurasian Scientific Journal of Law. No. 1(6). URL: https://www.researchgate.net/publication/379987262_About_the_importance_of_the_adoption_of_the_law_in_relation_to_private_detectives (accessed: 11.07.2025). (In English).
- 3 Sturtevant M., Stephen K., Jeong S. (2022) Interrogating the Regulation of Private Investigators // The Regulatory Review. URL: <https://www.theregreview.org/2022/03/05/saturday-seminar-interrogating-regulation-private-investigators/>. (In English).
- 4 Stiernstedt P. (2019) Privatizing police discretion – ‘private security criminal investigations’ in Sweden // Policing: A Journal of Policy and Practice. Vol. 13. No. 4. P. 460–472. DOI: 10.1093/police/paz074. (In English).
- 5 News of the World royal phone hacking scandal (2005–2011) // Wikipedia. 2025. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/News_of_the_World_royal_phone_hacking_scandal (accessed: 11.07.2025). (In English).
- 6 King M. (2021) Profiting from a Tainted Trade: Private Investigators’ Views on the Popular Culture Glamorisation of their Trade // Journal of Criminological Research, Policy and Practice. Vol. 7. No. 2. P. 112–125. DOI: 10.1108/jcrpp-07-2020-0050. (In English).
- 7 Heinze A. (2021) Evidence Illegally Obtained by Private Investigators and Its Use Before International Criminal Tribunals // New Criminal Law Review. Vol. 24. No. 2. P. 212–253. DOI: 10.1525/nclr.2021.24.2.212. (In English).
- 8 Citron D.K., Solove D.J. (2022) Privacy Harms and Private Investigators // Boston University Law Review. Vol. 102. No. 4. P. 793–864. (In English).
- 9 Dessler A., Kapend R., Stiernstedt P. (2025) Private investigations and ethical orientations: a cause for concern? // Journal of Financial Crime. Vol. 32. No. 1. P. 168–182. DOI: 10.1108/JFC-02-2024-0066. (In English).
- 10 Sabitov S.M. (2019) Pravovoe regulirovanie statusa chastnogo detektiva v ugovnom processe // Vestnik Kazahskogo humanitarno-juridicheskogo innovacionnogo universiteta. No. 4(44). P. 23–25. (In Russian).

11 Johnson B. R., Marson-Reed J., Kierkus C.A., Copeland A. (2024) Human Rights Policies, Guidelines, and Standards in The Private Security Industry: A Scoping Review // Journal of Applied Security Research. Vol. 20. No. 2. P. 189–218. DOI: 10.1080/19361610.2024.2368962. (In English).

12 De Hert P., Gutwirth S. (2021) Privacy, Data Protection and Law Enforcement: Opacity of the Individual and Transparency of Power // Direito Público. No. 18(100). P. 500–549. (In English).

13 Horielova V. (2020) Ethical and legal principles of private detective activity on the Internet // KROK University Law Journal. No. 38. P. 151–157. (In English).

ШАЯХМЕТОВ Ш.Ш.,*¹

З.Ф.К., доцент.

*e-mail: shayhmet@mail.ru

ORCID ID: 0009-0003-0682-561X

¹Қазақстан Республикасының Сот Әкімшілігі,
Астана қ., Қазақстан

ЖЕКЕ ДЕТЕКТИВТЕР ЖӘНЕ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ: ТАПСЫРЫС БЕРУШІ МЕН ҚОҒАМ МҮДДЕЛЕРІНІҢ ТЕҢГЕРІМІ

Андатпа

Мақалада жекеменшік детективтердің қазіргі қоғамдағы рөлі мен функциялары қарастырылады, сондай-ақ олардың қызметімен байланысты адам құқықтарының бұзылу тәуекелдері талданады. Көптеген елдерде жекеменшік іздестіру институты заңмен реттелетіні, және жекеменшік детективтер клиенттердің тапсырмасы бойынша ақпарат жинау қызметімен айналысып, құқық қорғау органдарының жұмысын толықтыратыны атап өтіледі. Сонымен қатар, құқықтық реттеудің нақты болмауы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының, әсіресе жеке өмірге қол сұқпау құқығының бұзылуына алып келуі мүмкін. Бұл зерттеудің мақсаты – жекеменшік детективтердің қызметіндегі адам құқықтарына төнетін қауіптерді анықтап, Қазақстан Республикасында олардың құқықтық мәртебесін нормативтік тұрғыда реттеу қажеттігін негіздеу. Жекеменшік іздестіру қызметін құқықтық реттеудің шетелдік тәсілдеріне салыстырмалы талдау жүргізіліп, Қазақстандағы қолданыстағы құқықтық вакуум бағаланған. Зерттеу нәтижесінде жекеменшік детективтер туралы арнайы заң қабылдаудың қажеттілігі мойындалғанына қарамастан, Қазақстанда мұндай заңнаманың әлі қабылданбағаны анықталды. Авторлар клиенттердің ақпарат алуға деген мүдделері мен қоғамдық мүдделер мен адам құқықтарын қорғау қажеттілігін теңестіру үшін құқықтық негіз құрудың маңыздылығын дәлелдейді. Мақалада халықаралық стандарттарға сәйкес келетін, оның ішінде лицензиялау рәсімдерін, этикалық нормаларды және жауапкершілік тетіктерін қамтитын жекеменшік іздестіру қызметі туралы заң жобасын әзірлеу бойынша ұсынымдар берілген. Бұл ұсыныстар адам құқықтарына төнетін қауіптерді барынша азайтуға бағытталған.

Тірек сөздер: жекеменшік детектив, жекеменшік іздестіру, адам құқықтары, жеке өмірге қол сұқпау құқығы, қылмыстық іс жүргізу, заңдылық, құқықтық реттеу.

SHAYAKHMETOV Sh.Sh.,*¹

c.l.s., associate professor.

*e-mail: shayhmet@mail.ru

ORCID ID: 0009-0003-0682-561X

¹Judicial Administration of the Republic of Kazakhstan,
Astana, Kazakhstan

PRIVATE DETECTIVES AND HUMAN RIGHTS: BALANCING THE INTERESTS OF THE CLIENT AND SOCIETY

Abstract

The article examines the role and functions of private detectives in contemporary society and analyzes the risks of human rights violations associated with their activities. It is noted that in many countries the institution of private investigation is legally regulated, and private detectives are widely engaged in information gathering on behalf of clients, complementing the work of law enforcement agencies. At the same time, the lack of clear legislation may lead to abuses and violations of civil rights and freedoms, especially the right to privacy. The purpose of this study

is to identify the risks to human rights in the activities of private investigators and to justify the need for normative regulation of their status in the Republic of Kazakhstan. A comparative analysis of foreign legal approaches to the regulation of private investigation has been conducted, along with an assessment of the current legal vacuum in Kazakhstan. The study reveals that, despite the recognition of the need to adopt a special law on private detectives, no such legislation exists in Kazakhstan to date. The discussion substantiates the necessity of establishing a legal framework to balance the interests of clients in obtaining information with the protection of public interests and human rights. The article proposes recommendations for the development of a law on private investigation activities, incorporating international standards, including licensing procedures, ethical norms, and accountability mechanisms, aimed at minimizing risks to human rights.

Keywords: private detective, private investigation, human rights, right to privacy, criminal procedure, legality, legal regulation.

Дата поступления статьи в редакцию: 14.07.2025

FTAMP 10.77.31

ӘОЖ 343.2/.7

JEL K15

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2025-1-3-111-121>**УТАНОВ М.А.,¹**

з.ғ.д., доцент.

e-mail: mau_25@mail.ru

ORCID ID: 0009-0005-1119-3818

АУЕШОВА Б.Т.,²

з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: baueshova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1449-9941

ТОЙЛЫБЕКОВА Э.О.,³

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: elmira-01-1981@mail.ru

ORCID ID: 0009-0002-9301-9626

АБЛАЕВА Э.Б.,^{*4}

з.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

ORCID ID: 0009-0002-3124-1248

¹Жоғарғы сот,

Астана қ., Қазақстан

²Ш. Есенов атындағы Каспий технология

және инжиниринг университеті,

Ақтау қ., Қазақстан

³Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,

Қызылорда қ., Қазақстан

⁴С.Д. Асфендияров атындағы ҚазҰМУ,

Алматы қ., Қазақстан

АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘМІЛЕЛЕР АЛАЯҚТЫҚ ЖАСАУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Андатпа

Мақалада азаматтық-құқықтық мәмілелер Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 190-бабында көрсетілген алаяқтықтың құралы ретінде жиі қолданатын жағдайлар қарастырылады. Атап айтқанда, кәсіпкерлік қызмет саласындағы алаяқтықтың аражігін ажырату және шарттық міндеттемелерді орындамау немесе тиісінше орындамау мәселелері көтеріліп, оларды дұрыс шешудің тиімді жолдары іздестіріліп, нақты ұсыныстар жасалады. Зерттеу барысында азаматтық-құқықтық мәмілелер алаяқтық жасаудың тәсілдері ретінде анықталып, алаяқтықтың азаматтық-құқықтық қатынастармен тығыз байланыс мәселелері көтерілді. Тақырыптың өзектілігі, шын мәнінде кәсіпкерлікпен айналыспай, алайда, бөтеннің мүлкін жымқыру мақсатында алаяқтар тауарларды сату, жұмыстарды орындау, қызметтерді көрсету туралы азаматтық-құқықтық мәмілелер жасау арқылы жәбірленушілерді алдап, олардың сенімін теріс пайдаланып, өздерін алаяқтық үшін көзделген қылмыстық жауаптылықтан жалтаруында. Бөтеннің мүлкін азаматтық-құқықтық мәмілелер жасасу арқылы заңсыз құқықтық иемдену, алаяқтардың меншік иесін алдап, оның сенімін қылмыстық ойын жүзеге асыру үшін теріс пайдалану оқиғалардың көбеюіне қарамастан, қазіргі таңда азаматтардың алаяқтық туралы арызы не хабары тіркелмеген, олардың негізінде ҚР ҚК-нің 190 бабымен қылмыстық істер ашылмаған және тергелмеген күйінде қалып отыр. Жұмыста шарттық міндеттемелерді орындамау немесе тиісінше орындамау бойынша азаматтық істердің және алаяқтық бойынша қылмыстық істердің сот тәжірибесі зерделенді. Қылмыстық қудалау органдары мен сот қызметінде жіберілетін қателіктер көрініс алды. Сот-тергеу тәжірибесін жақсарту және қылмыстық қудалау органдары мен сот қызметінің тиімділігін арттыру үшін ұсынымдар әзірленді.

Тірек сөздер: азаматтық-құқықтық мәмілелер, алаяқтық, бөтеннің мүлкін жымқыру, алдау, сенімді теріс пайдалану, пайдакүнемдік қылмыстылық, меншікке қарсы қылмыстар.

Кіріспе

Бүгінгі таңда, алаяқтық жалпы республика бойынша қылмыстылық арасында бірінші орында тұр. Қылмыстылық туралы ресми статистикалық мәліметтерге сүйенсек, 2018–2024 жж. аралығын қамтитын соңғы 7 жылда алаяқтықтың саны артып келеді. Мәселен, тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы есепке назар аударсақ, сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде Қазақстан Республикасында 2018 ж. 29,282 алаяқтық тіркелді, 2019 ж. – 32,286, 2020 ж. – 33,653, 2021 ж. – 41,083, 2022 ж. – 43,499, 2023 ж. – 44,786, 2024 ж. – 45,156. Яғни, 2018 ж. елімізде 29,282 алаяқтық жасалса, бұл алдыңғы кезеңмен салыстырғанда 1,815 алаяқтықтыққа артқанын көрсетеді. Осыған ұқсас алдыңғы кезеңдерге қарағанда 2019 ж. алаяқтықтың саны 3,004-ке, 2020 ж. 1,367-ге, 2021 ж. 7,430-ға, 2022 ж. 2,416-ға және 2023 ж. 1,287-ке, 2024 ж. 370-ке артты [1]. Әсіресе соңғы 2021–2024 жж. аралығын қамтитын меншікке қарсы қылмыстылық туралы статистикалық мәліметтер соңғы 4 жылда алаяқтықтың өсу тенденциясын атап өтуге мүмкіндік береді.

Өкінішке орай, алаяқтық оқиғаларының саны біздің елімізде күн сайын артып келеді, соның ішінде кәсіпкерлік саласындағы азаматтық құқықтық мәмілелерде көрсетілген шарттық міндеттемелерді алдын ала қасақана орындамаумен ұштасатын алаяқтық жасау тәсілдерін ерекше атасақ дейміз. Әдетте, алаяқтар тауарларды сату, жұмыстарды орындау, қызметтерді көрсету туралы азаматтық-құқықтық сипаттағы келісім-шарттар жасасу арқылы өздерін алаяқтық үшін көзделген қылмыстық жауаптылық пен жазадан қорғауға тырысады. Ол дегеніміз, қазіргі уақытта азаматтық-құқықтық мәмілелер алаяқтық әрекеттерінің басты құралдарына айналғанын көрсетеді.

Осыған орай, сандық және сапалық көрсеткіштері жағынан өзгеріске жеңіл ұшырайтын және ену салаларының әртүрлілігімен өзінше ерекшеленетін меншікке қарсы қылмыстылықтың жекеленген түрлерінің ішінде қылмыстың осы түрі арнайы орын алады. Әсіресе, алаяқтық кәсіпкерлік қағидаттарына, өндіріс құралдарына меншік нысандарының алуан түрлілігі, еркін нарықтық баға белгілеу, мемлекеттің шаруашылық қызметке және экономиканы мемлекеттік реттеуге ең аз араласуымен шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы шарттық қатынастарға негізделген экономикалық жүйе мен ақпараттық технологиялардың дамуы жағдайында күрт өсіп кетті. Біз көріп отырғанымыздай, іскерлік қызмет өрісінің жосықсыз қатысушылары мемлекет тарапынан шағын және орта бизнес экономиканың маңызды секторы ретінде танылып, кәсіпкерлерге жан-жақты қолдау саясаты басымды болуын пайдаланып, теріс пиғылды мінез-құлқымен өздеріне артықшылық алуға ұмтылады.

Азаматтық-құқықтық сипаттағы келісім-шарттар жасасу арқылы жүзеге асырылатын алаяқтықпен күресудің қиындығы оның азаматтық құқықтық қатынастармен ұштасып, алаяқтықты шарттық міндеттемені орындамаған немесе тиісінше орындамаған жағдайлардан ажырату болып табылады. Нәтижесінде, кәсіпкерлік қызмет саласындағы іс-әрекеттерге немесе әрекетсіздіктерге дұрыс құқықтық баға берілмей, азаматтардың алаяқтық туралы арызы немесе хабары негізінде қылмыстық қудалау органдары қылмыстық іс қозғаудан бас тартып, оларға азаматтық іс жүргізу тәртібімен соттарға жүгінуге кеңес береді. Тіпті, азаматтық іс бойынша талап қоюшының талаптарын сот толық көлемде қанағаттандырған өзінде де, алданған адамдар жылдар бойы материалдық залал, моральдық зиян және сот шығындарын өндіре алмайды. Ал, жауапкер өзге тұлғаларға қызмет көрсетуін, жұмыстарды орындауын және тауарларды сатуын жалғастыра береді. Осылайша, алданған адамдардың саны артып, алаяқтар қылмыстық жауаптылық пен жазадан оңай құтылады.

Оның үстіне алаяқтық туралы арыз немесе хабарламалардың Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде тіркеліп, қылмыстық істің қозғалуы еліміздегі қылмыстың жай-күйіне кері әсерін тигізіп, алаяқтықтың көбеюіне әкеліп соғатыны жасырын емес. Ал бұл өз кезегінде қылмыстық қудалау органдарының алаяқтықпен күресу тиімділігіне кері әсерін тигізеді.

Сол себепті осы жұмыста азаматтық-құқықтық мәмілелер жасасу арқылы жасалатын алаяқтықтың теориялық және практикалық мәселелерін қарастырмақпыз.

Материалдар мен әдістер

Ғылыми зерттеу әдістемесі жалпы теориялық және жеке ғылыми зерттеулердің тәжірибелік әдістерін, сондай-ақ арнайы құқықтық әдістерін қамтиды. Эмпирикалық материалдар ретінде меншікке қарсы қылмыстың жай-күйі, алаяқтық туралы 2018–2024 жж. статистикалық деректер, азаматтық-құқықтық мәмілелердің алаяқтық мақсатында пайдаланылған бірнеше азаматтық істер және оларға дәлел болатын 22 эпизодтан тұратын алаяқтыққа қатысты 1 қылмыстық іс қолданды. Практикалық материалдар ретінде ҚР Жоғарғы сотының материалдық және іс жүргізу құқығының нормаларын қолдану мәселелері бойынша түсіндірмелері қарастырылды. Салыстырмалы-құқықтық материал ретінде ресейдің қылмыстық заңнамасы пайдаланылды.

Нәтижелер мен талқылау

Азаматтық-құқықтық мәмілелер мен алаяқтықтың өзіне тән ерекшеліктері мен айырмашылықтары бар, олар бір-бірімен тығыз байланысты болуы мүмкін, себебі азаматтық-құқықтық мәмілелер алаяқтық жасау құралы ретінде қолданылуы мүмкін. Әрине олар құқықтық реттеу саласы, құқықтық салдар, тараптардың әрекеттері және басқа да көптеген аспектілер бойынша бір-бірінен ерекшеленеді. Мәселен, азаматтық-құқықтық мәмілелер құқықтар мен міндеттерді заңды түрде жүзеге асыруға бағытталған, ал алаяқтықтың мақсаты – алдау және басқа тұлғаның есебінен заңсыз пайда табу. Азаматтық-құқықтық мәмілелерді жалпы немесе азаматтық юрисдикциядағы соттарда даулауға болады, олар мүліктік жауаптылықты туындататын азаматтық-құқықтық деликт болып табылады, ал алаяқтық қылмыстық жауаптылыққа тартылатын қылмыстық іс-әрекет болып саналады, ол үшін тіпті бас бостандығынан айыру жазасы да қарастырылған. Азаматтық-құқықтық деликтер азаматтық заңнаманың нормаларымен реттеледі, ал қылмыстық құқық бұзушылықтар қылмыстық заңнаманың. Азаматтық-құқықтық мәмілелерде екі тарап өзара келісім мен адалдық негізінде әрекет етсе, алаяқтықта бір тарап екінші тараптың сенімін алдап, теріс пайдалану ниетімен әрекет етеді, оның мүлкін заңсыз иеленеді.

Сондықтан, ҚР Жоғарғы Соты соттардың назарын пиғылдың пайда болу сәтіне аударады: «алаықтықты азаматтық-құқықтық қатынастардан ажырату үшін алаяқтық кезінде кінәлі адамда алдау немесе сенімді теріс пайдалану арқылы бөтен мүлікті жымқыруға немесе бөтен мүлікке құқықты иемденуге қатысты пиғыл бөтен мүлікті немесе оған құқық алуды көздейтін шартты жасасқанға дейін және (немесе) сол сәтте туындайтыны ескерілгені жөн» [2].

К.Э. Сетиаван, С.Е. Суварти, Нам Румель шарттық міндеттемелерді орындамау мен қылмыстық алаяқтық арасындағы айырмашылықты заңның қолдану аясынан көреді. Қылмыстық құқық жеке адамдардың қоғамдық өмірдегі мінез-құлқын реттеу үшін қолданылса, азаматтық құқық адамдар арасындағы қатынастарды реттеу үшін. Авторлар міндеттемелерді орындамауды, уақтылы орындамауды немесе міндеттемелерді уақытында, бірақ тиісінше орындамауды азаматтық құқық саласындағы міндеттемелерді орындамаудың нәтижесі деп танып, оларды қылмыстық заң бойынша біреуді алаяқтықпен айыптаумен алмастыруға болмайды деп санайды. Дегенмен, авторлар азаматтық істердің қылмыстық істерге айналып кететін жағдайларды жоққа шығармайды. Оның басты себебі қылмыстық және азаматтық юрисдикциядағы істерді ажырату немесе салыстыру әлі де қиынға соғады, құқық қорғау органдары кейде қылмыстық және азаматтық юрисдикцияларды сұрыптау мен таңдауда қиындықтарға тап болады, өйткені оларда алаяқтық пен дефолт арасындағы заңды шекараға қатысты түсінік жоқ [3, 761 б.].

Керісінше, Эгзонис Хадждари, Фулья Эрлюле шарт міндеттемелік қатынастарды құру, өзгерту немесе тоқтату мақсатында екі немесе одан да көп тараптардың ерік-жігерінің келісімі ретінде анықтай отырып, жағдайлардың едәуір бөлігінде азаматтық құқықтық мәмілелер алдау, қателік және мәжбүрлеуді қоса алғанда, шарттық келісім ақауы болған кезде жасалатынын мәлімдейді [4, 163–164 бб.].

И.А. Киселеваның ойынша, қылмыстық құбылыс ретіндегі алаяқтықтың ерекшелігі – меншік иесінің немесе басқа да мүлік иесінің өз мүлкін кінәліге өз еркімен беруі немесе басқа жолмен иеліктен шығаруы. Қылмыстық жолмен мүлікті иемденіп алған адам мүлікті оның меншігіне заңды түрде беру көрінісін тудыратындай әрекет жасайды. Дәл осындай әрекеттер ба-

рысында алаяқтық жасалады, оны келесідей анықтау керек: шарттық міндеттемелерді қасақана орындамаумен байланысты алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы бөтеннің мүлкін ұрлау немесе оған құқықтарды алу [5, 87 б.].

Р.Н. Шумов дұрыс атап өткендей, «занды тұлғаның ұйымдық-құқықтық нысандарын пайдалану арқылы жасалған алаяқтық жағдайлары жеке қылмыстар емес, жүйелі түрде үстеме пайда алуға бағытталған қылмыстық қызмет» [6, 35 б.].

Дегенмен, ҚР Қылмыстық іс жүргізу заңнамасына енгізілген «жазбаша нысанда жасалған және сот жарамсыз, жалған немесе өтірік деп танымаған азаматтық-құқықтық мәмілелерді орындамауға немесе тиісінше орындамауға негізделген бұзушылықтар жөнінде қылмыстық құқық бұзушылық туралы арыз, хабар немесе баянат тіркелуге жатпайды» [7] деген норма жағдайды одан әрі шиеленістіріп, жаңа қақтығыстар тудырды. Сол себепті азаматтар құқық қорғау органдарына алаяқтық туралы арыздармен немесе хабармен жүгінген кезде, аудандық ішкі істер бөлімі немесе прокуратура оларды сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде тіркеуден бас тартып, олар бойынша қылмыстық істі қозғамайды. Азаматтарға жалпы немесе азаматтық юрисдикция соттарына қаражатты өндіріп алу, келтірілген материалдық залалды және моральдық зиянды өтеу туралы азаматтық талаптармен жүгінуге кеңес береді. Ал, алаяқтық фактісі бойынша қылмыстық іс қозғау үшін азаматтар алдымен мәмілелерді жарамсыз, жалған немесе қулықпен жасалған деп тану туралы азаматтық талап қойып, жалпы және азаматтық юрисдикция соттарына жүгінулері тиіс екендігі түсіндіріледі.

Кей жағдайларда, қылмыстық іс қозғалған күннің өзінде де, қазақстандық зерттеушілер айтқандай, соттар ақтау үкімдерін шығаруда және тараптар арасында азаматтық-құқықтық қатынастардың бар-жоғын анықтау кезінде туындаған жанжалды азаматтық тәртіпте шешуді ұсынады (тіпті тараптардың бірі оған мүлікті беру фактісін жоққа шығарған кезде де) [8, 173 б.].

Құқық қорғау органдарының қызметкерлері азаматтарға мәмілелерді жарамсыз, жалған немесе қулықпен жасалған деп тану туралы талап-арыздарды ұсына отырып, олар ҚР Азаматтық кодексінің 157-бабының 3-бөлігіне және 160-бабының 1-бөлігіне сәйкес мұндай талаптарды тек мүдделі тұлғалар ғана емес, сонымен қатар тиісті мемлекеттік орган, оның ішінде прокурор да қоя алатындығын естен шығарады [9]. Яғни, прокурордың өзі де осындай талап-арыз түрлерімен соттарға жүгіне алады, әсіресе алаяқтық фактісі туралы арыздармен немесе хабармен құқық қорғау органдарына қызмет көрсету, жұмыстарды орындау және тауарларды сату туралы азаматтық-құқықтық мәмілелері бар бірнеше адам жүгінген жағдайларда. Іс жүзінде азаматтарға соттарда мәмілелерді жарамсыз, жалған немесе қулықпен жасалған деп тану оңайға соқпайтыны баршамызға мәлім.

Жалпы ереже бойынша, мұндай талап-арыздармен сотқа жүгінбес бұрын, талапкер жауапкерге талап қою арқылы туындаған дауды сотқа дейінгі немесе соттан тыс реттеу тәртібімен шешуі керек. Бұл ереже сақталмаған жағдайда, ҚР Азаматтық процестік кодексінің 152 бабындағы 1-бөлігінің 1) тармағына сәйкес, судья талап қоюды қайтаруы мүмкін [10]. Өзге жағдайларда, егер талап қоюда көрсетілген талаптар заңды және негізделген болса, онда судья талапкердің талап қою арызын қанағаттандыра алады. Сот тәжірибесі көрсеткендей, жауапкер шешімді ерікті түрде орындаудан жалтарады, содан кейін сот шешімін орындау мәжбүрлі түрде жүзеге асырылып, қаражатты, келтірілген материалдық залалды және моральдық зиянды, сот шығындарын өндіріп алу ұзақ жылдарға созылуы мүмкін, өйткені борышкердің тұрақты жұмыс орны, кірісі, жылжымалы және жылжымайтын мүлкі жоқ.

Біздің пікірімізше, соттардың жіберетін қателіктері азаматтық істі қарау кезінде олар өздеріне берілген конституциялық өкілеттіктер шегінде заңдылықты бұзу жағдайларына тиісті түрде ден қоймайтындығында және қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін байқамайтындығында болып отыр. ҚР Азаматтық процестік кодексінің 270 бабына сәйкес, «заңдылық бұзылған жағдайлар анықталған кезде сот жеке ұйғарым шығаруға және оны жіберуге құқылы, ал егер бұзушылыққа мемлекеттік органдар, лауазымды адамдар мен мемлекеттік қызметшілер тарапынан жол берілсе, сот жеке ұйғарым шығарады және оны басқару функцияларын атқаратын тиісті ұйымдарға, лауазымды немесе өзге де тұлғаларға жібереді, олар өздері қолданған шаралар туралы бір ай мерзім ішінде хабарлауға міндетті. Егер істі қарау кезінде сот тараптардың, процеске басқа да қатысушылардың, лауазымды немесе өзге де тұлғаның әрекеттерінен қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін тапса, ол бұл туралы прокурорға хабарлайды» [10].

Әсіресе, мәмілені жарамсыз деп тану туралы азаматтық істі қарастыра отырып, жалпы немесе азаматтық юрисдикция соттары алаяқтық фактісі бойынша сотқа дейінгі тергеуді ұйымдастыру үшін материалдарды құқық қорғау органдарына жіберу туралы жеке ұйғарым шығаруы әбден мүмкін.

Алайда, біз даулардың осы санаттары бойынша зерттеген азаматтық істер соттардың жеке ұйғарым шығармайтынын және прокурорға хабар жібермейтінін көрсетеді. Бұл ретте, азаматтық жауапкерге қатысты осы даулар бойынша кейіннен алаяқтық фактісі бойынша ҚР Қылмыстық кодексінің 190 бабы негізінде қылмыстық іс қозғалғанына назар аударған жөн.

ҚР Жоғарғы Сотының түсініктемелеріне сәйкес, «соттардың шарттық міндеттемелер кезінде алаяқтық жолмен жымқыруға қатысты пиғылдың болуын адамда қабылданатын міндеттемені орындауға нақты қаржы және өзге де материалдық мүмкіндіктің (материалдық-техникалық жарақтандыру, еңбек ұжымы және т. б.) немесе шарт бойынша міндеттемелерді орындауға бағытталған қызметті жүзеге асыруға қажетті лицензияның, рұқсаттың көрінеу жоқтығы, адамның жалған құрылтай құжаттарын немесе кепілдік хаттарды пайдалануы, мүлік бойынша берешектің немесе кепілдің болуы туралы ақпаратты жасыруы, көрінеу орындалмайтын шарттарды жасасуы және басқа мән-жайлардың жиынтығы анықтауы мүмкін екенін ескергені жөн» [2].

Яғни, жазбаша азаматтық-құқықтық мәмілелер болған жағдайда тұлғаның іс-әрекетіндегі алаяқтықты келесі белгілер көрсетуі мүмкін. Азаматтық-құқықтық мәміле жасасу кезінде адамның өзінің шарттық міндеттемелерін орындауға қаржылық және материалдық мүмкіндіктері (өндірістік цех, құрал-жабдықтар, жұмысшылар, еңбек шарты), тиісті рұқсат құжаттары, қол қою құқығы болмады, жалған құжаттарды пайдаланды, оның жасырған қарыздары болды, ол көрінеу мүмкін емес шарттық міндеттемелерді қабылдады және т.б. Осы жағдайлардың барлығы шарттық міндеттемелерді орындамауға, алаяқтыққа деген алғашқы ниеттің бар екендігін айқын көрсетеді. Аталған белгілер сотқа дейінгі тергеу барысында және сотта анықталуы, зерттелуі және дәлелденуі тиіс.

Ресейлік заң шығарушы қылмыскерлер қолданатын азаматтық-құқықтық мәмілелердің ашықтығы тұрғысынан заңның жетілмегендігін, сондай-ақ сот-тергеу тәжірибесінің теріс нәтижелерін, оның субъектілері осы түрдегі қылмыстарды саралауда өрескел қателіктер жіберетінін, жауаптылықты саралау және жазаны даралау талаптарын толық орындамайтынын ескере отырып, алаяқтықтың жаңа сараланған белгісін енгізді. Атап айтқанда, 03.07.2016 жылғы N 323-ФЗ Федералдық заңымен Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 159-бабы 5-бөлікпен толықтырылды: «кәсіпкерлік қызмет саласындағы шарттық міндеттемелерді қасақана орындамаумен байланысты алаяқтық, егер бұл әрекет елеулі зиян келтіруге әкеп соқтырса» [11].

Осыған орай, шарттық міндеттемелерді орындамағаны үшін қаражатты өндіріп алу туралы азаматтық істер мен алаяқтық туралы қылмыстық істер бойынша қазақстандық сот тәжірибесін талдауға салған жөн. Осылайша, тауарларды сату, жұмыстарды орындау, қызметтерді көрсету туралы азаматтық-құқықтық сипаттағы келісім-шарттардан туындайтын азаматтық даулар бойынша 2021–2023 жж. аралығындағы сот тәжірибесі көрсеткендей, «Нұрлан» (аты өзгертілген) есімді азамат бірнеше адамдармен бірлесіп, өздерін жиһаз өндіретін жеке кәсіпкерміз деп таныстырып, көптеген тапсырысшылармен азаматтық-құқықтық мәмілелер жасайды. Мәмілелердің шартына сәйкес, тапсырысшылар жиһаздың 50%–70% алдын ала төлеулері тиіс. Ең қызықтысы, ақшалардың көбісі «Нұрлан» көрсеткен үшінші тұлғалардың есеп шоттарына түседі. Ал, орындаушы тапсырысты 20-25-30 жұмыс күні ішінде өндіріп, жиһаздың қалған 30%–50% алуы тиіс. Көрсетілген мерзімнен кейін орындаушы жиһазды өндірген жоқ. Арада 3-6-12-18 айлар өткен соң, тапсырысшылар жалпы және азаматтық юрисдикция соттарына жүгінеді. Соттардың шешімімен талап қоюшылардың жауапкерден қаражатты өндіріп алу туралы талаптары толық қанағаттандырылды [12]. Әдеттегідей жауапкерлер сот шешімдерін ерікті түрде орындамайды. Жеке сот орындаушылар атқарушылық іс жүргізуді қозғағанмен, борышкерлерден қаражатты өндіріп алу мүмкін емес, өйткені олардың тұрақты жұмыс орны, табысы және өндіріп алуды қолдануға болатын жылжитын не жылжымайтын мүлкі табылмайды.

Бұл жердегі жалпы және азаматтық юрисдикция соттарының жіберген қателігі олардың заңдылық бұзылған жағдайларын анықтамауы және азаматтық істі қарау кезінде жауап-

керлердің немесе құқық қорғау органдары қызметкерлерінің әрекеттерінен қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін таппауы болып саналады. Егер де соттар дер кезінде заңдылық бұзылған жағдайларын анықтап, жеке ұйғарым шығарып, прокурордың назарын қылмыстық құқық бұзушылық белгілеріне аударғанда, «Нұрлан» мен оның сыбайластарына қатысты алаяқтық фактісі бойынша қылмыстық іс әлдеқашан қозғалуы әбден мүмкін еді.

Д.Ш. Құсайынов байқағандай, ҚР 2015 жылғы Азаматтық процестік кодексіне азаматтық-құқықтық мәміледе алаяқтық белгілері анықталған кезде соттың алдын ала тергеу органдарына жүгіну құқығы ғана белгіленген, бірақ мұндай міндеттеме белгіленбеген. Осыған байланысты, алаяқтық туралы ақпарат көзі өте сирек әрекет етеді. Бұл ретте сот алаяқтық белгілерін анықтауға енжар әрекет жасайды [13, 124 б.]. Автордың айтып отырғаны бұрын қолданыста болған ҚР 1999 жылғы Азаматтық іс жүргізу кодексінің 208-бабының 3-бөлігінде қамтылған норма: «Егер ұсынған дәлелдемесі жалған деп танылған адамның әрекеттерінде қылмыстық құқық бұзушылық белгілері болса, сот материалдарды сотқа дейінгі тергеп-тексеруге бастамашылық жасау үшін прокурорға жібереді» [14].

Тек 2023 ж. «Нұрлан» мен «Мұрат» есімді азаматқа қатысты ҚР Қылмыстық кодексінің 190-бабы 3-бөлігінің 4-тармағымен 22 эпизодтан тұратын қылмыстық іс қозғалады. Тергеумен анықталғандай, 2021 жылдан бастап, «Нұрлан» мен «Мұхтар» «Азей» және «Мұратханұлы» деген атаулармен жеке кәсіп ашып, Алматы қаласы мен облысында жиһаз жасап-сатумен айналыспақ болған, бірақ жиһаз жасайтын қоймасының жоқтығынан олар тапсырыстарды орындай алмайды. Осыдан кейін айыпталушылар алдын ала сөз байласып, олардың жәбірленушілерді алдап, сенімдерін теріс пайдаланып, мүлікке құқықты иемдену қылмыстық ойлары туып, жеңіл ақша табу мақсатымен, Алматы қаласының Алатау ауданында орналасқан жиһаз жасау қоймасын жалға алып, өздерінің қылмыстық ойларын жүзеге асыру үшін, «Инстаграм» желісінде «Nur-Mebel-Trade» деген сілтеме ашып, түрлі жиһаздардың суреттерін салып, үйге арналған барлық жиһаздарды өндіретіндері туралы жарнама жасап, абоненттік номерді тіркеп қойған. Сонымен қатар, «Нұрлан» мен «Мұхтар» жәбірленушілерді сендіру мақсатында ұялы телефон арқылы «Goggle» парақшасы арқылы, лицензиясыз келісім-шарттарды жүктеп, оған мөрлерін басып, дүкеннен қаламсап, журнал, ұзындық өлшегіш (метр) сатып алған.

Сөйтіп 22 жәбірленушілерден жиһазға тапсырыс алған. Оларға келтірілген материалдық залалдың жалпы сомасы 20 563 000 мыңнан астам. Жәбірленушілердің көбісі «Каспий голд» қосымшасы арқылы ақшаны несиеге алған және бөліп төлеуді рәсімдеген. Сот үкім шығарғанға дейін, айыпталушылар жәбірленушілерге ақшаларын қайтарып, олар жалпы және азаматтық юрисдикция соттарында талап арыздардан бас тартып, екі жақ бір бірімен татуласып, жәбірленушілер Алматы қаласы Алатау аудандық сотын айыпталушыларға жеңіл жаза беруін сұрайды [15]. Алматы қаласы Алатау аудандық сотымен «Нұрлан» мен «Мұхтар» 190-бабы 3-бөлігінің 4-тармағымен кінәлі деп танылып, оларға 3 жыл 6 айға мерзімге бас бостандығын шектеу түріндегі жаза тағайындалады [16].

Уақыт өте, Нұрлан есімді азамат соттылығына қарамастан, әлі күнге дейін өзінің жиһаз жасау жеке кәсібін жалғастырып келеді. Бірақ бұл жолы Нұрлан өзге азаматтардың, соның ішінде өзінің жұбайы мен бауырларының атынан, бірнеше ЖШС пен ЖК тіркетіп, «Инстаграм» желісінде жаңадан «Lux mebel» деген сілтеме ашып, серіктестерімен тапсырыстар қабылдап, тапсырысшылармен азаматтық құқықтық мәмілелерді жасасып, алдын ала 70%-90%-100% ақшаны алады. Сонымен қатар, олардың күдігін тудырмау үшін кейбіреуіне жиһаздың тек жақтауын орнатады. Түрлі сылтауларды себеп етіп, жиһаздардың қасбетін, үстел үстін, аспаптар мен құрал-саймандарын жеткізбейді. Саны 20-ға жуық тапсырысшылар бірлесіп, соның ішінде осы жұмыстың негізгі авторы да, сотқа дейінгі тәртіппен орындаушыға заңды талаптарын қойып, тұрғылықты жерлері бойынша соттарға жүгініп, тіптен аудандық ішкі істер бөлімдеріне алаяқтық фактісі бойынша арыздарын да жазып, қоғамдық резонанс тудыру мақсатында БАҚ-ның өкілдеріне өтініш те жасаған. Ең сорақысы, арыздар тіркелмеген, олардың негізінде ҚР Қылмыстық кодексінің 190 бабымен қылмыстық істер ашылмаған және тергелмеген күйде. Осының салдарынан алданған тапсырысшылардың саны күн сайын артып келеді. Жергілікті полиция қызметіне келетін болсақ, учаскелік полиция қызметкерлері қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу міндеттеріне сай, өз тарапынан сотталғанға тиесілі ешқандай да іс-шаралар қолданбаған. Еске сала кетсек, ҚР Қылмыстық кодексінің 45-ба-

бына сәйкес, соттың үкімімен бас бостандығы шектелген сотталғандар жазаны тұрғылықты жері бойынша қоғамнан оқшауланбай өтейді және де олардың үстінен пробацялық бақылау жүргізіледі.

Қорытынды

Жоғарыда келтірілген азаматтық және қылмыстық істерден көрініп тұрғандай, алдау және сенімге қиянат жасау арқылы жасалған алаяқтық өзінің әрекет нысаны бойынша сыртқы жағынан азаматтық-құқықтық мәмілелер негізінде шарттық міндеттемелерді орындамаумен немесе тиісінше орындамаумен кейбір ұқсастыққа ие. Ал мүлік азаматтық және қылмыстық заңнаманың қорғау объектісі болып табылады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, іс-әрекетте алаяқтық белгілерін анықтаудың қиындығы, бір қарағанда, сырт көзге еріктілік пен адалдық талаптарына негізделген заңды түрде жасалған азаматтық-құқықтық мәмілелердің белгілерінің болуында. Азаматтық-құқықтық мәмілелер мен алаяқтықтың аражігін ажырату тек ҚР Қылмыстық кодексінің 190-бабында қарастырылған қылмыс құрамының белгілері дәлелденбенген жағдайда қажет етіледі. Алаяқтық үшін қылмыстық жауаптылық кәсіпкерлік саласындағы шарттық міндеттемелерді алдын ала немесе кенеттен пайда болған қасақана орындамаумен ұштасқан, тауарларды сату, жұмыстарды орындау, қызметтерді көрсету мүмкін еместігі кәсіпкерлерге алдын ала белгілі болған жағдайларда жоққа шығарылмайды. Біздің ойымызша, алдау мен сенімді теріс пайдалану алаяқтықты саралау үшін жеткіліксіз. Алаяқтықты азаматтық-құқықтық мәмілелерден ажырату кезінде оның құрамындағы алдау мен сенімді теріс пайдалану жәбірленушілердің өздері мүлікті ерікті түрде берудің әсерінен болатын мән жағдайлардың рөлін атқаратынын негізге алу қажет. Яғни, бұл жерде жәбірленушіге азаматтық-құқықтық мәміленің өзі сөзсіз әсер етеді.

Біз қылмыстық қудалау органдары азаматтардың кәсіпкерлік саласындағы алаяқтық фактілері туралы өтініштері мен хабарларына тиісті түрде ден қоюы тиіс деп есептейміз. Бұл ретте олар ҚР Қылмыстық-процестік кодекстің ережелерімен ғана шектелмей, сондай-ақ ҚР Жоғарғы Сотының алаяқтық істері бойынша сот практикасы мәселелері жөніндегі түсіндірмелерін басшылыққа алуы қажет. Өз кезегінде, соттар қаражатты өндіріп алу, шығынды өтеу, азаматтық-құқықтық мәмілелерді жарамсыз, жалған немесе өтірік деп тану туралы азаматтық талап-арыздар бойынша істерді қарау кезінде тараптар мен өзге де тұлғалардың, оның ішінде мемлекеттік қызметкерлер мен лауазымды тұлғалардың әрекеттерінен қылмыстық құқықбұзушылық құрамының белгілерінің бар-жоғына назар аударуы тиіс. Егер ондай белгілер анықталған жағдайда, бұл туралы дереу прокурорға хабарлауы қажет.

Кәсіпкерлік қызмет саласындағы азаматтық-құқықтық мәмілелер түрінде жасырылған алаяқтықпен күрес тұрғысынан ең үлгілі заңнамалық тәжірибе – Ресейдің тәжірибесі. Ол Қылмыстық кодексінде кәсіпкерлік қызмет саласындағы алаяқтық үшін қылмыстық жауаптылыққа тарту мүмкіндігін көздейді. Бұл тәжірибені зерделеп, өзімізге үлгі етуге тұрарлық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 2018–2024 жылдар кезеңіндегі Қазақстан Республикасындағы қылмыстың жай-күйі туралы статистикалық деректер. Құқық қорғау органдары қызметінің негізгі көрсеткіштері туралы ақпарат. Қол жетімділік «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесімен қамтамасыз етілген. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000006S> (өтініш берілген күн: 25.05.2025)

2 Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 нормативтік қаулысы. URL: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators> (өтініш берілген күн: 25.05.2025)

3 Setiawan C.E., Suwanti Nam Rumkel Analysis of Fraud in Civil on Agreements Resulting in Default // Journal of Social Science. 2021, no. 2(6), pp. 760–770.

4 Egzonis Hajdari, Fulya Erlüle. Elements, Types and Consequences of Fraud according to Obligation Law – A comparative approach between legislation in Turkey and Kosovo // International Comparative Jurisprudence. 2018, no. 4(2), pp. 163–177.

5 Киселева И.А. Критерии разграничения мошенничества в сфере предпринимательской деятельности и гражданско-правового деликта // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2013. – № 3(2). – С. 87–90.

6 Шумов Р.Н. Мошенничество в сфере аренды жилья // Юрист. – 2003. – № 3. – С. 35–40.

7 Қылмыстық-процестік кодекс. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ заңы. Қол жетімділік «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесімен қамтамасыз етілген. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (өтініш берілген күн: 25.05.2025)

8 Смаилова И.М. К вопросу о межотраслевой конкуренции уголовного и гражданского законодательства при квалификации мошенничества // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2012. – № 3(27). – С. 170–175.

9 Азаматтық кодекс. Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII заңы. Қол жетімділік «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесімен қамтамасыз етілген. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> (өтініш берілген күн: 25.05.2025)

10 Азаматтық процестік кодекс. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ заңы. Қол жетімділік «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесімен қамтамасыз етілген. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> (өтініш берілген күн: 26.05.2025)

11 «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации по вопросам совершенствования оснований и порядка освобождения от уголовной ответственности»: Федеральный закон от 03.07.2016 N 323-ФЗ. Доступ предоставлен информационно-поисковой системой «Консультант Плюс». URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_200696/ (дата обращения: 26.05.2025)

12 Решение Алатауского районного суда города Алматы от 10 мая 2023 года по гражданскому делу № 7575-23-00-2/621 о взыскании денежных средств: судебные акты. Доступ предоставлен единым окном «Судебный кабинет» для доступа к электронным сервисам судебных органов Республики Казахстан. Режим доступа: для зарегистрированных пользователей. URL: <https://office.sud.kz/new/> (дата обращения: 30.05.2025)

13 Кусаинов Д.Ш. Особенности первоначального этапа расследования мошенничества в сфере жилищных отношений // Вестник института законодательства Республики Казахстан. – 2015. – № 1(37). – С. 122–127.

14 Азаматтық процестік кодекс. Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі N 411 Заңы. Қол жетімділік «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесімен қамтамасыз етілген. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000411> (өтініш берілген күн: 30.05.2025)

15 Определение Жетысуского районного суда города Алматы от 17 октября 2023 года по гражданскому делу № 7515-23-00-2/2294 о возвращении искового заявления: судебные акты. Доступ предоставлен единым окном «Судебный кабинет» для доступа к электронным сервисам судебных органов Республики Казахстан. Режим доступа: для зарегистрированных пользователей. URL: <https://office.sud.kz/new/> (дата обращения: 30.05.2025)

16 Алматы қаласы Алатау аудандық сотының 2023 жылғы 30 қазандағы № 7575-23-00-1/225 қылмыстық ісі бойынша үкімі: сот актілері. Қол жетімділік «Сот кабинеті» Қазақстан Республикасы сот органдарының электрондық сервистеріне қол жеткізуге арналған бірыңғай терезесімен қамтамасыз етілген. Кіру режимі: тіркелген қолданушылар үшін. URL: <https://office.sud.kz/new/> (өтініш берілген күн: 30.05.2025)

REFERENCES

1 2018–2024 жылдар кезеңіндегі Қазақстан Республикасындағы қылмыстың жай-күйі туралы статистикалық деректер. Құқық қорғау органдары қызметінің негізгі көрсеткіштері туралы ақпарат. Қол жетімділік «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесімен қамтамасыз етілген. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000006S> (өтініш берілген күн: 25.05.2025). (In Kazakh).

2 Алашақтық туралы істер бойынша сот практикасы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 нормативтік қаулысы. URL: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators> (өтініш берілген күн: 25.05.2025). (In Kazakh).

3 Setiawan C.E., Suwarti Nam Rumkel (2021) Analysis of Fraud in Civil on Agreements Resulting in Default // Journal of Social Science, no. 2(6), pp. 760–770. (In English).

4 Egzonis Hajdari, Fulya Erlüle (2018) Elements, Types and Consequences of Fraud according to Obligation Law – A comparative approach between legislation in Turkey and Kosovo // *International Comparative Jurisprudence*, no. 4(2), pp. 163–177. (In English).

5 Kiseleva I.A. (2013) Kriterii razgranicheniya moshennichestva v sfere predprinimatel'skoj dejatel'nosti i grazhdansko-pravovogo delikta // *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo*. No. 3(2). P. 87–90. (In Russian).

6 Shumov R.N. (2003) Moshennichestvo v sfere arendy zhil'ja // *Jurist*. No. 3. P. 35–40. (In Russian).

7 Qylmystyq-prosestik kodeks. Qazaqstan Respublikasynyñ 2014 jylǵy 4 şildedegı No. 231-V QRZ zańy. Qol jetımdılık «Ädilet» aqparattyq-qúyqytyq júiesimen qamtamasyz etilgen. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (ötınıs berilgen kún: 25.05.2025). (In Kazakh).

8 Smailova I.M. (2012) K voprosu o mezhotraslevoj konkurencii ugovnogo i grazhdanskogo zakonodatel'stva pri kvalifikacii moshennichestva // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan*. No. 3(27). P. 170–175. (In Russian).

9 Azamattyq kodeks. Qazaqstan Respublikasynyñ 1994 jylǵy 27 jeltoqsandaǵy No. 268-HIII zańy. Qol jetımdılık «Ädilet» aqparattyq-qúyqytyq júiesimen qamtamasyz etilgen. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> (ötınıs berilgen kún: 25.05.2025). (In Kazakh).

10 Azamattyq prosestik kodeks. Qazaqstan Respublikasynyñ 2015 jylǵy 31 qazandaǵy No. 377-V QRZ zańy. Qol jetımdılık «Ädilet» aqparattyq-qúyqytyq júiesimen qamtamasyz etilgen. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> (ötınıs berilgen kún: 26.05.2025). (In Kazakh).

11 «O vnesenii izmenenij v Uголовnyj kodeks Rossijskoj Federacii i Uголовno-processual'nyj kodeks Rossijskoj Federacii po voprosam sovershenstvovaniya osnovanij i porjadka osvobozhdeniya ot ugovnoj otvetstvennosti»: Federal'nyj zakon ot 03.07.2016 No. 323-FZ. Dostup predostavljen informacionno-poiskovoj sistemoj «Konsul'tant Pljus». URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_200696/ (data obrashhenija: 26.05.2025). (In Russian).

12 Reshenie Alatau skogo rajonnogo suda goroda Almaty ot 10 maja 2023 goda po grazhdanskomu delu No. 7575-23-00-2/621 o vyzskanii denezhnyh sredstv: sudebnye akty. Dostup predostavljen edinyim oknom «Sudebnyj kabinet» dlja dostupa k jelektronnym servisam sudebnyh organov Respubliki Kazahstan. Rezhim dostupa: dlja zaregistrovannyh pol'zovatelej. URL: <https://office.sud.kz/new/> (data obrashhenija: 30.05.2025). (In Russian).

13 Kusainov D.Sh. (2015) Osobennosti pervonachal'nogo jetapa rassledovaniya moshennichestva v sfere zhilishhnyh otnoshenij // *Vestnik instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan*. No. 1(37). P. 122–127. (In Russian).

14 Azamattyq prosestik kodeks. Qazaqstan Respublikasynyñ 1999 jylǵy 13 şildedegı No. 411 Zańy. Qol jetımdılık «Ädilet» aqparattyq-qúyqytyq júiesimen qamtamasyz etilgen. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000411> (ötınıs berilgen kún: 30.05.2025). (In Kazakh).

15 Opredelenie Zhetysuskogo rajonnogo suda goroda Almaty ot 17 oktjabrja 2023 goda po grazhdanskomu delu No. 7515-23-00-2/2294 o vozvrashhenii iskovogo zajavleniya: sudebnye akty. Dostup predostavljen edinyim oknom «Sudebnyj kabinet» dlja dostupa k jelektronnym servisam sudebnyh organov Respubliki Kazahstan. Rezhim dostupa: dlja zaregistrovannyh pol'zovatelej. URL: <https://office.sud.kz/new/> (data obrashhenija: 30.05.2025). (In Russian).

16 Almaty qalasy Alatau audandyq sotynyñ 2023 jylǵy 30 qazandaǵy No. 7575-23-00-1/225 qylmystyq ısı boıynsha úkımı: sot aktılerı. Qol jetımdılık «Sot kabinetı» Qazaqstan Respublikasy sot organdarynyñ elektrondyq servisterine qol jetkızuge arnalǵan bırıńǵai terezesimen qamtamasyz etilgen. Kırı rejımı: tırkelgen qoldanuşylar úşın. URL: <https://office.sud.kz/new/> (ötınıs berilgen kún: 30.05.2025). (In Kazakh).

УТАНОВ М.А.,¹

д.ю.н., доцент.

e-mail: mau_25@mail.ru

ORCID ID: 0009-0005-1119-3818

АУЕШОВА Б.Т.,²

к.ю.н., ассоциированный профессор.

e-mail: baueshova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1449-9941

ТОЙЛЫБЕКОВА Э.О.,³

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: elmira-01-1981@mail.ru

ORCID ID: 0009-0002-9301-9626

АБЛАЕВА Э.Б.,^{*4}

к.ю.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

ORCID ID: 0009-0002-3124-1248

¹Верховный суд,

г. Астана, Казахстан

²Каспийский университет технологии

и инжиниринга имени Ш. Есенова,

г. Актау, Казахстан

³Кызылординский университет им. Коркыт Ата,

г. Кызылорда, Казахстан

⁴КазНМУ им. С.Д. Асфендиярова,

г. Алматы, Казахстан

ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫЕ СДЕЛКИ КАК СРЕДСТВО СОВЕРШЕНИЯ МОШЕННИЧЕСТВА

Аннотация

В статье рассматриваются частые случаи использования гражданско-правовых сделок в качестве средства мошенничества, предусмотренного статьей 190 Уголовного кодекса Республики Казахстан. В частности, поднимаются вопросы разграничения мошенничества в сфере предпринимательской деятельности и неисполнения или ненадлежащего исполнения договорных обязательств, изыскиваются эффективные пути их правильного решения, вырабатываются конкретные предложения. В ходе исследования, определяя гражданско-правовые сделки средствами совершения мошенничества, подняты проблемы тесной связи мошенничества с гражданско-правовыми отношениями. Актуальность темы заключается в том, что, в действительности не занимаясь предпринимательством, с целью хищения чужого имущества и во избежание уголовной ответственности за мошенничество, мошенники обманывают потерпевших и злоупотребляют их доверием посредством заключения гражданско-правовых договоров купли-продажи товаров, выполнения работ, оказания услуг. Несмотря на рост случаев незаконного завладения чужим имуществом путем заключения гражданско-правовых сделок, обмана собственника мошенниками и злоупотребления его доверием для осуществления своих преступных намерений, в настоящее время заявления либо сообщения граждан о мошенничестве продолжают оставаться незарегистрированными, уголовные дела невозбужденными и нерасследованными по статье 190 УК РК. В работе изучена судебная практика по гражданским делам о неисполнении или ненадлежащем исполнении договорных обязательств и по уголовным делам о мошенничестве. Отражены ошибки, допущенные в деятельности органов уголовного преследования и суда. Разработаны рекомендации для улучшения судебно-следственной практики и повышения эффективности деятельности органов уголовного преследования и суда.

Ключевые слова: гражданско-правовые сделки, мошенничество, хищение чужого имущества, обман, злоупотребление доверием, корыстная преступность, преступления против собственности.

UTANOV M.A.,¹

d.l.s., associate professor.

e-mail: mau_25@mail.ru

ORCID ID: 0009-0005-1119-3818

AUESHOVA B.T.,²

c.l.s., associate professor.

e-mail: baueshova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1449-9941

TOILYBEKOVA E.O.,³

PhD, associate professor.

e-mail: elmira-01-1981@mail.ru

ORCID ID: 0009-0002-9301-9626

ABLAEVA E.B.,*⁴

c.l.s., associate professor.

*e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

ORCID ID: 0009-0002-3124-1248

¹Supreme Court,

Astana, Kazakhstan

²Caspian University of Technology and
Engineering named after Sh. Yessenov,

Aktau, Kazakhstan

³Korkyt Ata Kyzylorda University,
Kyzylorda, Kazakhstan

⁴KazNMU named after

S.D. Asfendiyarov,

Almaty, Kazakhstan

CIVIL LAW TRANSACTIONS AS A MEANS OF COMMITTING FRAUD

Abstract

The article discusses the most frequently used cases of civil transactions as a means of fraud specified in Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. In particular, the issues of distinguishing between fraud in the field of entrepreneurial activity and non-fulfillment or improper fulfillment of contractual obligations are raised, effective ways to solve them correctly are sought, and specific proposals are made. In the course of the study, civil law transactions were identified as ways to commit fraud, and the issues of the close relationship of fraud with Civil Law relations were raised. The relevance of this topic lies in the fact that, without actually doing business, but with the aim of embezzlement of other people's property, fraudsters deceive victims by concluding civil law contracts for the sale of goods, the performance of work, the provision of services, abuse their trust and evade criminal liability and punishment provided for fraud themselves. Despite the increasing number of cases of illegal legal appropriation of other people's property through the conclusion of civil law contracts, deception of the owner by fraudsters and abuse of his trust for the implementation of a criminal game, at the moment there are no complaints or reports of citizens about fraud, on the basis of which criminal cases under Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan remain unsolved and not investigated. The work examined the judicial practice of civil cases for non-fulfillment or improper performance of contractual obligations and criminal cases for fraud. Mistakes made in the activities of criminal prosecution bodies and the court were reflected. Recommendations have been developed to improve forensic investigative practice and improve the efficiency of criminal prosecution bodies and the court.

Keywords: civil law transactions, fraud, embezzlement of other people's property, deception, abuse of trust, mercenary criminality, crimes against property.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 14.07.2025

4 INTERNATIONAL AND COMPARATIVE LAW ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ҚҰҚЫҚ МЕЖДУНАРОДНОЕ И СРАВНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

FTAXP 10.79.21
ӨОЖ 343.131
JEL K14

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2025-1-3-122-132>

НҮРМАҒАНБЕТ Е.Т.,*¹

З.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.
*e-mail: yermek.nurmaganbet@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-6248-2429

НАКИШЕВА М.К.,¹

З.Ғ.К., қауымдастырылған профессор.
e-mail: makhabbat.nakisheva@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-2324-8992

ШАЙХАДЕНОВ Р.Н.,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.
e-mail: renat.shaikhadenov@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-8056-9798

¹Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар
және инжиниринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ ТЕҢГЕРІМ: ЖӘБІРЛЕНУШІ МЕН КҮДІКТІНІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ

Андатпа

Бұл мақалада қылмыстық іс жүргізу аясында жәбірленуші мен күдікті (айыпталушы) құқықтарын тепе-тең қорғауды қамтамасыз ету мәселелері қарастырылады. Автор жәбірленушінің процессуалдық құқықтарын алдын ала тергеу сатысында тану мен іске асырудың, оны қылмыстық процестің басқа қатысушыларымен тең дәрежеде қамтамасыз етудің маңыздылығына назар аударады. Жәбірленушілерге мемлекеттік құқықтық көмек көрсетуге қатысты нақты тетіктер мен нормативтік негіздердің болмауы тараптар арасындағы теңгерімсіздікке алып келеді және Конституцияда бекітілген негізгі қағидаларға қайшы келеді. Бұл теңгерімсіздікті жою үшін, авторлардың пікірінше, жәбірленушіге күдікті мен айыпталушыға берілген құқықтар көлемімен шамалас кеңейтілген құқықтық мүмкіндіктер беру қажет. Бұл әділет пен заңдылық қағидаттарын қалпына келтіруге ықпал етеді. Мақалада Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасына салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізіліп, қазақстандық үлгінің оң тәжірибелері анықталып, оларды РФ құқық жүйесіне енгізу ұсынылады. Сондай-ақ, Қазақстан тәжірибесіне сүйене отырып, Ресейде Жәбірленушілерге өтемақы төлеу қорын құрудың өзектілігі дәлелденеді.

Тірек сөздер: қылмыстық процесс, жәбірленушінің құқықтары, айыпталушының құқықтары, процессуалдық тепе-теңдік, тең құқықтылық қағидаты, мемлекеттік қорғау.

Кіріспе

Қылмыстық сот ісін жүргізудің басым мақсаттарының бірі – қылмыстық құқықбұзушылықтардан зардап шеккен жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету болып табылады. Бұл негізгі функция Ресей Федерациясының Қылмыстық-процессуалдық кодексінің 6-бабында бекітілсе, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процессуалдық кодексінің 8-бабында осыған ұқсас ереже қарастырылған. Демек, жәбірленушілердің құқықтық қорғалуы тек жарияланып қана қоймай, іс жүзінде де нақты тетіктер мен процессуалдық нормалар арқылы қамтамасыз етілуі тиіс [1].

Алайда Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының қылмыстық-процессуалдық нормаларын салыстырмалы талдау бұл қағидаттың нақты жүзеге асуына күмән туғызады. Қолданыстағы құқықтық базаның жетілдірілгеніне қарамастан, екі елдің кодекстерінде де қылмыстық құқықбұзушылықтардан жапа шеккен тұлғалардың құқықтарын тиімді қорғауға бағытталған кешенді құралдар жеткіліксіз. Ал күдіктілер мен айыпталушылардың құқықтарын қамтамасыз ету тетіктері әлдеқайда егжей-тегжейлі қарастырылғанымен, әсіресе күш көрсету немесе пайдакүнемдік ниетпен жасалған қылмыстар бойынша істерде жәбірленушілердің құқықтық жағдайы әлсіз және жеткіліксіз қорғалған болып отыр. Бұл мәселе жөнінде Е.В. Смахтин мен И.Г. Смирнова әділ түрде атап өткендей, қазіргі кезде жәбірленушілердің құқықтарын қорғау жай-күйі алаңдаушылық тудырады және жүйелі әрі жедел шешімдерді талап етеді [2].

Жәбірленушілер мен күдіктілердің құқықтарын қорғау тетіктерінің қылмыстық қудалаудың түрлі сатыларында қалай жұмыс істейтінін кезең-кезеңімен талдау кезінде елеулі теңгерімсіздік байқалады. Қылмыстық істің қозғалуының бастапқы кезеңінде-ақ түрлі тараптарға берілетін процессуалдық кепілдіктердің көлемі мен сипаты бойынша едәуір айырмашылық орын алады.

Жәбірленушінің құқықтық жағдайын қиындататын қосымша мәселе – құқықтық көмектің институционалдық жүйесінің болмауы. Мысалы, мемлекет негізі бар жағдайда күдіктіге тегін қорғаушы беруге міндетті болса, жәбірленуші заңда көзделген жекелеген жағдайларды қоспағанда, тек ақылы өкілдің көмегіне ғана жүгіне алады. Мұндай тәсіл тараптардың жарыспалылығын бұзады, әсіресе әлеуметтік тұрғыдан әлсіз топтарға – көмелетке толмағандарға, зейнеткерлерге, мүгедектері бар адамдарға қатысты мәселеде ерекше байқалады.

Сонымен қатар, қылмыс құрбандарының көпшілігі құқықтық сауаттылығының жеткіліксіздігіне байланысты өздерінің процессуалдық құқықтары мен оларды іске асыру мүмкіндіктерін білмейді. Әлеуметтанулық сауалнамалар нәтижелері бұл жағдайды растап отыр: жәбірленушілердің 60%-дан астамы өз құқықтарын білмегендіктен немесе сот жүйесіне сенімсіздік танытқандықтан құқықтық көмекке жүгінбейді.

Постқылмыстық қолдаудың жоқтығы да маңызды мәселе екенін атап өткен жөн. Халықаралық стандарттардан айырмашылығы – мысалы, Германияда, Францияда және Нидерландыда қылмыстан зардап шеккендерге арналған мемлекеттік өтемақы қорлары жұмыс істейді – Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасында мұндай институттар мүлде жұмыс істемейді немесе тек нормативтік деңгейде ғана жарияланған. Өтемақы тетігінің болмауы жәбірленушілердің екінші рет виктимизацияға ұшырауына әкеп соғады және оларға келтірілген залалды нақты өтеу мүмкіндігінен айырады.

Осылайша, айыпталушылар мен күдіктілердің құқықтарын қорғауға институционалдық басымдық беріліп, жәбірленушілер жеткілікті дәрежеде қорғалмаған жағдайда, әділ әрі теңгерімді қылмыстық сот төрелігі идеясы бұзылады. Бұл мәселені шешу тек заңнаманы түзетумен шектелмей, құқық қолдану тәжірибесіне деген көзқарасты да өзгертуге, сондай-ақ процестің барлық қатысушыларының, соның ішінде қылмыс құрбандарының да құқықтарының кепілі ретінде прокурордың рөлін күшейтуге бағытталуы қажет.

Мысалы, күдіктіге қатысты қолданыстағы заңнама заң көмегін дереу көрсету тәртібін көздейді. Атап айтқанда, фактілік ұсталынған сәттен бастап оған қорғаушыға қолжетімділік қамтамасыз етілуі тиіс – іс жүзінде бұл күдіктіні анықтау немесе тергеу органына жеткізу кезінде жүзеге асырылады, дегенмен заң бойынша бұл құқық ұсталған сәттен бастап жүзеге асады (РФ ҚПК 49-бабы). Сонымен қатар, күдіктіге процессуалдық құқықтары, соның ішінде

телефон соғу құқығы (РФ ҚПК 47-бабы), жақын туыстарын ұстау фактісі туралы хабарлау (РФ ҚПК 96-бабы) және басқа да құқықтық қорғауға бағытталған әрекеттер түсіндіріледі. Бұл кепілдіктердің барлығы кінәсіздік презумпциясы қағидатын іске асыруға және құқық қорғау органдары тарапынан теріс пайдалануға жол бермеуге бағытталған.

Ал жәбірленушіге қатысты осындай құқықтық механизм не мүлде жоқ, не фрагменттік түрде ғана іске асырылады. Заң оған өкілдің қатысуына мүмкіндік береді. Ол ретінде адвокат, туыс немесе жәбірленушінің өзі көрсеткен басқа да уәкілетті тұлға бола алады (РФ ҚПК 42-бабы, 2-бөлім, 8-тармақ). Алайда бұл норма практикада жиі іске аспайды, әсіресе жәбірленушінің құқықтық білімінің жоқтығы, кәсіби көмекке қол жеткізе алмауы немесе әрекет ету алгоритмін білмеуі жағдайында. Бұдан бөлек, қолданыстағы заңнамада жәбірленушіге тегін құқықтық көмек көрсету жөніндегі мемлекеттік органдардың міндеттері көзделмеген (жекелеген санаттардан басқа), бұл процессуалдық теңдік қағидатын іске асыруда айқын теңгерімсіздікке әкеледі.

Жәбірленушілерге құқықтық қолдау көрсетуде жүйелі тәсілдің болмауы сонымен қатар келесі жайттан да көрінеді: тұлға ресми түрде жәбірленуші деп танылатын процессуалдық шешім (анықтаушының, тергеушінің немесе судьяның қаулысы) қабылданғанға дейін, ол қылмыстық-процессуалдық заңда көзделген құқықтар мен кепілдіктерге ие болмайды. Яғни, тұлға ең осал жағдайда, қылмыс жасалғаннан кейінгі алғашқы кезеңде, нақты қорғау мен қолдау тетіктерінен, оның ішінде өтініш беру, лауазымды тұлғалардың әрекеттеріне шағымдану немесе дәлелдеме жинауға қатысу мүмкіндігінен айырылған.

Аталған жағдай ғылыми көзқарастармен де расталады. Мәселен, О.А. Малышева мен Б.Я. Гаврилов жәбірленушілерге заңмен берілген өздерінің бұзылған құқықтары мен мүдделерін қалпына келтіруге бағытталған өкілеттіктерді іске асыруда белсенділік танытпайтынын атап көрсетеді [3]. Авторлар әділ түрде атап өткендей, мұндай енжарлық көбіне мемлекеттік органдар тарапынан тиімді әрі институционалды қамтамасыз етілген құқықтық қолдаудың жоқтығынан туындайды.

Сонымен қатар, психологиялық және эмоционалдық факторға да назар аудару қажет: қылмыс құрбаны көбінесе күйзеліс, қорқыныш, абдырау жағдайын бастан кешіреді, бұл кәсіби заңгерлер немесе әлеуметтік қызметкерлер тарапынан сүйемелдеудің болмауымен одан әрі күшейеді. Күдіктіден айырмашылығы, ол ұсталынған сәттен бастап тергеу, қорғаушы және прокурорлық қадағалау түріндегі мемлекеттік қамқорлыққа алынады, жәбірленуші қылмыс жасалғаннан кейінгі алғашқы сағаттар мен күндері жағдайды өз бетінше шешуге мәжбүр болады. Бұл, өз кезегінде, қылмыстық сот ісін жүргізудің гуманистік бағыттылығына қайшы келеді.

Осылайша, алдын ала тергеп-тексеру органдарын жәбірленушінің құқықтарын қорғауды бастауға міндеттейтін нормалардың заңнамада болмауы тараптар арасындағы процессуалдық кепілдіктерде құрылымдық теңгерімсіздіктің бар екенін көрсетеді. Қылмыстық процестің қатысушыларының құқықтарының нақты теңдігін қамтамасыз ету үшін, кем дегенде ауыр және аса ауыр қылмыстар жасалған жағдайда немесе жәбірленуші әлеуметтік тұрғыдан осал топқа жататын болса, оларға міндетті құқықтық көмек институтын заң жүзінде бекіту қажет.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеу кешенді әдіснамалық базаға негізделген. Ол жалпы ғылыми таным әдістерін (талдау, жинақтау, индукция және дедукция) және арнайы тәсілдерді қамтиды: логикалық-құқықтық, жүйелік-құрылымдық, салыстырмалы-құқықтық, статистикалық және қылмыстық-процессуалдық реттеуді зерттеуге қолдануға болатын өзге де ғылыми талдау әдістері.

Сонымен қатар, жұмыс барысында қолданыстағы Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының қылмыстық-процессуалдық заңнамасындағы құқықтық олқылықтар мен қайшылықтарды анықтап, оларға сыни құқықтық баға беруге мүмкіндік берген формальды-құқықтық әдіс қолданылды. Тарихи-құқықтық әдіс жәбірленушілердің құқықтарын қорғау институтының қылмыстық процестегі эволюциясын зерттеуге ықпал етті. Бұл өз кезегінде осы санаттағы қатысушылардың құқықтарын іске асырудағы орныққан үрдістер мен институционалдық кедергілерді анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеудің эмпирикалық базасы

құқық қолдану тәжірибесіне, сот шешімдеріне және статистикалық деректерге сүйенеді, бұл жұмыста ұсынылған тұжырымдар мен ұсыныстар үшін объективті негіз қалыптастырды.

Аталған әдістерді кешенді қолдану жәбірленушілер мен күдіктілердің (айыпталушылардың) құқықтары арасындағы теңгерімсіздік мәселесін жан-жақты зерттеуге, нормативтік өзгерістердің қажеттілігін дәлелдеуге және қылмыстық-процессуалдық заңнаманы жетілдіру жөнінде теориялық тұрғыдан негізделген ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау

Жәбірленушінің құқықтарын қорғаудың маңыздылығы ресми түрде мойындалғанына қарамастан, қылмыстық-процессуалдық тәжірибеде бұл санаттағы процеске қатысушыларға мемлекеттік қолдау көп жағдайда формалды сипатта қалып отыр. Институционалдық деңгейде жәбірленушілерге құқықтық көмек көрсету тетігі дамымаған. Мәселен, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процессуалдық кодексінің 26-бабында жәбірленуші ерекше қорғауды қажет ететін субъектілер қатарында көрсетілмеген. Қылмыстың салдарынан жәбірленуші медициналық мекемеге түсіп, өз құқықтарын дербес жүзеге асыра алмайтын жағдайда, оны туыстарына хабарлау, медициналық көмек көрсетуге жәрдемдесу немесе келтірілген залалды өтеу бойынша қылмыстық қудалау органдарының міндеттерін реттейтін заң нормалары жоқ.

Мұндай жағдайларда жәбірленуші қылмыстық-процессуалдық жүйенің назарынан тыс қалып қояды, ал күдікті немесе айыпталушы керісінше, заңда көзделген барлық құқықтық және өзге де қолдауға ие болады: қорғаушының дереу тартылуы, тегін заң көмегі, сондай-ақ өзге де кепілдіктер қамтамасыз етіледі. Құқықтық мүмкіндіктердегі мұндай теңсіздік әділеттілік қағидатын бұзып, бұл қағидаттың тек Ресей Федерациясы Конституциясында ғана емес, сонымен қатар Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенция сияқты халықаралық құқықтық актілерде де жария етілгеніне қайшы келеді.

РФ ҚПК-нің 42-бабы жәбірленушіге бірқатар кепілдіктер береді, соның ішінде қылмыстық іс қозғаудан бас тартуға шағымдану құқығын (42-бап, 2-бөлім, 18 және 19-тармақтар). Алайда практикада мұндай шағымдар соттар тарапынан жиі ескерусіз қалады. Зерттеушілер кейбір жағдайларда соттар шағымды қабылдаудан бас тартып, оны шағымдану нысанасы жоқ деп негіздейтінін атап көрсетеді [5]. Мұндай тәсіл жәбірленушінің құқықтарын қорғаудың маңызды құралын жоққа шығарып, әділдікке қол жеткізуді қиындатады.

Жәбірленушінің қылмыс туралы хабарламаны тексеру кезеңіне қатысуын реттейтін нақты заңнамалық механизмдердің болмауы да ерекше алаңдаушылық тудырады. РФ ҚПК-нің 144-бабы 1.1-тармағына сәйкес, қылмыс туралы хабарламаны тексеруге қатысушыларға олардың құқықтары мен міндеттері түсіндіріліп, оларды іске асыру қамтамасыз етілуі тиіс. Алайда келесі маңызды мәселелер шешімін таппаған күйінде қалып отыр: бұл түсіндіруді қандай орган немесе лауазымды тұлғалар жүргізеді, бұл міндет процеске қатысушылардың қай санатына қатысты қолданылады және қандай нақты рәсімдер аталған құқықтардың жүзеге асырылуына кепілдік береді. Нақты алгоритмнің болмауы құқықтық анықсыздық пен вакуумға алып келіп, бұл ережелер жәбірленушілерге толығымен қолданыла ма, жоқ па деген сұрақ туындатады.

Бұдан бөлек, сот және тергеу тәжірибесін талдау жәбірленушілердің көп жағдайда қылмыс туралы хабарламаны тексеру барысы туралы ақпарат алмайтынын, дәлелдер ұсыну немесе куәларды сұрау сияқты процессуалдық әрекеттерге қатыса алмайтынын көрсетіп отыр. Осылайша, олар толық құқықты қатысушылар емес, тек сырттай бақылаушылар ролінде қалып қояды. Бұл құқық қорғау жүйесіне деген сенімді төмендетіп, азаматтарда әділеттілік пен қорғалудың шынайы сезімін қалыптастыруға кедергі келтіреді.

Ғылыми қауымдастық жәбірленушінің сотқа дейінгі тексеру кезеңіне қатысуын егжей-тегжейлі реттейтін нормативтік рәсімді әзірлеу және енгізу қажеттігін алға тартады. Атап айтқанда, алдын ала тергеу органдарының лауазымды тұлғаларын жәбірленушіге оның процессуалдық мәртебесін, құқықтары мен құқықтық қорғау құралдарын түсіндіруге, сондай-ақ қылмыстық іс қозғау мәселесін шешуде маңызы бар негізгі процессуалдық әрекеттерге қатысуын қамтамасыз етуге міндеттейтін нормаларды заңда бекіту ұсынылады [6].

Осы тұрғыда Қазақстан Республикасы заңнамасындағы оң тәжірибені қолдану орынды болар еді. Онда жәбірленушінің жеке айыптау арызын беруге және мемлекеттік айыптаушы бас

тартқан жағдайда да сотта айыптауды қолдауға қатысуына мүмкіндік беретін норма көзделген (ҚР ҚПК 71-бап, 6-бөлім, 16-тармақ). Бұл норма Ресей Федерациясының қылмыстық-процессуалдық заңнамасында жәбірленушінің процессуалдық мүмкіндіктерін кеңейтуге және тараптар мүдделерінің нақты теңгерімін қалыптастыруға бағытталған ұқсас ережелерді әзірлеу үшін негіз бола алар еді.

Соған қарамастан, жоғарыда аталған құқықтарға ие болғанымен, жәбірленуші күдікті не айыпталушыға қарағанда әлі де аз қорғалған жағдайда қалып отыр. Атап айтқанда, қылмыстық-процессуалдық заңнамада мемлекет тарапынан жәбірленушіге тегін заң көмегін көрсетуге міндеттейтін тетіктер жоқ. Мұндай көмек тек жекелеген жағдайларда ғана, мысалы, кәмелетке толмағандар мен жыныстық сипаттағы қылмыстардан зардап шеккендерге ғана (РФ ҚПК 45-бабы, 2.1-бөлімі) көзделген. Мұндай тәсіл жәбірленушінің білікті құқықтық қорғауға қол жеткізу мүмкіндігін шектеп қана қоймай, оның бұзылған құқықтарын қалпына келтіруге кедергі келтіретін нақты тосқауылдар туғызады [7].

Жәбірленушінің қылмыстық әрекет салдарынан уақытша не тұрақты құқық қабілеттілігінен айырылу жағдайында оның мүлдіктік және жеке мүдделерін қорғау мәселесі ерекше назар аударуды талап етеді. Айыпталушыға қатысты – оның мүлкін қорғау, жақындарына (балаларына, қарт ата-анасына) қамқорлық жасау сияқты бірқатар шаралар қарастырылғанымен, жәбірленуші көбінесе мүлде құқықтық қорғаныссыз жағдайда қалып қояды. Бұл әсіресе ол емдеу мекемесінде болып, өз мүддесін өз бетінше қорғай алмайтын кезде өзекті. Туыстарды хабардар ету, өкіл тағайындау немесе жәбірленушінің мүддесін қорғауға бағытталған уақытша әкімшілік шешімдер қабылдау рәсімдері заңмен реттелмеген.

Сондай-ақ, жәбірленуші қылмыстық іс аяқталғанға дейін қайтыс болған жағдайда, оның мүдделерін қорғау мәселесі де шешілмеген күйінде қалып отыр. Егер құқықтық мирасқор тағайындалмаса немесе өкілі болмаса, қолданыстағы заңнама оның құқықтары мен мүдделерін одан әрі қорғауға кепілдік бермейді. Бұл жәбірленушінің құқықтық жағдайына қатысты фрагменттік көзқарастың бар екенін көрсетіп, нормативтік реттеуде жүйелі өзгерістер қажеттігін айғақтайды.

Процестегі тараптардың құқықтық жауапкершілік аспектісінде де айтарлықтай теңгерімсіздік байқалады. Күдікті (айыпталушы) жалған мәлімет бергені үшін іс жүзінде жауапкершіліктен босатылады және өз құқығын қорғау мақсатында шындықты бұрмалау тәсілін қолдана алады. Ал жәбірленуші әдейі жалған айғақ бергені, айғақ беруден бас тартқаны немесе тергеу әрекеттеріне қатысудан жалтарғаны үшін толық қылмыстық жауапкершілікке тартылады (РФ ҚПК 42-бабы, 7-бөлімі). Процестің қатысушыларына жүктелетін құқықтық салдардағы мұндай теңсіздік процессуалдық паритет қағидасын бұзады және жәбірленушілердің құқықтық қорғалу деңгейін төмендететін құқықтық асимметрияны қалыптастырады.

Осылайша, қолданыстағы нормативтік және құқық қолдану практикасы жәбірленушінің құқықтарын қамтамасыз етуге қатысты қазіргі тәсілдерді қайта қарау қажеттігін көрсетеді. Бұл тек заңнамалық олқылықтарды жоюмен ғана емес, сондай-ақ жәбірленушінің процестің екінші кезектегі емес, мемлекет тарапынан ерекше құқықтық қолдауға мұқтаж толыққанды тарап ретінде қарастыратын түбегейлі жаңа институционалдық көзқарасты қалыптастырумен де байланысты.

Сонымен қатар, жәбірленушінің құқықтық қорғалу деңгейін арттыру мақсатында, қылмыстық-процессуалдық заңнамада уәкілетті органдардың жәбірленушіге тек құқықтарының тізбесін ғана емес, сонымен қатар оларды тәжірибеде қалай жүзеге асыруға болатынын түсіндіру жөніндегі міндетін белгілеу қажет. Қазіргі таңда бұл рәсім, әдетте, қажетті кеңес беру көмегінсіз формалды хабарландырумен ғана шектеледі. Тиісті ақпараттың болмауы көптеген жәбірленушілердің өз процессуалдық мүмкіндіктерін – тергеу әрекеттеріне қатысу, өтініштер мен арыздар беру, өз мүдделеріне қатысты шешімдерге шағымдану сияқты құқықтарын – жүзеге асырмауына әкеп соқтырады.

Қиындықтар дәлелдемелік әрекеттер аясында да туындайды. РФ ҚПК 86-бабында жәбірленушіге дәлелдемелер ұсыну құқығы берілгеніне қарамастан, іс жүзінде оның дәлелдеу процесіне қатысуы шектеулі немесе мүлде жоққа тән. Бұл, әсіресе, жәбірленушінің айғақтары жалғыз дерек көзі болып табылатын жеке тұлғаға қарсы жасалған қылмыстар бойынша істерде айқын көрініс табады. Алайда, мұндай жағдайларда мемлекеттік айыптаушы жәбірленушінің

белсенді процессуалдық рөлін елемей, оны тек азаматтық талап қоюшы немесе жаза сұраушы тұлға ретінде шектеп қояды.

Сол сияқты, қылмыстық сотқа дейінгі кезеңде жәбірленушілердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету де жеткілікті дәрежеде реттелмеген. № 119-ФЗ Федералдық заңымен көзделген мемлекеттік қорғау шаралары шынайы тәжірибеде алдын ала тергеу органдары тарапынан жәбірленуші белсенді өтініш жасамайынша сирек бастамашылықпен қолданылуда. Бұл, әсіресе, үй ішілік зорлық-зомбылық, ұйымдасқан қылмыс немесе сыбайлас жемқорлық сипатындағы істерде, айыпталушы тарапынан қысым мен қауіп төнген жағдайларда жәбірленушілерді осал күйге түсіреді. Мұндай жағдайларда қорқыныш факторы олардың қорғау сұрауына жүгінуіне кедергі келтіруі мүмкін [8].

Әсіресе, жәбірленушілерге көмек көрсету мәселесінде тергеу органдары, халықты әлеуметтік қорғау органдары және денсаулық сақтау мекемелері арасындағы ведомствоаралық өзара іс-қимылдың бірыңғай тетігін әзірлеу қажеттігін ерекше атап өткен жөн. Бұл мәселе, әсіресе, жәбірленуші әлеуметтік осал топқа жататын азамат болған жағдайда – мүгедектер, кәмелетке толмағандар, қарт адамдар, тұрақты мекенжайы жоқ тұлғалар үшін аса өзекті. Жәбірленушілерді оңалту шараларын үйлестіре алатын пәнаралық топтар құру – қылмыстық процесті ізгілендіруге және жүйені тек қана қылмыскерді жазалауға емес, сонымен қатар қылмыс құрбанының құқықтарын қалпына келтіруге де бағыттауға жасалған қисынды қадам болар еді.

Жәбірленушілерді қорғауға қатысты қылмыстық-процессуалдық заңнаманы жетілдірудің өзектілігі дау тудырмайды. Қосымша нормативтік және ұйымдастырушылық тетіктер енгізілмейінше, қылмыстан зардап шеккендердің құқықтарын қорғау жөніндегі мемлекеттік функция тек декларативті сипатта қалып, нақты құқықтық құралдармен қамтамасыз етілмейді.

Сот талқылауы сатысында тараптардың жарыспалылық қағидаты бекітілуін жалғастырып келеді. Бұл жәбірленуші мен айыпталушының өз құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудағы мүмкіндіктерінің теңгерімді болуына ықпал етеді. Атап айтқанда, қылмыстық-процессуалдық заңнамада екі тарапқа да куәлар мен сарапшылардан жауап алу, өтініш білдіру, қарсы тараптың әрекеттеріне қарсылық білдіру, сондай-ақ сот жарыссөздеріне қатысу сияқты құқықтар берілген. Бұл ашық әрі жария процесте дәлелдеу базасын тең дәрежеде қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Заңнама тараптарға тек бірінші сатыда ғана емес, сонымен қатар апелляциялық, кассациялық және қадағалау сатыларында да бірдей процессуалдық құқықтар береді. Мысалы, РФ ҚПК-нің 389.1 және 401.2-баптарына сәйкес, жәбірленуші де, айыпталушы да сот үкімін, қаулыны немесе ұйғарымды, соның ішінде олардың негізделген дәлелдері мен айғақтарын қоса алғанда, шағымдана алады. Бұл ереже тараптардың процессуалдық мүмкіндіктерін кеңейтіп, сот бақылауы мен алдыңғы сатыларда кеткен қателіктерді түзету тетіктеріне қол жеткізуді қамтамасыз етеді.

Алайда жеке айыптау істерінде жәбірленушінің құқықтарын іске асыруына кедергі келтіретін жүйелі мәселелер сақталып отыр. РФ ҚПК-нің 318-бабына сәйкес, мұндай істерде жәбірленуші іс жүзінде айыптаушы рөлін атқарады. Алайда егер ол құқықтық дайындықсыз болса немесе сот отырысына дәлелді себепсіз келмесе, сот қылмыстық істі тоқтатуға құқылы (ҚПК 249 және 389.12-баптар). Бұл жағдайда жәбірленуші құқықтық қорғаусыз және әділ соттан тыс қалып қоюы мүмкін. Бұл аспект заңнамалық тұрғыда қайта ой елегінен өткізіп, жәбірленушіге прокуратура органдары немесе құқықтық кеңесшілер тарапынан процессуалдық қолдау көрсету мүмкіндігін қарастыруды талап етеді.

Осылайша, тараптардың құқықтарын жақындатуға бағытталған прогрессивті нормалар болғанына қарамастан, қылмыстық процесте қатысушылардың теңдігін толық қамтамасыз етуге кедергі келтіретін құрылымдық және ұйымдастырушылық олқылықтар әлі де бар. Бұл олқылықтарды жою үшін жәбірленушілерге қолдау көрсету тетіктерін институционализациялауға және шынайы процессуалдық теңгерімді қамтамасыз етуге бағытталған кешенді құқықтық реформа қажет.

Процестік мүмкіндіктер теңдігі жалпы алғанда апелляциялық, кассациялық және қадағалау сатыларында, сондай-ақ сот шешімін орындау сатысында да сақталады. Алайда жеке айыптау істерінде бұл қағидаттан айтарлықтай ауытқушылықтар бар. РФ ҚПК-нің 43 және 318-баптарына сәйкес, мұндай істерде жәбірленуші жеке айыптаушы ретінде қатысады. Егер

ол дәлелді себепсіз сотқа келмесе, ҚПК-нің 249 және 389.12-баптарына сүйене отырып, сот істі тоқтатуға құқылы. Бұл жағдай жәбірленушінің құқықтық қорғаныс пен әділ шешімнен айырылу қаупіне ұшыратады. Тіпті ол сотқа келсе де, жеке айыптаушының айыптауды тиімді қолдауға қабілетті екендігі әрдайым күмән тудырады [9].

Қазіргі қылмыстық-процессуалдық тәжірибеде процестің түрлі қатысушылары – күдікті (айыпталушы) мен жәбірленушінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың басымдығын анықтауға қатысты құқықтық дилемма жиі туындайды. Мысалы, егер айыпталушы істі алқабилердің қатысуымен қарауды сұраса, бұл ретте жәбірленушінің пікірі ескеруге жата ма деген сұрақ заңда нақты көрсетілмеген. Осыдан туындайтын заңды сұрақ: мұндай процессуалдық шешімді қабылдауда жәбірленушінің ұстанымы шешуші рөл атқаруы тиіс пе?

Ұқсас күмәндер қылмыстық қудалауды тоқтату (ҚПК 238-бабы) немесе мемлекеттік айыптаушының айыптаудан бас тартуы (ҚПК 246-бабы, 7-бөлім) жағдайларында да туындайды. Мұндай жағдайларда жәбірленушінің пікірін ескеріп, оны маңызды процессуалдық шешімдерді қабылдау процесіне қатыстыру қажет пе? Бұл тұрғыда, Қазақстан Республикасының ҚПК-сіндегі тәсіл ерекше назар аударуға тұрарлық. Атап айтқанда, ҚР ҚПК-нің 71-бабы, 6-бөлім, 16-тармағына сәйкес, мемлекеттік айыптаушы айыптаудан бас тартқан жағдайда да, жәбірленуші айыптауды өз бетінше қолдауға құқылы.

Қылмыстық процеске тән осындай қайшылықты жағдайлар оларды шешудің негізіне құқықтық қағидаттарды алу арқылы реттелуі тиіс. Атап айтқанда, РФ ҚПК-нің 14-бабында бекітілген кінәсіздік презумпциясы қағидасы негізге алынып, үкім заңды күшіне енгенге дейін айыпталушының құқықтарын қорғауға басымдық берілуі тиіс. Алайда, бұл жәбірленушінің құқықтарын қамтамасыз ету екінші кезекте қалуы керек дегенді білдірмейді. Күдіктінің мүдделерін қорғау мен қылмыстан зардап шеккен тұлғаның құқықтарын қалпына келтіруді қатар қамтамасыз ететін теңгерімді шешімдер қажет.

Қорытынды

Қолданыстағы қылмыстық-процессуалдық заңнаманы талдау жәбірленушінің құқықтарын қамтамасыз ету мен күдіктінің (айыпталушының) құқықтары арасында теңгерімсіздіктің бар екенін көрсетеді. Қылмыстық жауапкершілікке тартылған тұлғалардың құқықтарын реттеу мен қорғауға басымдық беріліп отырғаны айқын, ал жәбірленушілер, ерекше процессуалдық мәртебесіне қарамастан, өздерінің заңды мүдделерін іске асыруда шектеулі мүмкіндіктермен бетпе-бет келуде.

Қылмыстық процесте әділеттілікті қалпына келтіріп, теңгерімділікті нығайту үшін жәбірленушіге берілетін құқықтар мен кепілдіктер аясын кеңейту қажет. Ең алдымен, жәбірленуші белгілі себептермен өз міндеттерін өз бетінше орындай алмайтын жағдайда, оның кәмелетке толмаған балаларына, асырауындағы адамдар мен қарт ата-анасына қамқорлық көрсету бойынша уәкілеттіктерді прокуратураны қоса алғанда, мемлекеттік органдарға беру орынды болар еді. Мұндай шаралар жәбірленушінің мүлкін қорғау мен сақтау мәселелерін де қамтуы тиіс, әсіресе ол қылмыс салдарынан ауруханаға жатқызылып, жедел тергеу органдарына жүгіне алмай қалған жағдайларда.

Сонымен қатар, мемлекет жәбірленушіге денсаулығын қалпына келтіруге, келтірілген зиянды өтеуге және бүлінген мүлікті жөндеуге байланысты көмекті өз міндетіне алуы тиіс [10]. Мұндай міндеттерді жүзеге асыру үшін Қазақстан Республикасында қолданыстағы тетікке ұқсас, Жәбірленушілерге өтемақы төлеу қорын құру орынды [11]. Бұл көмек үкім шыққаннан кейін немесе азаматтық талап қанағаттандырылған соң ғана емес, қылмыс жасалған сәттен бастап шұғыл түрде көрсетілуі тиіс. Бұл қылмыстық сот төрелігінің әлеуметтік тиімділігін едәуір арттырар еді [12].

Жәбірленушіге мемлекеттік қорғау көрсету қағидатын заңнамалық тұрғыда бекіту де маңызды қадам болып табылады. Бұл оның процессуалдық мәртебесін нығайтып, қылмыстық процестегі тараптардың теңдігін тану бағытындағы қағидаттар жүйесінің аясын кеңейтеді. Сонымен бірге, қазіргі таңда күдіктілер мен айыпталушылар тарапынан әдейі жалған куәлік беру үшін жауапкершіліктің жоқтығы – қайта қаралуы тиіс тәжірибе. Тараптардың теңдігін қамтамасыз ету және қылмыстық іс бойынша шынайы ақиқатты анықтау мақсатында,

бұл иммунитетті жәбірленушіге де тарату не жалған айғақ бергені үшін барлық процеске қатысушыларға бірдей жауапкершілік белгілеу қарастырылуы мүмкін. Соңғы тәсіл ҚР ҚПК 24-бабында бекітілген істің мән-жайын жан-жақты, толық және объективті зерттеу қағидатына көбірек сәйкес келеді.

Жәбірленушінің, азаматтық талап қоюшының немесе жеке айыптаушының мүддесін білдіру институты көбіне адвокат, өзге өкіл немесе жақын туысы сияқты жеке тұлғаның қатысуы арқылы жүзеге асырылады. Алайда бұл тұлғалардың биліктік өкілеттіктерінің болмауы жәбірленушінің құқықтарын қорғау мүмкіндіктерін едәуір шектейді. Осыған байланысты, прокурорға қылмыстық процестің барлық кезеңінде – қылмыс жасалған сәттен бастап үкімнің толық орындалуына дейін, соның ішінде зиянды өтеуді қоса алғанда – жәбірленушінің мүдделерін қорғау жөніндегі өкілеттіктерді беру орынды болар еді. Бұл сондай-ақ айыптау тарапының позициясын күшейтіп, процессуалдық тепе-теңдікті қамтамасыз етуге сеп болар еді [13].

Ұсынылып отырған шараларды іске асыру қылмыстық сот өндірісін шынайы процессуалдық тепе-теңдікке жақындатып, барлық қатысушылардың, соның ішінде жәбірленушінің де құқықтарының тең деңгейде қорғалуына жол ашар еді.

Сонымен қатар, қазақстандық және халықаралық ғылыми қауымдастық жәбірленушілердің құқықтық мәртебесін жетілдіру және процессуалдық теңгерімді қамтамасыз ету мәселесіне назар аударып келеді. Мәселен, Б. Смагулов пен Е. Сулейменов жүргізген салыстырмалы зерттеуінде Қазақстан, Ресей және Германия қылмыстық іс жүргізу жүйелеріндегі жәбірленуші институтының ерекшеліктері талданып, Германия тәжірибесінде жәбірленушілерге институционалдық қолдау көрсетудің әлдеқайда дамығаны көрсетіледі [14]. Бұл зерттеу Қазақстан мен Ресей заңнамаларын жетілдіру барысында неміс моделінің оң тұстарын ескерудің өзектілігін дәлелдейді.

Ал отандық ғалымдар өз еңбектерінде Қазақстандағы қылмыстық істерді соттардың қарау тәжірибесін зерделей отырып, айыптау мен жәбірленуші мүдделерін үйлестіруде процестік келісім мен татуласу институттарының кеңінен қолданылатынын атап көрсетеді [15]. Олардың пікірінше, мұндай тәсілдер бір жағынан сот төрелігінің тиімділігін арттырса, екінші жағынан жәбірленушілердің әділ өтемақы алуына толық кепілдік бермей, олардың құқықтарын қорғауда әлсіздік тудырады.

Осы еңбектерді ескере отырып, жәбірленушінің құқықтық жағдайын нығайту, процессуалдық теңгерімді сақтау және халықаралық тәжірибеге сәйкес тиімді өтемақы тетіктерін енгізу Қазақстан мен Ресей қылмыстық іс жүргізу жүйелері үшін стратегиялық бағыттардың бірі болып қала береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Абдулвалиев А.Ф. Вопросы реализации государственной защиты прав потерпевших в рамках уголовного процесса // Журнал «Виктимология». – 2024. – Т. 11. – № 1. – С. 78–91.
- 2 Смахтин Е.В., Смирнова И.Г. Уголовно-процессуальные и криминалистические инструменты обеспечения прав потерпевших при осуществлении задач уголовного судопроизводства // Криминологический вестник Байкальского государственного университета экономики и права. – 2015. – Т. 9. – № 2. – С. 359–369.
- 3 Гаврилов Б.Я., Малышева О.А. Совершенствование защиты прав потерпевшего в стадии досудебного расследования // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. – 2018. – № 4(44). – С. 119–125.
- 4 Андрейцо С.Ю., Хазов Е.Н. Роль института Уполномоченных по правам человека в механизме защиты потерпевших // Вестник экономической безопасности. – 2021. – № 2. – С. 46–52.
- 5 Морозова Ю.А., Кудрявцева А.В. Эффективность реализации права потерпевшего на расследование: процессуальные аспекты // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право. – 2023. – Т. 23. – № 2. – С. 29–37.
- 6 Шипунова О.В. Особенности охраны прав потерпевших, умерших в ходе расследования уголовных дел // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2022. – № 1(59). – С. 48–54.
- 7 Федеральный закон от 20 августа 2004 года №119-ФЗ (в ред. от 01.07.2021 г.) «О государственной защите потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства» // Собрание законодательства РФ. – 2004. – № 34. – Ст. 3534.

- 8 Филиппова В.А. Современные вызовы в защите прав потерпевших на стадии предварительного следствия // *Modern Science*. – 2024. – № 4–1. – С. 54–58.
- 9 Головачук О.С. Актуальные аспекты охраны прав потерпевших по делам частного обвинения // *Судебная власть и уголовный процесс*. – 2020. – № 1. – С. 53–56.
- 10 Решняк М.Г. Некоторые аспекты совершенствования правового механизма защиты потерпевших в уголовном процессе // *Виктимология*. – 2021. – Т. 8. – № 2. – С. 121–124.
- 11 Бектенов А.Е., Омарова Н.Н. Анализ механизма Фонда компенсации потерпевшим: плюсы и минусы // *Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*. – 2021. – № 2(65). – С. 142–150.
- 12 Абдулвалиев А.Ф. Концептуальные положения о включении государственной защиты потерпевшего в систему уголовно-процессуальных принципов // *Виктимология*. – 2024. – Т. 11. – № 1. – С. 78–91.
- 13 Ибрагимов И.М. Конфликтные зоны в законодательной регламентации состязательности и гарантий прав потерпевшего в суде // *Российское государствоведение*. – 2014. – № 3. – С. 85–96.
- 14 Смагулов Б., Сулейменов Е. Сравнительный анализ статуса жертвы уголовного преступления в Казахстане, России и Германии // *Вестник Ужгородского университета*. – 2024. – № 56. – С. 2064–2070.
- 15 Zhumagulov T.B., Tynystanova S.S., Beisov E.Z., Seriyev B.A., Nurmaganbet E.T. Institutions of direct democracy in people power implementation mechanism in the Republic of Kazakhstan // *Man in India*. 2017, no. 97(6), pp. 159–169 (Q3).

REFERENCES

- 1 Abdulvaliev A.F. (2024) Voprosy realizacii gosudarstvennoj zashhity prav poterpevshih v ramkah ugovnogo processa // *Zhurnal «Viktimologija»*. V. 11. No. 1. P. 78–91. (In Russian).
- 2 Smahtin E.V., Smirnova I.G. (2015) Ugolovno-processual'nye i kriminalisticheskie instrumenty obezpecheniya prav poterpevshih pri osushhestvlenii zadach ugovnogo sudoproizvodstva // *Kriminologicheskij vestnik Bajkal'skogo gosudarstvennogo universiteta jekonomiki i prava*. V. 9. No. 2. P. 359–369. (In Russian).
- 3 Gavrilov B.Ja., Malysheva O.A. (2018) Sovershenstvovanie zashhity prav poterpevshego v stadii dosudebnogo rassledovaniya // *Juridicheskaja nauka i praktika: Vestnik Nizhegorodskoj akademii MVD Rossii*. No. 4(44). P. 119–125. (In Russian).
- 4 Andrejco S.Ju., Hazov E.N. (2021) Rol' instituta Upolnomochennyh po pravam cheloveka v mehanizme zashhity poterpevshih // *Vestnik jekonomicheskoy bezopasnosti*. No. 2. P. 46–52. (In Russian).
- 5 Morozova Ju.A., Kudrjavceva A.V. (2023) Jeffektivnost' realizacii prava poterpevshego na rassledovanie: processual'nye aspekty // *Vestnik Juzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Pravo*. V. 23. No. 2. P. 29–37.
- 6 Shipunova O.V. (2022) Osobennosti ohrany prav poterpevshih, umershih v hode rassledovaniya ugovnyh del // *Juridicheskaja nauka i pravoohranitel'naja praktika*. No. 1(59). P. 48–54. (In Russian).
- 7 Federal'nyj zakon ot 20 avgusta 2004 goda №119-FZ (v red. ot 01.07.2021 g.) «O gosudarstvennoj zashhite poterpevshih, svidetelej i inyh uchastnikov ugovnogo sudoproizvodstva» // *Sobranie zakonodatel'stva RF*. 2004. No. 34. P. 3534. (In Russian).
- 8 Filippova V.A. (2024) Sovremennye vyzovy v zashhite prav poterpevshih na stadii predvaritel'nogo sledstvija // *Modern Science*. No. 4–1. P. 54–58. (In Russian).
- 9 Golovachuk O.S. (2020) Aktual'nye aspekty ohrany prav poterpevshih po delam chastnogo obvinenija // *Sudebnaja vlast' i ugovnyj process*. No. 1. P. 53–56.
- 10 Reshnyak M.G. (2021) Nekotorye aspekty sovershenstvovaniya pravovogo mehanizma zashhity poterpevshih v ugovnom processe // *Viktimologija*. V. 8. No. 2. P. 121–124. (In Russian).
- 11 Bektenov A.E., Omarova N.N. (2021) Analiz mehanizma Fonda kompensacii poterpevshim: pljusy i minusy // *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan*. No. 2(65). P. 142–150. (In Russian).
- 12 Abdulvaliev A.F. (2024) Konceptual'nye polozheniya o vkljuchenii gosudarstvennoj zashhity poterpevshego v sistemu ugovno-processual'nyh principov // *Viktimologija*. V. 11. No. 1. P. 78–91. (In Russian).
- 13 Ibragimov I.M. (2014) Konfliktnye zony v zakonodatel'noj reglamentacii sostjazatel'nosti i garantij prav poterpevshego v sude // *Rossijskoe gosudarstvovedenie*. No. 3. P. 85–96. (In Russian).
- 14 Smagulov B., Sulejmenov E. (2024) Sravnitel'nyj analiz statusa zhertvy ugovnogo prestuplenija v Kazahstane, Rossii i Germanii. *Vestnik Uzhgorodskogo universiteta*. No. 56. P. 20640–2070. (In Russian).
- 15 Zhumagulov T.B., Tynystanova S.S., Beisov E.Z., Seriyev B.A., Nurmaganbet, E.T. (2017) Institutions of direct democracy in people power implementation mechanism in the Republic of Kazakhstan. *Man in India*, v. 97, no. 6, pp. 159–169 (Q3). (In English).

НУРМАГАНБЕТ Е.Т.,*¹

к.ю.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: yermek.nurmaganbet@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-6248-2429

НАКИШЕВА М.К.,¹

к.ю.н., ассоциированный профессор.
e-mail: makhabbat.nakisheva@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-2324-8992

ШАЙХАДЕНОВ Р.Н.,¹

PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: renat.shaikhadenov@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-8056-9798

¹Каспийский университет инжиниринга
и технологии им. Ш. Есенова,
г. Актау, Казахстан

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ БАЛАНС В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ: ПРАВА ПОТЕРПЕВШЕГО И ПОДОЗРЕВАЕМОГО

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы обеспечения соразмерной защиты прав потерпевшего и подозреваемого (обвиняемого) в рамках уголовного судопроизводства. Автор подчеркивает значимость признания и реализации процессуальных прав потерпевшего на стадии предварительного расследования равнозначно с другими участниками уголовного процесса. Отсутствие действенного механизма и четкого нормативно-го регулирования государственной правовой помощи потерпевшим формирует дисбаланс между сторонами и нарушает базовые положения, закрепленные в Конституции. Для устранения указанного дисбаланса, по мнению авторов, необходимо наделение потерпевших расширенным объемом прав, сопоставимых с правами подозреваемых и обвиняемых, с целью восстановления принципов справедливости и законности. В работе проведен сравнительно-правовой анализ уголовно-процессуального законодательства России и Республики Казахстан, выявлены положительные элементы казахстанской модели, рекомендованные к адаптации в правовую систему РФ. Обоснована актуальность создания в России фонда компенсации потерпевшим по мере казахстанской практики.

Ключевые слова: уголовный процесс, права потерпевшего, права обвиняемого, процессуальный баланс, принцип равноправия, государственная защита.

NURMAGANBET E.T.,*¹

c.l.s., associate professor.
*e-mail: yermek.nurmaganbet@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-6248-2429

NAKISHEVA M.K.,¹

c.l.s., associate professor.
e-mail: makhabbat.nakisheva@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-2324-8992

SHAIKHADENOV R.N.,¹

PhD, associate professor.
e-mail: renat.shaikhadenov@yu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0001-8056-9798

¹Caspian University of Engineering and
Technology named after Sh. Yessenov,
Aktau, Kazakhstan

PROCEDURAL BALANCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: RIGHTS OF THE VICTIM AND THE SUSPECT

Abstract

This article addresses the issue of ensuring proportional protection of the rights of victims and suspects (accused persons) within the framework of criminal proceedings. The author emphasizes the importance of recognizing

and enforcing the procedural rights of the victim at the stage of preliminary investigation on an equal footing with other participants in the criminal process. The absence of an effective mechanism and clear legal regulation for the provision of state legal assistance to victims creates an imbalance between the parties and undermines the fundamental principles enshrined in the Constitution. According to the author, eliminating this imbalance requires granting victims an expanded scope of rights comparable to those of suspects and accused persons in order to restore the principles of justice and legality. The article presents a comparative legal analysis of the criminal procedure legislation of Russia and the Republic of Kazakhstan, highlighting positive aspects of the Kazakhstani model recommended for adoption in the legal system of the Russian Federation. The relevance of establishing a Victims' Compensation Fund in Russia, based on the example of Kazakhstan's experience, is also substantiated.

Keywords: criminal procedure, victims' rights, rights of the accused, procedural balance, principle of equality, state protection.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 11.07.2025

МРНТИ 10.41.51
УДК 347.77
JEL O30

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2025-1-3-133-143>

РЗАБАЙ А.И.,¹

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: toty_r@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2243-6804

БЕКЕЖАНОВ Д.Н.,^{*2}

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: bek_dauren@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9858-841X

СУРКОВА С.С.,¹

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: Svetlanka_8709@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9719-5638

¹Таразский университет имени М.Х. Дулати,

г. Тараз, Казахстан

²Жетысуский университет им. И. Жансугурова,

г. Талдыкорган, Казахстан

ЗАЩИТА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ПРАВ В ЭПОХУ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: ОПЫТ КАЗАХСТАНА И МИРОВАЯ ПРАКТИКА

Аннотация

Вступление в цифровую эпоху, отмеченную стремительным развитием искусственного интеллекта (ИИ), ставит перед нами новые вызовы, особенно в сфере защиты интеллектуальных прав. ИИ порождает как новые возможности для творчества и инноваций, так и беспрецедентные риски нарушения авторских прав, патентной защиты и других форм интеллектуальной собственности. Основная цель исследования – комплексный анализ правовых механизмов защиты интеллектуальных прав в условиях бурного развития ИИ, с акцентом на казахстанской правовой системе и сравнительным анализом международного опыта. Научная значимость работы заключается в углубленном анализе актуальной и недостаточно изученной проблемы – защиты интеллектуальных прав в контексте ИИ. Исследование внесет вклад в развитие теоретических представлений о правовом регулировании интеллектуальной собственности в цифровой среде. В исследовании использовался комплексный подход, сочетающий анализ нормативно-правовых актов, сравнительный, а также доктринальный анализ. Проведя полное исследование были выявлены некоторые проблемы в законодательстве, а именно отсутствие основополагающих понятий, связанных с ИИ. По мнению авторов, следует глубже изучить международную практику США – как законодательства, так и судебную практику. Практическая значимость работы состоит в разработке конкретных рекомендаций для законодателей, правоприменителей и представителей бизнеса по совершенствованию правовой базы и правоприменительной практики в Казахстане. Результаты исследования помогут снизить риски нарушения интеллектуальных прав, стимулировать развитие инноваций и создать более благоприятную среду для развития ИИ-индустрии в стране.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, искусственный интеллект, авторское право, патентное право, законодательство, защита ИС.

Введение

Активное развитие искусственного интеллекта (ИИ) вызывает необходимость переосмысления классических институтов интеллектуальной собственности (ИС). С одной стороны, ИИ зачастую использует защищенные данные для обучения, что может нарушать права правообладателей. С другой – появляются «машинные» творения, вопрос правового статуса которых недавно обсуждался и в Казахстане. Основополагающими продвижениями в этой области является утверждение «Концепции развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы» [1].

Выбор темы исследования обусловлен несколькими взаимосвязанными факторами, отражающими как отсутствие достаточных исследований в данной области, так и ее высокую актуальность для науки и практики.

Анализ существующих научных работ показывает относительную новизну и недостаточную изученность проблемы правового регулирования интеллектуальной собственности в контексте стремительного развития искусственного интеллекта. Хотя отдельные аспекты (например, авторство результатов работы ИИ или защита данных) уже рассматривались, отсутствует комплексное исследование, охватывающее все ключевые вызовы защиты интеллектуальных прав в Казахстане и предлагающее сравнительный анализ с мировой практикой. Появление искусственного интеллекта как мощного инструмента генерации контента, автоматизации процессов и принятия решений создало новый объект правового регулирования, требующий разработки новых подходов и адаптации существующих правовых норм. Таким образом, настоящее исследование призвано заполнить этот пробел и стать одним из первых в Казахстане, систематически рассматривающих данную проблему.

Актуальность темы обусловлена таким фактором, как стремительное развитие искусственного интеллекта. Технологии ИИ быстро развиваются, порождая новые формы интеллектуальной собственности и новые способы ее применения и нарушения. Существующие правовые нормы зачастую не адаптированы к этим новым реалиям.

Проблема защиты интеллектуальных прав в контексте ИИ носит глобальный характер. Необходимость международного сотрудничества и гармонизации законодательства является чрезвычайно актуальной.

Стоит отметить что ИИ-индустрия является одним из драйверов экономического роста. Эффективная защита интеллектуальных прав необходима для стимулирования инноваций и привлечения инвестиций в эту область.

А в этой связи зарождается правовая неопределенность, т.е. существующие правовые нормы часто не дают однозначных ответов на вопросы о правообладательстве в отношении результатов работы ИИ, что создает правовую неопределенность для разработчиков, пользователей и правообладателей.

Поэтому считаем, что национальное законодательство Казахстана нуждается в адаптации к новым вызовам, связанным с ИИ. Данное исследование позволит выявить эти пробелы и предложить пути их устранения.

Объектом исследования является правовое регулирование защиты интеллектуальных прав в контексте развития и применения искусственного интеллекта.

Предметом исследования являются механизмы правовой защиты интеллектуальной собственности в Казахстане и зарубежных странах в условиях использования искусственного интеллекта для создания, обработки и распространения информации, а также проблемы и перспективы совершенствования законодательства в этой области.

Целью исследования авторы считают выявление проблем и пробелов в законодательстве Казахстана, регулирующем защиту интеллектуальных прав в условиях развития ИИ, проанализировать международный опыт и предложить рекомендации по совершенствованию правового регулирования в этой сфере.

Основными задачами для достижения цели являются: 1) анализ действующего законодательства Казахстана о защите интеллектуальной собственности с учетом особенностей применения ИИ; 2) изучение международного опыта правового регулирования защиты интеллектуальных прав в контексте ИИ (на примере ЕС, США, Китая); 3) выявление основных проблем и противоречий в правоприменительной практике Казахстана в данной сфере; 4) разработка рекомендаций по совершенствованию законодательства Казахстана и правоприменительной практики в сфере защиты интеллектуальных прав с учетом использования ИИ.

Гипотезой исследования является несовершенство законодательства Казахстана в сфере защиты интеллектуальных прав и отсутствие адекватных механизмов правоприменения в условиях развития ИИ, что приводит к неопределенности правоотношений и снижению эффективности защиты интеллектуальной собственности.

Практическая значимость исследования может иметь колоссальное значение для совершенствования законодательства Казахстана в сфере защиты интеллектуальных прав в контексте ИИ. Рекомендации, разработанные в ходе исследования, могут быть использованы государственными органами, правоприменителями и представителями бизнеса. Исследование способствует повышению осведомленности о проблемах защиты интеллектуальной собственности в условиях развития ИИ. Результаты исследования могут быть использованы для разработки образовательных программ и повышения квалификации специалистов в области права и ИИ.

В целом, выбранная тема отвечает высоким требованиям научной новизны и практической значимости, являясь актуальным и востребованным исследованием в быстроразвивающейся сфере интеллектуальной собственности и искусственного интеллекта.

Материалы и методы

Данное исследование посвящено анализу защиты интеллектуальных прав в эпоху искусственного интеллекта с фокусом на опыте Казахстана и сравнительном анализе мировой практики.

Исследование основывается на разносторонних источниках информации, обеспечивающих комплексный подход к изучению проблемы. В качестве материалов использовались нормативные правовые акты Республики Казахстан в сфере интеллектуальной собственности (Закон РК «Об авторском праве и смежных правах» [2] и др.), а также международные договоры, релевантные теме защиты интеллектуальных прав в контексте ИИ. Анализ законодательства проводился с учетом последних изменений и дополнений.

Анализировались судебные решения казахстанских судов по делам, связанным с нарушением интеллектуальных прав, имеющих отношение к использованию ИИ. Информация извлекалась из открытых баз данных судов и специализированных юридических ресурсов.

Изучались научные статьи, монографии и другие публикации, посвященные защите интеллектуальных прав в условиях развития ИИ, как на международном уровне, так и в Казахстане. В частности, были исследованы работы таких ученых, как Болотаева А.С. [3], Морхат П.М. [4], Давтян А.М., Абрамян А.А. [5] и др.

При исследовании научной темы важным стратегическим моментом является выбранная методика. Авторами выделяется комплексный подход, включающий доктринальный анализ, значение которого отражается в систематическом изучении научной литературы и нормативно-правовых актов для выявления существующих теоретических подходов и правовых норм.

Сравнительный анализ также является ключевым методом, так как сравнение законодательства и практики Казахстана с законодательством и практикой других стран, наиболее продвинутых в области регулирования ИИ (например, ЕС, США, Китай), проясняет детально всю картину развития искусственного интеллекта. Это позволило выявить как лучшие практики, так и существующие проблемы.

Анализ отдельных судебных дел и арбитражных споров имеет огромное значение в данном исследовании, особенно для выявления проблем правоприменения и оценки эффективности действующих механизмов защиты интеллектуальных прав.

Надежность полученных результатов обеспечивается за счет использования многосторонних источников информации и применения нескольких взаимодополняющих методов исследования. Сравнительный анализ позволяет минимизировать влияние субъективности и повысить объективность выводов.

Необходимо отметить, что доступность информации о судебных делах, связанных с ИИ в Казахстане, ограничена, что может повлиять на полноту анализа судебной практики.

Результаты и обсуждение

В эпоху стремительного развития технологий, где ИИ способен генерировать абсолютно любой контент (не только текст, но и изображения, видео, голосовые линии, а также множество иных форм информации) особо острым является определение права собственности на произведения, сгенерированные полностью или частично ИИ.

Мы в полной мере разделяем мнение автора исследования о современных возможностях ИИ и ИС о том, что появилась необходимость в выработке новых подходов к интеллектуальной собственности [6].

Однако границы, определяющие добросовестное использование, все больше размываются в цифровую эпоху, поскольку огромные объемы материалов могут мгновенно распространяться между странами и платформами [7]. Пользовательский контент (UGC), материалы искусственного интеллекта (ИИ) и творческие ремиксы, которые бросают вызов традиционному пониманию добросовестного использования, порождают проблемы.

Первоначально стоит определить, подпадают ли произведения, созданные с помощью ИИ, под объекты авторского права и интеллектуальной собственности. В этой связи следует обратиться к нормам Гражданского кодекса РК – статьи 971 и 972 (далее – ГК РК) [8]. Согласно пункту 1 статьи 971 ГК РК: «Авторское право распространяется на произведения науки, литературы и искусства, являющиеся результатом творческой деятельности, независимо от их назначения, содержания и достоинства, а также способа и формы их выражения» [8], то есть основной акцент казахстанского законодательства направлен на то, что произведения являются результатом творческой деятельности, а исходя из природы ИИ, его деятельность не является творческой, а скорее анализируемой, то есть на основе информации заданной в «мозг» ИИ, формируется текст, отвечающий запросу пользователя. При этом отметим, что ИИ является уникальным творением человечества, способным производить самоанализ и самонастройку на основе получаемой новой информации, поэтому имеются некоторые затруднения в разграничении функций между человеком и ИИ, т.е. автоматизации процесса формирования информации.

Законодатель в статье 972 ГК РК не ограничивает объекты авторского права списком из 12 подпунктов, представленных в пункте 1, поэтому считаем, что произведения, созданные при помощи ИИ, не могут быть объектами авторского права как «иные произведения» [8].

Но, согласно статье 974 ГК РК, деятельность ИИ нельзя отнести к объектам авторского права, поскольку список является определенным и исчерпывающим. Таким образом, складывается неопределенная позиция текстов, генерируемых ИИ.

Целесообразно поставить вопрос о понятии «автора» произведения, созданного при помощи ИИ. Обратимся к Закону РК «Об авторском праве и смежных правах» [2], где в статье 2 дается следующее определение: «автор – физическое лицо, творческим трудом которого создано произведение науки, литературы, искусства» [2], не уточняется о возможности использования вспомогательных инструментов и программ. Поэтому сам ИИ автором быть не может, так как не является физическим лицом.

Аналогично решается и вопрос соавторства ИИ, то есть, согласно пункту 3 статьи 963 ГК РК: «Если результат создан совместным творческим трудом двух или более лиц, они признаются соавторами. В отношении отдельных объектов интеллектуальной собственности законодательными актами может быть ограничен круг лиц, которые признаются соавторами произведения в целом» [8], то есть соавторами признаются лица, которые совместно трудились над созданием произведения, в данном случае могут быть как физические, так и юридические лица, однако, как уже известно, ИИ не относится ни к тем, ни к другим.

Обратившись к ИИ в раскрытии определения «авторство ИИ», ChatGPT выделил основные положения политики компании разработчика OpenAI: «Пользователь является владельцем контента, созданного с помощью ChatGPT, при условии соблюдения условий пользования» [9], условия пользования включают в себя случаи обхода авторского права, создание вредоносных материалов и так далее.

В качестве эксперимента была сгенерирована таблица 1 посредством пользования ChatGPT на генерируемый контент от иных ИИ-сервисов.

Из полученного материала, собранного ChatGPT, целесообразно сделать вывод, что большинство ИИ-сервисов не претендуют на права в части генерируемого контента, за исключением тех случаев, когда нарушается пользовательское соглашение либо компания использует материалы для улучшения ИИ. Интересным является пользовательское условие Midjourney в отношении генерируемого контента, то есть пользователю предоставляется лицензия на контент, а сам контент принадлежит компании и может даже использоваться компанией.

Таблица 1 – Право на контент, полученный при помощи ИИ

ИИ-платформа	Правообладатель сгенерированного контента	Комментарий
ChatGPT (OpenAI)	Пользователь	OpenAI не претендует на права; контент принадлежит пользователю.
Claude (Anthropic)	Пользователь	Аналогично OpenAI: пользователь – владелец результатов.
Gemini (ex-Bard, Google)	Пользователь, но с оговорками	Пользователь сохраняет права, но Google оставляет за собой право использовать данные для улучшения модели.
Copilot (GitHub + OpenAI)	Пользователь, но возможны ограничения	В коде может возникнуть конфликт, если он похож на защищенные репозитории.
Midjourney (ИИ для изображений)	Ограниченные права пользователя	Пользователь получает лицензию, но Midjourney сохраняет права и может использовать изображения публично.
DALL·E (OpenAI, генерация изображений)	Пользователь	Полные права на изображения переходят к пользователю.
Stable Diffusion	Пользователь	Open-source лицензия позволяет свободное использование.
Примечание: Составлено на основе источника [10].		

Отметим, что казахстанское законодательство не стоит на месте и на официальных юридических пабликах можно ознакомиться с досье на проект Закона РК «Об искусственном интеллекте», направленного на регулирование прав ИС, созданных с участием ИИ, и ответственности за вред от ИИ-систем [10].

Согласно аналитике Dentons в Казахстане уже оформлялся свидетельский сертификат на графический роман как составное произведение, где защищалась человеческая обработка, но не оригинальность AI-генерированных изображений [11]. Свидетельство на графический роман 13 октября 2023 г. Казпатент впервые выдал на «композиционное произведение» – графический роман, созданный с помощью двух ИИ-систем. При этом ИИ-сгенерированные изображения не получили охрану как самостоятельные объекты – защищены лишь текст и общий подбор материалов [12].

Проблема усугубляется отсутствием четких норм об авторстве и ответственности, поэтому казахстанские суды применяют общие нормы ГК и Закона «Об авторском праве и смежных правах» [2].

В Казахстане практика прямых судебных дел по интеллектуальной собственности, связанной с ИИ, пока крайне ограничена. Однако уже есть заметные административные и правотворческие прецеденты, отражающие подходы к объектам, созданным ИИ.

Значимым примером попытки монополизации цифрового рынка посредством патента на полезную модель является судебное дело GTaxi против «Яндекс. Такси» в Казахстане. В 2016 г. компании GTaxi был выдан патент на «автоматизированную систему заказа такси», содержащую элементы, характерные для уже существующих цифровых сервисов (геолокация, мобильное приложение, серверная обработка). В 2021 г. GTaxi предъявила иск к «Яндекс.Такси» с требованием приостановить его деятельность в РК и заблокировать сервис, ссылаясь на нарушение патентных прав. Первая инстанция (экономический суд г. Алматы) удовлетворила требования частично. Однако Алматинский городской суд в июле 2021 г. отменил это решение, указав на отсутствие признаков идентичности решений и существенные технологические отличия сервисов [13]. Данный кейс демонстрирует риски злоупотребления правом в патентной сфере, особенно в отношении программных решений и потенциально – в будущем – ИИ-алгоритмов. Он также подчеркивает необходимость экспертизы новизны и разумной доктрины «ограничения патентного охвата» для программных решений.

Общая проблема – злоупотребления патентами на полезные модели, когда патент оформляется для последующего подавления конкурентов, несмотря на то, что система уже была в

широкой эксплуатации. Хотя это не прямой кейс об ИИ, но демонстрирует, что патенты, в том числе связанные с ПО или ИИ, активно оспариваются в судах.

С 2021 г. в Казахстане осуществляется поэтапное внедрение цифровой аналитики судебной практики с элементами искусственного интеллекта. Система обрабатывает массив более 15 млн судебных актов, охватывает более 50 млн метаданных и позволяет выполнять семантический поиск и структурный анализ судебных решений; формировать типовые проекты решений; прогнозировать судебные исходы; выявлять аномалии в практике судов; повышать прозрачность и единообразие подходов в правоприменении. Технология интегрирована в цифровую платформу Smart Bridge, позволяющую судьям и аналитикам работать с инструментами ИИ в реальном времени. Программа функционирует исключительно как вспомогательная, не подменяя полномочия судьи. В 2023 г. система была официально запущена в промышленную эксплуатацию [14].

Для полноты картины рассмотрим международную практику применения ИИ в праве интеллектуальной собственности. В Великобритании, как и во многих других странах, активно обсуждается вопрос о регулировании использования авторских материалов для обучения моделей искусственного интеллекта (ИИ). Предлагаемый opt-out подход, также известный как «предположение о согласии» или «молчаливое согласие», предполагает сдвиг парадигмы в отношении авторских прав. Вместо того чтобы правообладатели активно давали разрешение на использование своих работ для обучения ИИ, по умолчанию предполагается, что они согласны, если не заявят об обратном. Это означает, что правообладатели должны будут «активно отказаться» от участия своих работ в тренировочных наборах данных ИИ. В целом, opt-out подход в Великобритании – это сложная и неоднозначная тема, которая вызывает горячие споры среди правообладателей, разработчиков ИИ и законодателей. Его последствия для творческой индустрии и развития ИИ пока остаются неясными, и окончательный вариант регулирования еще предстоит определить.

В научной статье «(Не)искусственный интеллект: вопросы права интеллектуальной собственности в контексте взаимодействия с ИИ» авторы дают определение понятию «обучение искусственного интеллекта», что является важным структурным понятием для законодательства Казахстана в дальнейшем [5, с. 108]. Также разделяем мнение авторов о том, что невозможно полноценно проконтролировать этот процесс, поскольку система ИИ может в последующем видоизменить текст до такого уровня, что его невозможно будет узнать и повлечет к свободному использованию чужого перефразированного материала без указания автора [5, с. 109].

В одном из зарубежных исследований автор провел критический анализ последствий закона об искусственном интеллекте (ИИ) Европейского союза (ЕС) в области авторского права с целью прояснить сложные отношения между регулированием ИИ и законодательством об авторском праве, а также выявил области правовой двусмысленности и пробелы, которые могут повлиять на будущую разработку политики. Автор отмечает, что проблемы появляются с авторского права, связанного с генеративным ИИ, с упором на проблемы, возникающие на этапах ввода, моделирования и вывода, и то, как эти проблемы пересекаются с исключениями из интеллектуального анализа текста и данных (text and data mining) в соответствии с Директивой об авторском праве на едином цифровом рынке (CDSMD) [15].

В ЕС и США законодательство пока не признает ИИ автором, требуется участие человека. К примеру, в феврале 2023 г. Библиотека Конгресса США (Copyright Office) аннулировала регистрацию авторских прав на изображения, созданные ИИ, в графическом романе *Zarya of the Dawn*. При этом сохранена защита текста романа и композиционной структуры (расположения иллюстраций), а ИИ-генерируемые изображения были признаны не соответствующими критериям «человеческого авторства» [16]. В судебной практике также подтверждалось, что «автором» признается человек, а ИИ выступает лишь инструментом без элемента человеческой творческой воли.

Новостная компания The New York Times подала иск в суд на компанию – разработчика ИИ OpenAI и Microsoft. В 2023 г. от новостной компании поступил иск в компании разработчикам об использовании материалов истца без разрешения для обучения модели ИИ ответчика. Спустя два года в 2025 г. было вынесено решение суда об отклонении большей части ходатайств ответчика о прекращении дела. Суд поддержал требования истца, тем самым новостная компания выиграла суд против компании разработчика ИИ [17].

Именно это дело является ныне прецедентом по вопросам пользования сторонними материалами для обучения ИИ-моделей, поскольку в этом случае ИИ полностью повторял материалы новостных изданий. Одно из первых крупных дел, которое дало огласку деятельности компании разработчиков ИИ.

Почти аналогичное дело, но уже в отношении живописи, было также рассмотрено в 2023 г., но иски в большем их объеме были отклонены судом, но с оставлением права на повторное обращение с жалобой (апелляцией) по этому вопросу. Дело происходило между известными художниками Сарой Андерсен, Келли Маккернан, Карлой Ортис и компанией разработчиков Stability AI, Midjourney и DeviantArt [18].

Привлекает внимание дело, в котором рассматривается признание иллюстраций, сгенерированных ИИ, объектом, охраняемым законом об авторском праве, а именно: в 2022 г. истец Джейсон Аллен подал иск о регистрации авторского права на изображение «Théâtre D'opéra Spatial», созданное с использованием ИИ-инструмента компании-разработчика Midjourney [19]. В 2023 г. суд отказал в иске со словами: «произведение не подлежит защите, поскольку основной вклад в его создание внес ИИ, а человеческое участие было минимальным» [9]. Именно это дело является также основополагающим прецедентом к решению судебных споров, поскольку, согласно мнению судьи, вклад человека должен быть больше вклада ИИ-сервиса, в особенности в области иллюстраций.

В марте 2024 г. прокуратура Китая передала в суд первое уголовное дело, в котором обвиняемый был осужден за использование ИИ для переработки чужих художественных произведений и продажи их как собственных. Согласно выступлению заместителя генпрокурора Пекинской прокуратуры, в этом деле рассматривался вопрос, может ли ИИ-служение создавать коммерчески выгодные произведения без прав на оригинал [20]. Это значимое прецедентное дело, ведь впервые в уголовной практике Китая было признано: ИИ-средства могут использоваться как инструмент вторичного копирования чужих произведений, что может вести к уголовной ответственности.

Заключение

Развитие искусственного интеллекта ставит под сомнение традиционные модели регулирования интеллектуальной собственности. Классическая доктрина предполагает, что субъектом творчества является человек, однако современные генеративные технологии (GPT, Midjourney, DALL·E и др.) создают продукты, обладающие признаками оригинальности и новизны без прямого участия человека. Это требует не просто законодательных корректировок, а применения мультидисциплинарного подхода в сфере охраны ИС.

Эффективная защита интеллектуальной собственности в эпоху ИИ невозможна в рамках одной правовой парадигмы. Казахстану требуется развитие нормативной базы с учетом цифровой специфики, усиление междисциплинарного образования и цифровой экспертизы, формирование собственной судебной и административной практики с учетом международного опыта. Такой подход обеспечит адаптацию национального законодательства к реалиям XXI века и укрепит позиции Казахстана как участника глобального рынка ИИ и цифровых технологий.

Существующее законодательство Республики Казахстан (в частности, нормы Гражданского кодекса, Закона «Об авторском праве и смежных правах», Закона «О патентах») пока не охватывает вопросы, связанные с произведениями, созданными ИИ. Возникают следующие проблемы: неопределенность субъектного состава правообладателей в ИИ-контексте; отсутствие критериев охраноспособности для ИИ-созданных объектов; недостаток судебной практики, формирующей единообразие подходов. Это влечет риски правовой неопределенности и злоупотреблений, в частности, при регистрации полезных моделей, программных решений или графических работ, созданных с использованием ИИ.

Законодательство не должно стоять на месте и должно идти в ногу со временем, поэтому можно ограничиться лишь пользовательскими соглашениями и предоставить полную диспозитивность участникам авторских правоотношений, однако для последующего внедрения ИИ в деятельность государства, что, кстати, уже происходит, необходимо правовое регулирование.

Так, настоятельно следует интерпретировать сам ИИ как продукт компании-разработчика и применять к нему соответствующие правовые нормы, соответственно, принять ИИ как инструмент в руках автора.

Однако нельзя оставлять без законодательного регулирования данный аспект жизни. Современная правовая защита невозможна без понимания технологических принципов ИИ, к примеру, как устроена генерация контента (обучающие выборки, алгоритмы)? Какие цифровые метки (watermarking, hash-сравнение) могут использоваться для верификации авторства? Можно ли установить заимствование между результатами ИИ и оригинальными объектами ИС? Эти вопросы требуют тесного взаимодействия между юристами и ИТ-экспертами, а также развития цифровой судебной экспертизы.

Мировая практика демонстрирует расхождения в подходах. Как описывалось ранее в США, ИИ-результаты не признаются объектами авторского права без участия человека; в Китае в 2024 г. возбуждено первое уголовное дело за использование ИИ для копирования авторских работ; ЕС предлагает гибридный подход, сохраняя защиту для человека – куратора процесса. Казахстану необходимо выработать собственную позицию, ориентируясь на трансграничный характер цифровой экономики и активно участвуя в формировании международных стандартов (в рамках ВОИС, ЕАЭС и пр.).

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2024 года № 592. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592> (дата обращения: 05.03.2025)
- 2 Закон Республики Казахстан от 10 июня 1996 года № 6-І «Об авторском праве и смежных правах». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z960000006> (дата обращения: 05.03.2025)
- 3 Болотаева О.С. Искусственный интеллект и право интеллектуальной собственности // Право и государство: теория и практика. – 2023. – № 10(226). – С. 309–311.
- 4 Морхат П.М. Право интеллектуальной собственности и искусственный интеллект: научная монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2018. – 121 с.
- 5 Давтян А.М., Абрамян А.А. (Не)искусственный интеллект: вопросы права интеллектуальной собственности в контексте взаимодействия с ИИ // Семнадцатая годовичная научная конференция. Социально-гуманитарные науки. Часть II. Право. – 2024. – С. 103–114.
- 6 Ghidini G. Diverging Approaches to Intellectual Property and a Reform Proposal Prompted by AI. *Grur International*. 2025, no. 74(5), pp. 416–429.
- 7 Aufderheide P., Jaszi P. Reclaiming Fair Use: How to Put Balance Back in Copyright. University of Chicago Press. 2018. DOI: 10.7208/chicago/9780226374222.001.0001 (accessed: 13.03.2025)
- 8 Гражданский кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года № 409. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409> (дата обращения: 14.03.2025)
- 9 OpenAI. ChatGPT. URL: <https://chat.openai.com> (accessed: 05.04.2025)
- 10 Досье на проект Закона РК «Об искусственном интеллекте». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34868071 (дата обращения: 18.04.2025)
- 11 Кайратулы А. Искры восточных склонов: в Казахстане выдали первое авторское свидетельство на графический роман, созданный с помощью ИИ // Forbes Kazakhstan. – 2023. – 19 окт. URL: <https://forbes.kz/life/obshchestvo/v-kazakhstane-vpervyie-zaregistrovali-avtorskoe-pravo-na-graficheskiy-roman-sozdannyy-i-i/> (дата обращения: 15.06.2025)
- 12 Артыкова А. Искусственный интеллект и авторское право: первый шаг в Казахстане // Казахстанская правда. – 2023. – 19 окт. URL: <https://kazpravda.kz/n/iskusstvennyy-intellekt-i-avtorskoe-pravo-pervyy-shag-v-kazakhstane/> (дата обращения: 15.06.2025)
- 13 Апелляционный суд отменил запрет Яндекс такси в Казахстане // KazTAG. – 2021. – 5 июля. URL: <https://kaztag.kz/ru/news/apellyatsionnyy-sud-otmenil-zapret-yandeks-taksi-v-kazakhstane> (дата обращения: 15.06.2025)
- 14 Искусственный интеллект помогает судьям Казахстана // Prosud.kz. – 2023. – 27 февр. URL: <https://prosud.kz/news/iskusstvennyy-intellekt-pomogaet-sudyam-kazakhstana> (дата обращения: 17.06.2025)
- 15 Quintais João Pedro. Generative AI, copyright and the AI Act // *Computer Law and Security Review*. 2025, 56. art., no. 106107.
- 16 United States Copyright Office. Zarya of the Dawn: registration decision letter. 2023. URL: <https://www.copyright.gov/docs/zarya-of-the-dawn.pdf> (accessed: 15.06.2025)

- 17 NYT подала в суд на OpenAI и Microsoft за обучение чат-ботов на ее статьях. URL: https://forbes.kz/news/newsid_315310 (дата обращения: 16.06.2025)
- 18 Художники подали в суд на Stability AI и Midjourney из-за обучения алгоритмов на их изображениях. URL: <https://forklog.com/news/ai/hudozhniki-podali-v-sud-na-stability-ai-i-midjourney-iz-za-obucheniya-algoritmov-na-ih-izobrazheniyah> (дата обращения: 18.06.2025)
- 19 Творцы нового времени: как дизайнер защищает права на созданную с помощью ИИ картину. URL: <https://www.forbes.ru/society/522528-tvorcy-novogo-vremeni-kak-dizajner-zasisaet-prava-na-sozdannuu-s-pomos-u-ii-kartinku> (дата обращения: 12.06.2025)
- 20 South China Morning Post. Beijing prosecutors charge suspect for using AI to plagiarise artworks, first such case in China // SCMP.com. 2024. – 25 марта. URL: <https://www.scmp.com/news/china/politics/article/3250086> (accessed:15.06.2025)

REFERENCES

- 1 Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya iskusstvennogo intellekta na 2024–2029 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 24 ijulja 2024 goda № 592. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592> (data obrashhenija: 05.03.2025). (In Russian).
- 2 Zakon Respubliki Kazahstan ot 10 ijunja 1996 goda № 6-I «Ob avtorskom prave i smezhnyh pravah». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z960000006> (data obrashhenija: 05.03.2025). (In Russian).
- 3 Bolotaeva O.S. (2023) Iskusstvennyj intellekt i pravo intellektual'noj sobstvennosti // Pravo i gosudarstvo: teorija i praktika. No. 10(226). P. 309–311. (In Russian).
- 4 Morhat P.M. (2018) Pravo intellektual'noj sobstvennosti i iskusstvennyj intellekt: nauchnaja monografija. M.: JuNITI-DANA. 121 p. (In Russian).
- 5 Davtjan A.M., Abraamjan A.A. (2024) (Ne)iskusstvennyj intellekt: voprosy prava intellektual'noj sobstvennosti v kontekste vzaimodejstviya s II // Semnadcataja godichnaja nauchnaja konferencija. Social'no-gumanitarnye nauki. Chast' II. Pravo. P. 103–114. (In Russian).
- 6 Ghidini G. (2025) Diverging Approaches to Intellectual Property and a Reform Proposal Prompted by AI. Grur International, no. 74(5), pp. 416–429. (In English).
- 7 Aufderheide P., Jaszi P. (2018) Reclaiming Fair Use: How to Put Balance Back in Copyright. University of Chicago Press. DOI: 10.7208/chicago/9780226374222.001.0001 (accessed: 13.03.2025). (In English).
- 8 Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan ot 1 ijulja 1999 goda № 409. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409> (data obrashhenija: 14.03.2025). (In Russian).
- 9 OpenAI. ChatGPT. URL: <https://chat.openai.com> (accessed: 05.04.2025). (In English).
- 10 Dos'e na proekt Zakona RK «Ob iskusstvennom intellekte». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34868071 (data obrashhenija: 18.04.2025). (In Russian).
- 11 Kajratuly A. (2023) Iskry vostochnyh sklonov: v Kazahstane vydali pervoe avtorskoe svidetel'stvo na graficheskij roman, sozdannyj s pomoshh'ju II // Forbes Kazakhstan. URL: <https://forbes.kz/life/obshchestvo/v-kazahstane-vpervyie-zaregistrovali-avtorskoe-pravo-na-graficheskij-roman-sozdannyiy-ii/> (data obrashhenija: 15.06.2025). (In Russian).
- 12 Artykova A. (2023) Iskusstvennyj intellekt i avtorskoe pravo: pervyj shag v Kazahstane // Kazahstanskaja pravda. URL: <https://kazpravda.kz/n/iskusstvennyy-intellekt-i-avtorskoe-pravo-pervyy-shag-v-kazahstane/> (data obrashhenija: .06.2025). (In Russian).
- 13 Apellyacionnyj sud otmenil zapret Jandeks taksi v Kazahstane // KazTAG. 2021. 5 ijulja. URL: <https://kaztag.kz/ru/news/apellyatsionnyy-sud-otmenil-zapret-yandeks-taksi-v-kazahstane> (data obrashhenija: 15.06.2025). (In Russian).
- 14 Iskusstvennyj intellekt pomogaet sud'jam Kazahstana // Prosud.kz. – 2023. – 27 fevr. URL: <https://prosud.kz/news/iskusstvennyy-intellekt-pomogaet-sudyam-kazahstana> (data obrashhenija: 17.06.2025). (In Russian).
- 15 Quintais João Pedro (2025) Generative AI, copyright and the AI Act // Computer Law and Security Review, 56. art., no. 106107. (In English).
- 16 United States Copyright Office. Zarya of the Dawn: registration decision letter. 2023. URL: <https://www.copyright.gov/docs/zarya-of-the-dawn.pdf> (accessed: 15.06.2025). (In English).
- 17 NYT podala v sud na OpenAI i Microsoft za obuchenie chat-botov na ee stat'jah. URL: https://forbes.kz/news/newsid_315310 (data obrashhenija: 16.06.2025). (In Russian).
- 18 Hudozhniki podali v sud na Stability AI i Midjourney iz-za obucheniya algoritmov na ih izobrazhenijah. URL: <https://forklog.com/news/ai/hudozhniki-podali-v-sud-na-stability-ai-i-midjourney-iz-za-obucheniya-algoritmov-na-ih-izobrazheniyah> (data obrashhenija: 18.06.2025). (In Russian).

19 Tvorcy novogo vremeni: kak dizajner zashhishhaet prava na sozdannuju s pomoshh'ju II kartinku. URL: <https://www.forbes.ru/society/522528-tvorcy-novogo-vremeni-kak-dizajner-zasisaet-prava-na-sozdannuu-s-pomos-u-ii-kartinku> (data obrashhenija: 12.06.2025). (In Russian).

20 South China Morning Post. Beijing prosecutors charge suspect for using AI to plagiarise artworks, first such case in China // SCMP.com. 2024. 25 марта. URL: <https://www.scmp.com/news/china/politics/article/3250086> (accessed:15.06.2025). (In English).

РЗАБАЙ А.И.,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: toty_r@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2243-6804

БЕКЕЖАНОВ Д.Н.,^{*2}

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: bek_dauren@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9858-841X

СУРКОВА С.С.,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: Svetlanka_8709@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9719-5638

¹М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті,

Тараз қ., Қазақстан

²І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,

Талдықорған қ., Қазақстан

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ДӘУІРІНДЕГІ ЗИЯТКЕРЛІК ҚҰҚЫҚТАРДЫ ҚОРҒАУ: ҚАЗАҚСТАН ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ӘЛЕМДІК ПРАКТИКА

Андатпа

Жасанды интеллекттің (АІ) қарқынды дамуымен белгіленген цифрлық ғасырға ену, әсіресе зияткерлік меншікті қорғау саласында жаңа міндеттер қояды. АІ шығармашылық пен инновацияның жаңа мүмкіндіктерін, сонымен қатар авторлық құқықты бұзудың, патентті қорғаудың және зияткерлік меншіктің басқа нысандарының бұрын-соңды болмаған тәуекелдерін тудырады. Зерттеудің негізгі мақсаты – АІ-нің қарқынды дамуы жағдайында зияткерлік меншік құқықтарын қорғаудың құқықтық тетіктерін жан-жақты талдау, қазақстандық құқық жүйесіне баса назар аудару және халықаралық тәжірибені салыстырмалы талдау. Жұмыстың ғылыми маңыздылығы өзекті және жеткіліксіз зерттелген проблеманы – АІ контекстінде зияткерлік меншік құқықтарын қорғауды терең талдауда жатыр. Зерттеу цифрлық ортада зияткерлік меншікті құқықтық реттеудің теориялық тұжырымдамаларын дамытуға ықпал етеді. Зерттеу барысында нормативтік құқықтық актілерді талдау, салыстырмалы және доктриналық талдауды біріктіретін кешенді тәсіл қолданылды. Толық зерттеу жүргізгеннен кейін заңнамадағы кейбір проблемалар анықталды, атап айтқанда, АІ-ге қатысты іргелі тұжырымдамалардың жоқтығы. Авторлардың пікірінше, АҚШ-тың халықаралық тәжірибесін, заңнамасын да, сот тәжірибесін де егжей-тегжейлі зерделеу қажет. Зерттеудің практикалық маңыздылығы Қазақстан Республикасындағы заңнамалық базаны және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіру бойынша заң шығарушыларға, құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне және бизнес өкілдеріне нақты ұсыныстар әзірлеуден тұрады. Зерттеу нәтижелері зияткерлік меншік құқығын бұзу тәуекелдерін азайтуға, инновацияларды ынталандыруға және елдегі АІ индустриясын дамыту үшін қолайлы жағдай жасауға көмектеседі.

Тірек сөздер: зияткерлік меншік, жасанды интеллект, авторлық құқық, патенттік құқық, заңнама, ІР қорғау.

RZABAY A.I.,¹

PhD, associate professor.

e-mail: toty_r@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2243-6804

BEKEZHANOV D.N.,*²

PhD, associate professor.

*e-mail: bek_dauren@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-9858-841X

SURKOVA S.S.,¹

PhD, associate professor.

e-mail: Svetlanka_8709@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9719-5638

¹Taraz University named after M.Kh. Dulati,

Taraz, Kazakhstan

²Zhetysu University named after I. Zhansugurov,

Taldykorgan, Kazakhstan

PROTECTION OF INTELLECTUAL RIGHTS IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: EXPERIENCE OF KAZAKHSTAN AND WORLD PRACTICE

Abstract

The digital age, marked by the rapid development of artificial intelligence (AI), presents us with new challenges, especially in the field of intellectual property protection. AI creates both new opportunities for creativity and innovation, and unprecedented risks of copyright infringement, patent protection violations, and other forms of intellectual property infringement. The main objective of this research is a comprehensive analysis of legal mechanisms for protecting intellectual property rights in the context of rapid AI development, focusing on the Kazakhstani legal system and comparative analysis of international experience. The scientific significance of this work lies in the in-depth analysis of a current and insufficiently studied problem – the protection of intellectual property rights in the context of AI. The research will contribute to the development of theoretical understanding of the legal regulation of intellectual property in the digital environment. The research employed a comprehensive approach, combining the analysis of legal acts with comparative and doctrinal analysis. A complete investigation revealed some problems in the legislation, namely, the absence of fundamental concepts related to AI. According to the authors, it is necessary to delve deeper into international practice, particularly that of the USA, examining both its legislation and case law. The practical significance of the work lies in the development of specific recommendations for lawmakers, law enforcement officials, and business representatives on improving the legal framework and law enforcement practices in Kazakhstan. The research results will help reduce the risks of intellectual property infringement, stimulate innovation, and create a more favorable environment for the development of the AI industry in the country.

Keywords: Intellectual property, artificial intelligence, copyright, patent law, legislation, IP protection.

Дата поступления статьи в редакцию: 19.06.2025

IRSTI 06.81.33
UDC 341.24
JEL Q18

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2025-1-3-144-153>

WANG DALIN,¹

PhD student.

e-mail: 1250889634@qq.com

ORCID ID: 0009-0004-0111-0911

NYSSANBEKOVA L.B.,^{*1}

PhD, associated professor.

*e-mail: lazzat_nb9@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1547-6816

SHENG ZHANG,²

d.l.s., professor.

e-mail: sheng-zhang@mail.xjtu.edu.cn

ORCID ID: 0000-0001-7532-1923

¹Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty c., Kazakhstan

²Xi'an Jiaotong University,

Xi'an, China

LEGAL ASPECTS OF ORGANIC AGRICULTURE IN THE CONTEXT OF ENSURING FOOD SECURITY (A CASE STUDY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA)

Abstract

In the modern legal framework, this area requires not only the improvement of regulatory mechanisms but also a conceptual transformation of agricultural policy towards environmentally and socially oriented models. This article examines the system of international and national legal mechanisms aimed at regulating sustainable agricultural practices, including organic farming as an institutionalized form of the agroecological approach. The aim of the study is to provide a comprehensive legal analysis of existing regulatory frameworks governing sustainable agriculture in the context of the right to food and the achievement of the Sustainable Development Goals. The study addresses the following objectives: to identify key international legal acts and institutional platforms ensuring global coordination in the field of food security; to analyze national approaches to the legal regulation of organic farming in the Republic of Kazakhstan and the People's Republic of China; to identify structural legal barriers and deficiencies in the implementation of ecological requirements in the agricultural sector. The scientific novelty of the study lies in a multi-level (global and national) examination of law as a tool for agrarian transformation under complex challenges of food and environmental security.

Keywords: organic products, sustainable agriculture, food security, legal regulation, certification, environment, international standards.

Introduction

Against the backdrop of the projected growth in the world's population to 9.8 billion people by 2050 and 11.2 billion by 2100, issues of food security are gaining particular relevance and becoming priority items on the global agenda for sustainable development [1]. Today, food security can be compared in importance to environmental and physical security, which guarantees human survival, since food is considered a basic human need, that is, a necessity, and without it, it is impossible to sustain the life of a country's population [2].

Agriculture, as one of the fundamental sectors of the economy, plays a key role not only in ensuring the population's food supply but also in maintaining national sovereignty, social stability, and the economic independence of the state. However, intensive forms of agricultural production, which are primarily focused on increasing output quantitatively, are accompanied by severe negative

consequences: degradation of soil resources, depletion of water reserves, pollution of the environment, and a reduction in agricultural biodiversity. These challenges not only threaten the sustainability of agrarian ecosystems but also weaken the potential of countries to ensure long-term food security.

In light of these challenges, sustainable agriculture is regarded as a strategic alternative capable of ensuring the balanced development of the agri-food sector, minimizing environmental damage while enhancing the socio-economic resilience of rural areas. Sustainable agricultural practices – organic farming in particular – make it possible to strengthen rural livelihoods, form stable food systems, and expand the population's access to high-quality, nutritious, and safe products.

This article aims to analyze the legal aspects of the development of organic agriculture as a tool for ensuring food security in the long term. Special attention is paid to comparing the legal regulation in the Republic of Kazakhstan and the People's Republic of China, where agricultural policy is formulated under conditions of distinct institutional, demographic, and economic specificities. At the forefront of the analysis are the regulatory and legal mechanisms that stimulate sustainable agriculture, along with their effectiveness in the context of achieving national and global food security goals.

Based on an analysis of the dynamics of agricultural development in the Republic of Kazakhstan and the People's Republic of China, the study identifies key problems hindering the effective functioning of the organic sector. Practical directions for overcoming these problems are proposed, considered in the context of ensuring national food security. It is emphasized that the effective development of organic agriculture is of strategic importance for the sustainability of agri-food systems and the well-being of society as a whole.

Special emphasis is placed on China's experience, particularly on increasing labor productivity, large-scale automation of the agricultural sector, and the implementation of innovative solutions in the context of achieving the set goals in the coming years. These elements serve as a foundation for developing predictive models for the advancement of organic agriculture and ensuring food security in the conditions of the 21st century. These achievements may also be useful for Kazakhstan, especially in terms of adapting modern technological solutions to national agricultural policy and establishing a robust regulatory and legal framework in the field of organic farming.

Thus, despite their geographical proximity, Kazakhstan and China exhibit different initial potential in the development of organic agriculture, which is determined by differences in their institutional frameworks, levels of state support, agricultural infrastructure, and domestic demand for organic products. As a result, specific problems characteristic of each country are identified, requiring an individual approach within the overall strategy for ensuring food security.

Materials and methods

This study is based on a comprehensive legal analysis of the normative legal acts of the Republic of Kazakhstan and the People's Republic of China, international standards for organic products, as well as doctrinal and analytical sources, which makes it possible to identify the role and significance of organic agriculture in ensuring food security.

The methodological framework of the research combines both general scientific and special legal methods. Within the general scientific approach, methods of logical analysis and synthesis, induction and deduction, as well as a structural-systemic method were applied, which enabled the identification of internal interconnections between elements of national agricultural and food policies.

The comparative legal method was employed to contrast the approaches of Kazakhstan and China to the regulation of organic agriculture, thereby allowing the identification of the advantages and limitations of each legal model.

The normative and legal basis of the research includes:

- ◆ laws and by-laws of Kazakhstan and China in the field of food security and organic agriculture;
- ◆ national standards for organic products in both countries;
- ◆ international documents and declarations related to the right to food and sustainable agriculture.

The doctrinal basis relies on the analysis of scholarly literature published in peer-reviewed journals indexed in Scopus and Web of Science, as well as analytical reports of international organizations such as the Committee on World Food Security (CFS), the High-Level Panel of Experts on Food Security

and Nutrition (HLPE), the International Panel of Experts on Sustainable Food Systems (IPES-Food), and the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO).

Thus, the methodology of the study is grounded in legal and regulatory analysis, comparative jurisprudence, and doctrinal sources, which together allow for a comprehensive legal assessment of the existing mechanisms of organic agriculture regulation and the formulation of proposals for their improvement in the context of strengthening food security.

Results and discussion

The concept of food security is complex in nature, encompassing economic, social, political, and legal components. According to the definition established at the World Food Summit (Rome, 1996), food security exists when all people, at all times, have physical, social, and economic access to sufficient, safe, and nutritious food that meets their dietary needs and food preferences for an active and healthy life [3].

In the view of Nora McKeon, “food security is an extremely complex and multidimensional issue, influenced by a wide range of factors and types of activities within the food system, spanning various levels and involving numerous sectors and policy domains. It is shaped by diverse governance regimes, formed by different sets of actors, forums, discourses, and interests, which interact with one another through the establishment of norms, the creation of rules, and the dissemination of paradigms” [4].

Nevertheless, Shulanbekova G. emphasizes that “food security in Kazakhstan is an economic category necessary to ensure the food independence of the population, the accessibility of food products, the interests of the state, society, and individual citizens, as well as guaranteeing a normal standard of living for citizens” [5].

From a legal perspective, food security represents a set of normatively enshrined state guarantees aimed at ensuring the stable functioning of the system for the production, distribution, and consumption of food, as well as protecting the human right to food, as enshrined in international instruments, including the Universal Declaration of Human Rights (Article 25), the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (Article 11), as well as in FAO documents, the Codex Alimentarius, and others.

In national legal systems, food security is traditionally regarded as an element of national security. Thus, in the legislation of the Republic of Kazakhstan, this concept is elaborated in the “Kazakhstan–2050” Strategy, in the Concept for the Transition to a Green Economy (2013), as well as in specialized regulatory acts of the agri-food sector, such as the Concept for the Development of the Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2021–2030. In the People’s Republic of China, food security is recognized as a priority of state policy, which is reflected in the Food Safety Law (2023) and the Rural Revitalization Plan (2024–2027).

Thus, the legal doctrine of food security proceeds from the need for comprehensive regulation of access to food, product quality, the sustainability of agricultural production, and environmental protection, which makes organic agriculture one of the key instruments for achieving it.

Next, we will examine issues related to organic agriculture and conduct a comparative analysis of the approaches of the Republic of Kazakhstan and the People’s Republic of China to legal regulation in this sphere. For the purpose of a structured presentation, the material is conditionally divided into several subsections.

1. Sustainable and organic agriculture as a factor in the legal provision of food security.

In the context of modern challenges related to environmental degradation, depletion of natural resources, and growing social differentiation, sustainable agriculture is becoming a key element in the legal provision of food security. Thus, in recent years, there has been an enhanced understanding of the need to transition to more sustainable strategies in the agricultural sector, driven by the desire to assess their positive impact on the environmental situation. As noted by many researchers, achieving sustainability in agriculture requires the implementation of specific agricultural technologies aimed at minimizing the long-term impact of human activity on natural resources. Among existing approaches, organic farming occupies a special place. Organic products are highly valued by consumers due to their health benefits and minimal negative impact on the environment. They are associated with the absence of chemical residues, higher nutritional value, and environmentally sustainable production

methods. However, it should be noted that the production of organic products is associated with a number of complexities that require additional efforts on the part of farmers and the state [6].

First, organic agriculture is characterized by high labor intensity. In contrast to conventional farming, the use of synthetic fertilizers, pesticides, and herbicides is absent or minimized in organic systems, which requires manual labor for weed and pest control and for maintaining soil fertility [7]. Second, the yields of organic crops are generally lower than those of conventional ones, especially in the first years of the transition period. This is due to the need to restore the biological balance in agroecosystems, which is not always possible in a short time [8].

Organic agriculture, as the most institutionalized form of sustainable farming, is based on legal norms regulating the rejection of synthetic fertilizers, pesticides, antibiotics, growth hormones, and genetically modified organisms. Its principles are enshrined in international standards, including the IFOAM Guiding Principles, the Codex Alimentarius norms, EU Regulation 2018/848, and international standards ISO 22000 and ISO 34101. In practice, organic agriculture acts not only as a method of environmentally safe production but also as a component of state agricultural and environmental policy, capable of contributing to the realization of the right to healthy nutrition.

The connection between organic farming and the ensuring of food security is manifested in the following aspects:

1. Environmental aspect: organic production contributes to the preservation of soil fertility, water resources, and biodiversity, which strengthens the sustainability of food systems in the long term [9].

2. Socio-economic aspect: support for the organic sector stimulates employment in rural areas, develops small-scale farming, reduces dependence on external agrochemical imports, and contributes to the development of local food chains.

3. Legal aspect: the development of organic farming requires systemic regulation, including product certification, monitoring of compliance with standards, protection of the rights of consumers and producers, as well as the integration of sustainability principles into strategic planning.

Food security cannot be ensured solely through quantitative expansion of production – what matters is the quality, safety, and sustainability of food systems. As noted by the International Panel of Experts on Sustainable Food Systems (IPES-Food), it is precisely organic and agroecological production that forms the basis of fair, climate-resilient, and socially inclusive food systems of the future [10].

Thus, organic agriculture emerges as an integral element of a comprehensive policy in the field of food security, requiring appropriate regulatory, institutional, and internationally coordinated legal safeguards.

2. Legal regulation of organic agriculture in the Republic of Kazakhstan.

In the Republic of Kazakhstan, the legal regulation of organic agriculture began to take shape within the framework of the general strategy for transitioning to a “green economy,” officially approved by Presidential Decree No. 577 of May 30, 2013. This concept enshrined the guidelines for sustainable development, among which the eco-optimization of the agricultural sector and the development of organic farming as a key element of food security occupy a special place. The Concept for the Development of the Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2021–2030 (Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 582 of October 12, 2021) directly specifies provisions concerning both food security and issues of organic agriculture. In section 3.2.5. Agroecologization and green technologies, it is stated: “Special attention will be paid to the development of organic agriculture, including regulatory support, the development of certification, and a system for supporting the production of organic products [11].” Measures for the implementation of international standards and the expansion of the export potential of organic products are also mentioned.

The first specialized regulatory act that enshrined the legal foundations of organic agriculture was the Law of the Republic of Kazakhstan No. 423-V ZRK “On the Production of Organic Products” dated November 27, 2015. The Law defines the concept of organic products, establishes requirements for their production, processing, labeling, certification, and sale. The key principles laid down in the Law are:

- ♦ rejection of the use of chemical plant protection products, synthetic fertilizers, antibiotics, hormones, and GMOs;
- ♦ preservation and improvement of natural resources (soil, water, biodiversity);

- ♦ mandatory certification of organic production.

Additionally, in 2016, the Rules for the Production, Storage, Transportation, and Sale of Organic Products, as well as the List of Allowed Substances and Methods for Organic Production, were approved, which form a more specific regulatory framework at the sub-legislative level.

However, the development of the organic sector in Kazakhstan is still limited by a number of factors of a regulatory and institutional nature:

- ♦ insufficient integration of the requirements for organic production into agro-food and environmental strategies;
- ♦ limited measures of state support for producers of organic products;
- ♦ the absence of a developed system for the domestic market and traceability of certified products;
- ♦ fragmented coordination among the authorities responsible for agriculture, ecology, certification, and foreign trade.

Despite the existence of a legal framework, the volume of certified organic products remains relatively small: according to the Ministry of Agriculture, in 2022, approximately 303,000 hectares in Kazakhstan were used for organic farming, and 38 enterprises produced certified products, focusing mainly on export [12].

It should be noted that the non-governmental sector plays an active role: since 2013, the Federation of Organic Movement “KazFOAM” has been operating in the republic, as well as a number of international programs aimed at providing technical assistance and training personnel in this field.

Thus, a basic legal framework for regulating organic agriculture has been formed in Kazakhstan; however, for its effective development in the context of food security, more systematic institutional support, improvement of certification mechanisms, development of the domestic market, and enhancement of interdepartmental interaction are required.

3. Legal regulation of organic agriculture in the People’s Republic of China.

The People’s Republic of China (PRC) regards issues of food security and sustainable agriculture as strategic directions of state policy, which is confirmed by the inclusion of the agricultural sector in long-term national development plans. China has historically been a country dominated by agriculture. Being the most populous country in the world, China has largely managed to feed approximately 21% of the world’s population using only 9% of the world’s cultivated land [13]. Unlike many countries, in the PRC, the formation of legal regulation of organic agriculture was carried out not in a fragmented manner but within the framework of a broad institutional reform of the agricultural sector, which began in the 1990s.

Organic agriculture in the PRC began to develop in the mid-1990s and was rapidly institutionalized. As early as 2004, the National Center for Organic Product Certification (COFCC) was established under the Ministry of Agriculture, which ensured the creation of a unified certification system. In 2005, the National Standards for Organic Production were adopted, and in 2011, the updated standard GB/T 19630 was introduced, including norms for production, processing, labeling, and management.

Since May 1, 2022, new standards GB/T 1963–2020 (Parts 1–4) have come into force in the PRC, ensuring stricter requirements for organic production, including:

- ♦ strict restriction on the use of chemical substances;
- ♦ mandatory third-party certification;
- ♦ multi-level monitoring system, including electronic traceability of products;
- ♦ strict separation of organic and non-organic production chains.

The legal basis for organic agriculture in the PRC is embedded in a broader system of food and environmental legislation. The most important documents are:

- ♦ Law of the People’s Republic of China “On Food Safety” (Food Safety Law), in the latest revision of 2023;
- ♦ Rural Revitalization Plan (Rural Revitalization Strategy, 2018–2025), providing for the ecologicalization of the agricultural sector;
- ♦ Law “On the Prevention of Agricultural Pollution of the Environment” (2017);
- ♦ Law on the Protection of the Quality of Agricultural Products (Agricultural Product Quality and Safety Law, 2006).

In the People’s Republic of China, an Action Plan for the Development of “Smart” Agriculture has been adopted, covering the period from 2024 to 2028. Its goal is to create, by 2028, a digital framework

for plant cultivation technology and a national big data platform for agriculture and rural areas [14]. The National Action Plan for Smart Agriculture (2024–2028) demonstrates China's strategic approach to the digitalization of the agricultural sector:

- ♦ The goal of achieving a level of digital integration in agricultural production of more than 32% by 2028.
- ♦ Development of a national big data platform in agriculture to improve analysis and decision-making.
- ♦ Creation of pilot programs in key provinces for testing and implementing innovative technologies.
- ♦ Development of digital agricultural productions, which can revolutionize traditional methods of farming.

These initiatives show that China is striving to become a leader in the field of smart agriculture, which can significantly increase the efficiency and sustainability of agricultural production.

Despite the scale of the legal and institutional framework, the PRC faces a number of challenges in the field of organic agriculture:

- ♦ a significant proportion of small-scale producers lacking access to certification;
- ♦ high costs associated with the transition to organic technologies;
- ♦ the need to increase consumers' trust in the certification system;
- ♦ regional differences in administrative practices and control standards.

Nevertheless, China is actively integrating international principles of sustainable development into its national regulatory framework, cooperating with the FAO and IFOAM, and occupies one of the leading positions in the world in terms of the volume of production and export of organic products.

Thus, the legal system of the People's Republic of China demonstrates a systemic and strategically oriented approach to the development of organic agriculture as one of the pillars of ensuring national food security and environmental sustainability.

4. Comparative analysis of the approaches of the Republic of Kazakhstan and the People's Republic of China to the legal regulation of organic agriculture.

A comparison of the legal regulation of organic agriculture in the Republic of Kazakhstan and the People's Republic of China makes it possible to identify both points of convergence and significant differences in institutional and regulatory approaches to ensuring food security based on sustainable agricultural production.

1. Legislative framework and institutionalization

Both countries recognize, at the legislative level, organic farming as an important area of sustainable agriculture. In Kazakhstan, the foundation of legal regulation is the Law "On the Production of Organic Products" of 2015, while in China the regulatory framework is significantly broader and includes not only specialized standards (GB/T 19630) but also sectoral laws (on product safety, protection of agricultural land, prevention of pollution, etc.).

In the People's Republic of China, an institutionally comprehensive approach is observed: issues of certification, monitoring, traceability, and state supervision over organic products are enshrined in several levels of legislation and subordinate legal acts. In Kazakhstan, the corresponding certification and control system still remains in the stage of formation and largely depends on international partnerships and donor programs.

2. Instruments of state stimulation

In China, the development of the organic sector is actively supported through state subsidy programs, tax benefits, scientific research initiatives, and infrastructure development (especially within the framework of the "Green Belt" and rural revitalization program). Kazakhstan, in turn, does not provide for sustainable mechanisms of state support for organic producers in its legislation, except for general support for agriculture within the framework of state programs for the development of the agro-industrial complex.

3. Certification and control

In the People's Republic of China, a centralized certification and control system is in operation, integrated with the national digital traceability platform. In Kazakhstan, on the contrary, certification is carried out mainly through international organizations (for example, IMO, Kiwa BCS), which complicates the development of the domestic organic product market. The absence of a full-fledged

national certification system creates barriers for local producers and reduces the level of consumer trust.

4. Market infrastructure and consumer culture

The People's Republic of China demonstrates a high level of development of the domestic market for organic products, including specialized distribution networks, marketing campaigns, and educational initiatives. In Kazakhstan, organic products are predominantly oriented towards export (to the EU, South Korea, Japan), domestic demand remains low, and consumer awareness is limited.

5. International integration

China is actively participating in international initiatives (IFOAM, FAO, Codex Alimentarius) and developing bilateral agreements in the field of mutual recognition of standards. Kazakhstan also cooperates with international organizations; however, the level of integration and participation in international standard-setting activities still lags significantly behind China's experience.

Thus, the comparative analysis shows that China demonstrates a more comprehensive, systemic, and strategically structured approach to the legal regulation of organic agriculture. Kazakhstan, in turn, is at the stage of forming a sustainable regulatory and institutional model and can draw useful lessons from China's experience, especially in terms of policy coordination, digitalization of certification, and development of the domestic market for organic products.

Conclusion

The conducted legal and comparative-legal analysis has demonstrated that organic agriculture is not only an alternative model of agricultural production but also a key instrument for ensuring long-term food security. Kazakhstan and China exhibit different levels of institutional development in this sector: while China has established an extensive system of legal regulation, digital monitoring, and comprehensive state support, the Republic of Kazakhstan is still in the formative stage of its legal and infrastructural framework.

Based on the analysis, the following conclusions and practical recommendations can be drawn:

1. Food security in modern conditions cannot be achieved solely through the intensification of agriculture. It requires the development of sustainable and environmentally safe models of production, particularly organic farming, by granting it a priority status within national agricultural policy.

2. The legal potential of organic agriculture goes beyond agricultural and environmental regulation, as it functions as a mechanism for realizing the right to food enshrined in international legal instruments (ICESCR, UDHR). In this regard, it is recommended to expand legal guarantees for both producers and consumers of organic products, including state subsidies and protections against unfair competition.

3. China's regulatory model, which integrates strategic planning, a digital certification system, and comprehensive state support for producers, can be adapted in Kazakhstan. Practical steps include:

- ♦ introducing a national digital platform for the certification and monitoring of organic products;
- ♦ establishing specialized agencies or units within the Ministry of Agriculture of Kazakhstan responsible for coordination in this field;
- ♦ expanding state support programs for small and medium-sized farms transitioning to organic practices.

4. International standards and institutions (Codex Alimentarius, IFOAM, FAO, WTO) should serve as the foundation for harmonizing legislation in Kazakhstan and China, facilitating cross-border trade in organic products, and enhancing consumer trust. Kazakhstan should more actively engage with international mechanisms, including participation in FAO and CFS working groups.

5. To ensure the long-term sustainability of food security, it is essential to integrate organic agriculture as a priority element in Kazakhstan's national strategies (such as the Concept for the Development of the Agro-Industrial Complex and the Green Economy Transition Programs) as a driver of sustainable development and rural well-being.

In summary, organic agriculture, provided that consistent legal and institutional frameworks are established, can occupy a central role in ensuring food security and the sustainable development of rural areas in Kazakhstan. The adaptation of China's experience may accelerate this process and significantly enhance its effectiveness.

For Kazakhstan, these processes represent a valuable guide in forming a long-term strategy for the development of organic agriculture. Special attention should be paid to the institutional strengthening of the sector, the development of the legal and regulatory framework, the improvement of the certification and product traceability system, as well as the stimulation of demand in the domestic market. Collectively, these measures will contribute to the formation of a sustainable model of national food security, based on the principles of environmental responsibility, economic efficiency, and social inclusiveness. The review conducted revealed that the successful implementation of innovations in agriculture, including organic farming practices, depends on a set of factors – socio-demographic, psychological, and contextual – that interact in the decision-making process. This confirms the need for a systemic approach in the development of policies and research strategies in this field.

REFERENCES

- 1 World Population Prospects: The 2017 Revision. URL: <https://www.un.org/en/desa/world-population-prospects-2017-revision> (accessed: 10.06.2025)
- 2 Булхайрова Ж., Примбетова Ч., Косымбаева Ш. Продовольственная безопасность Казахстана на современном этапе развития // Экономическая серия Вестника ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. – 2023. – № 1. – С. 82–95. URL: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-1-82-95>.
- 3 Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН. Римская декларация по вопросам продовольственной безопасности. – Рим: ФАО, 1996.
- 4 McKeon N. Global Food Governance // Development. 2021. Vol. 64. P. 48–55. URL: <https://doi.org/10.1057/s41301-021-00299-9>.
- 5 Шуланбекова Г. Некоторые вопросы правового регулирования продовольственной безопасности в Республике Казахстан // Journal of Actual Problems of Jurisprudence. – 2019. – № 68(4). – С. 159–162. URL: <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/1970>.
- 6 Shennan C., Krupnik T., Baird G., et al. Organic and Conventional Agriculture: A Useful Framing? // Annual Review of Environment and Resources. 2020. Vol. 42. P. 317–346.
- 7 Sapbamrer R., Thammachai A. A systematic review of factors influencing farmers' adoption of organic farming // Sustainability. 2021. Vol. 13(7). P. 1–28.
- 8 Meemken E.M., Qaim M. Organic agriculture, food security, and the environment // Annual Review of Economics. 2018. Vol. 10. P. 39–63.
- 9 Reganold J.P., Wachter J.M. Organic agriculture in the twenty-first century // Nature Plants. 2016. Vol. 2. No. 2. P. 15221.
- 10 IPES-Food. From Uniformity to Diversity: A paradigm shift from industrial agriculture to diversified agroecological systems. Brussels: IPES, 2016.
- 11 О концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2030 годы. Постановление Правительства РК от 12 октября 2021 г. № 582. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000582> (дата обращения: 12.04.2025)
- 12 Матайбаева Г.А., Токенова С.М., Кеңес Г.К. Органикалық өнімдер нарығы: тенденциялар және даму перспективалары // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. – 2023. – № 3. – С. 67–77.
- 13 Liu Y., Zhou Y., et al. Reflections on China's food security and land use policy under rapid urbanization // Land Use Policy. 2021. Vol. 109. Article 105699. URL: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105699>.
- 14 Wu W., Feng X., Lu C. The rise of smart agriculture in China: current situation and suggestions for further development // Experimental Agriculture. 2024. Vol. 60. Article e28. DOI: 10.1017/S001447972400022X.

REFERENCES

- 1 World Population Prospects: The 2017 Revision. URL: <https://www.un.org/en/desa/world-population-prospects-2017-revision> (accessed: 10.06.2025). (In English).
- 2 Bulhairova Zh., Primbetova Ch., Kosymbaeva Sh. (2023) Prodovol'stvennaja bezopasnost' Kazahstana na sovremennom jetape razvitija // Jekonomicheskaja serija Vestnika ENU im. L.N. Gumileva. No.1. P. 82–95. URL: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-1-82-95>. (In Russian).
- 3 Prodovol'stvennaja i sel'skohoz'jajstvennaja organizacija OON. Rimskaja deklaracija po voprosam prodovol'stvennoj bezopasnosti. Rim: FAO, 1996. (In Russian).
- 4 McKeon N. (2021) Global Food Governance // Development. Vol. 64. P. 48–55. URL: <https://doi.org/10.1057/s41301-021-00299-9>. (In English).

- 5 Shulanbekova G. (2019.) Nekotorye voprosy pravovogo regulirovaniya prodovol'stvennoj bezopasnosti v Respublike Kazakhstan // Journal of Actual Problems of Jurisprudence. No. 68(4). P. 159–162. URL: <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/1970>. (In Russian).
- 6 Shennan C., Krupnik T., Baird G., et al. (2020) Organic and Conventional Agriculture: A Useful Framing? // Annual Review of Environment and Resources. Vol. 42. P. 317–346. (In English).
- 7 Sapbamrer R., Thammachai A. (2021) A systematic review of factors influencing farmers' adoption of organic farming // Sustainability. Vol. 13(7). P. 1–28. (In English).
- 8 Meemken E.M., Qaim M. (2018) Organic agriculture, food security, and the environment // Annual Review of Economics. Vol. 10. P. 39–63. (In English).
- 9 Reganold J.P., Wachter J.M. (2016) Organic agriculture in the twenty-first century // Nature Plants. Vol. 2. No. 2. P. 15221. (In English).
- 10 IPES-Food. From Uniformity to Diversity: A paradigm shift from industrial agriculture to diversified agroecological systems. Brussels: IPES, 2016. (In English).
- 11 O koncepcii razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2021–2030 gody. Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 12 oktjabrja 2021 g. No. 582. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000582> (data obrashhenija: 12.04.2025). (In Russian).
- 12 Matajbaeva G.A., Tokenova S.M., Keñes G.K. (2023) Organikalyq önimder naryǵy: tendencijalar zhāne damu perspektivalary // Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. No. 3. P. 67–77. (In Kazakh).
- 13 Liu Y., Zhou Y., et al. (2021) Reflections on China's food security and land use policy under rapid urbanization // Land Use Policy. Vol. 109. Article 105699. URL: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105699>. (In English).
- 14 Wu W., Feng X., Lu C. (2024) The rise of smart agriculture in China: current situation and suggestions for further development // Experimental Agriculture. Vol. 60. Article e28. DOI: 10.1017/S001447972400022X. (In English).

ВАНГ ДАЛИН,¹

докторант.

e-mail: 1250889634@qq.com

ORCID ID: 0009-0004-0111-0911

НЫСАНБЕКОВА Л.Б.,^{*1}

PhD, доцент.

*e-mail: lazzat_nb9@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1547-6816

ШЕНГ ЧЖАН,²

з.ғ.д., профессор.

e-mail: sheng-zhang@mail.xjtu.edu.cn

ORCID ID: 0000-0001-7532-1923

¹әл-Фараби атындағы Қазақ

ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Сиань Цзяотун университеті,

Сиань қ., Қытай

ОРГАНИКАЛЫҚ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ КОНТЕКСТІНДЕ (ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ ҚЫТАЙ ХАЛЫҚ РЕСПУБЛИКАСЫ МЫСАЛЫНДА)

Андатпа

Қазіргі құқықтық кеңістікте бұл сала тек қана реттеу тетіктерін жетілдіруді ғана емес, сонымен қатар аграрлық саясатты экологиялық және әлеуметтік бағытталған үлгілерге концептуалды түрде қайта бағдарлауды талап етеді. Мақалада агроэкологиялық тәсілдің институционалданған нысаны ретінде органикалық ауыл шаруашылығын қоса алғанда, тұрақты аграрлық тәжірибелерді құқықтық реттеуге бағытталған халықаралық және ұлттық құқықтық тетіктер жүйесі қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – азық-түлікке қол жеткізу құқығы мен Тұрақты даму мақсаттарына жету контекстінде тұрақты ауыл шаруашылығын реттейтін қолданыстағы құқықтық құрылымдарға жан-жақты құқықтық талдау жүргізу. Зерттеу аясында келесі міндеттер

қойылды: азық-түлік қауіпсіздігі саласында жаһандық үйлестіруді қамтамасыз ететін негізгі халықаралық-құқықтық актілер мен институционалдық платформаларды айқындау; Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасындағы органикалық ауыл шаруашылығын құқықтық реттеудің ұлттық тәсілдерін талдау; аграрлық саладағы экологиялық талаптарды іске асырудағы құрылымдық құқықтық кедергілер мен олқылықтарды анықтау. Зерттеудің ғылыми жаңалығы – азық-түлік пен экологиялық қауіпсіздіктің күрделі сын-қатерлері жағдайында аграрлық трансформация құралы ретінде құқықты көпдеңгейлі (жаһандық және ұлттық) тұрғыда қарастыру болып табылады.

Тірек сөздер: органикалық өнім, тұрақты ауыл шаруашылығы, азық-түлік қауіпсіздігі, құқықтық реттеу, сертификаттау, қоршаған орта, халықаралық стандарттар.

ВАНГ ДАЛИН,¹

докторант.

e-mail: 1250889634@qq.com

ORCID ID: 0009-0004-0111-0911

НЫСАНБЕКОВА Л.Б.,^{*1}

PhD, доцент.

*e-mail: lazzat_nb9@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1547-6816

ШЕНГ ЧЖАН,²

д.ю.н., профессор.

e-mail: sheng-zhang@mail.xjtu.edu.cn

ORCID ID: 0000-0001-7532-1923

¹Казахский национальный университет

им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

²Университет Сиань Цзяотун,

г. Сиань, Китай

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЧЕСКОГО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ)

Аннотация

В современном правовом поле данная сфера требует не только совершенствования регуляторных механизмов, но и концептуальной трансформации аграрной политики в сторону экологически и социально ориентированных моделей. В статье рассматривается система международных и национальных правовых механизмов, направленных на регулирование устойчивых аграрных практик, включая органическое сельское хозяйство как институционализированную форму агроэкологического подхода. Целью исследования является проведение комплексного правового анализа существующих нормативных конструкций, регулирующих устойчивое сельское хозяйство в контексте реализации права на питание и достижение целей устойчивого развития. В рамках исследования решаются следующие задачи: выявить ключевые международно-правовые акты и институциональные платформы, обеспечивающие глобальную координацию в сфере продовольственной безопасности; проанализировать национальные подходы к правовому регулированию органического сельского хозяйства в Республике Казахстан и Китайской Народной Республике; выявить структурные правовые барьеры и недостатки в реализации экологических требований в аграрном секторе. Научная новизна исследования заключается в многоуровневом (глобальном и национальном) рассмотрении права как инструмента аграрной трансформации в условиях комплексных вызовов продовольственной и экологической безопасности.

Ключевые слова: органическая продукция, устойчивое сельское хозяйство, продовольственная безопасность, правовое регулирование, сертификация, окружающая среда, международные стандарты.

Article submission date: 14.07.2025

INFORMATION FOR READERS

The scientific journal Eurasian Scientific Journal of Law is included in the List of scientific publications (List 2) recommended by the Committee for Quality Assurance in Science and Education of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan for publishing the main results of scientific activity, the «Law» section.

(Order of the Committee for Quality Assurance in Science and Education of the Ministry of Education and Higher Education of the Republic of Kazakhstan No. 893 dated **05.06.2025** «On Amendments to Order No. 603 dated July 12, 2024 «On Approval of the List of Scientific Publications Recommended by the Committee for Control in Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for Publication of the Main Results of Scientific Activity»).

ОҚЫРМАНДАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

Eurasian Scientific Journal of Law ғылыми журналы Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті негізгі ғылыми нәтижелерді жариялау үшін ұсынған ғылыми басылымдар тізіміне (2-тізім) енгізілді, «Құқық» саласы.

(ҚР ҒЖБМ Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету комитетінің **05.06.2025 ж.** № 893 бұйрығына сәйкес «2024 жылғы 12 шілдедегі № 603 бұйрыққа толықтыру енгізу туралы «Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ұсынған ғылыми басылымдар тізімін бекіту туралы»).

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

Научный журнал Eurasian Scientific Journal of Law включен в Перечень научных изданий (Список 2), рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности, отрасль «Право»

(приказ Комитета по обеспечению качества в сфере науки и образования МНВО РК № 893 от **05.06.2025 г.** «О внесении дополнений в приказ № 603 от 12 июля 2024 г. «Об утверждении Перечня научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности»)).

REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED IN THE EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW

Manuscripts are accepted in Kazakh, Russian and English through the official website of the journal (<https://esjl.turan-edu.kz/jour>), which provides with the detailed instructions for authors about the process of submitting articles, as well as publication fees.

The text of the article must be typed in **WINWORD XP** or *. RTF (Reach text format). **Times New Roman** font, size **14**, the text must be typed in one interval and not exceed **12** pages.

IRSTI, UDC and JEL are printed in the upper left part of the sheet.

Then, in the upper right part of the sheet, the author's surname and initials, place of work, academic degree and title, name of the country and city, and e-mail are printed in three languages (Kazakh, Russian, and English). If there are several authors, indicate the main author of the article (with the*sign). In the middle of the sheet, **the name of the manuscript** is printed in capital letters, followed by **key words** (5-7 words, including no more than two phrases) in three languages. Then there is the text that should be printed without hyphenation, observing the following field sizes: left-30 mm, right-10 mm, top-15 mm, bottom-20 mm. The paragraph indent begins with the third character. Formulas must be given in the **formula editor** application (Microsoft Equation). **Tables, figures, and diagrams** are printed without fills.

In the text, references to the literature used are given in **square brackets**, the list of references is printed at the end of the article comprising 5–20 titles. The reference presented in the Cyrillic alphabet is given in two versions – in the original and in the Romanized alphabet (**transliteration** – <http://www.translit.ru>).

A short abstract (150-200 words, 14 size) should be given in three languages after the list of references, which indicates the purpose of the article and the research methods used. Then **the title of the article** is also printed in three languages.

Authors of the journal should adhere to the following requirements concerning the structure of the article in accordance with the headings (**title, abstract, keywords, introduction, materials and methods, results, discussion, conclusion, information about funding (if available), references, transliterated list of references**).

The headings of the structural elements of the article should be given in bold.

The text of the article must be original, not previously published anywhere.

The article is subjected to “blind” review, the reviewers are appointed by the Editorial board of the journal.

At the end of the article, please indicate your full name, return address, phone numbers, fax, and e - mail address.

The author (s) is/are responsible for the content of the article. The opinion of the Scientific and Editorial Board does not always coincide with the opinion of the author (s). The Editorial Board reserves the right to publish or reject articles.

In order to identify and prevent scientific plagiarism, in accordance with the “Regulations on the organization of activities for the identification and prevention of scientific plagiarism at Turan University”, the Editorial board of the journal checks articles submitted for publication for anti-plagiarism.

A link to our publication is required when reprinting it.

Our address: **050013, Almaty, Satpaev ave. 1A, Turan University**

Phone: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Website: <https://esjl.turan-edu.kz/jour>

Editorial board

**EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW ЖУРНАЛЫНДА ЖАРИЯЛАНАТЫН
МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР**

Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде журналдың ресми сайты (<https://esjl.turan-edu.kz/jour>) арқылы қабылданады, онда авторларға мақалаларды жіберу үдерісі, сондай-ақ ақы төлеу туралы толық нұсқаулық бар.

Мәтін **WINWORD XP** немесе*. **RTF (Reach text format)** форматында терілуі тиіс. **Times New Roman** шрифт, **14** кегль. Жазба мәтіні бір жол аралығы арқылы теріліп, **12 беттен** аспауы тиіс.

Парақтың үстінгі сол жақ бұрышында **FTAMИ, ӘОК** және **JEL** жазылады.

Одан әрі, парақтың оң жақ жоғары бөлігінде автордың тегі мен инициалдары, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы, ел мен қала атауы, e-mail үш тілде сөздер (қазақша, орысша және ағылшынша) жазылады, егер бірнеше автор болса – мақаланың негізгі авторын (* белгісімен) көрсетіңіз. Парақтың ортасына материалдың **атауы** бас әріптермен, одан әрі – **тірек сөздер** (5–7 сөз, екі сөз тіркесінен аспауы керек) үш тілде жазылады. Содан кейін мәтіннің келесі жиек мөлшерін сақтай отырып, **тасымалдаусыз** басу қажет: сол жақ – 30 мм, оң жақ – 10 мм, үстінгі – 15 мм, астыңғы – 20 мм сақтай отырып тасымалсыз жазылады. Азат жол үшінші белгіден басталады. Формулалар тек **формалар редакторы (Microsoft Equation)** қосымшасында терілу керек. **Кестелер, суреттер және схемалар** қосымша бояуларсыз жазылады.

Мәтінде **квадрат жақшалар** ішінде қолданылған әдебиеттерге сілтемелер, ал **қолданылған әдебиеттер** тізімі мақала соңына 5–20 атау көлемінде жазылады. Кириллицада ұсынылған әдебиеттер екі нұсқада - түпнұсқада және романизацияланған алфавитте (**транслитерация** - [http:// www.translit.ru](http://www.translit.ru)) беріледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімінен кейін мақаланың мақсаты мен қолданылған зерттеу әдістері көрсетілген **андатпа** (150–200 сөз, 14 кегль) үш тілде жазылады. Одан әрі, мақаланың **атауы** үш тілде жазылады.

Журналдың потенциалды авторлары тақырыптарына сәйкес мақаланың құрылымы бойынша келесі ережелерді ұстануы тиіс (**атауы, андатпа, тірек сөздер, кіріспе, материалдар мен әдістер, нәтижелер, талқылаулар, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), әдебиеттер, транслитерацияланған әдебиеттер тізімі**).

Мақаланың құрылымдық элементтерінің тақырыптары қалың қаріппен көрсетілуі керек.

Мақала мәтіні еш жерде жарияланбаған түпнұсқалық нұсқада болуы тиіс.

Мақала жасырын рецензиялаудан өтеді, рецензенттерді журналдың редколлегиясы тағайындайды.

Мақаланың соңында толық аты-жөнін, кері мекенжайын, телефондарын, факсін, электрондық пошта мекенжайын (e-mail) көрсетуіңізді сұраймыз.

Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты. Ғылыми-редакциялық кеңестің пікірі әрдайым автордың (авторлардың) пікірімен сәйкес келе бермейді. Редакциялық кеңес мақалаларды жариялау немесе қабылдамау құқығын өзіне қалдырады.

Ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу мақсатында «Тұран» университетінде ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу жөніндегі қызметті ұйымдастыру туралы ережеге) сәйкес журнал редакциясы жариялауға ұсынылған мақалаларды антиплагиат бойынша тексерістен өткізеді.

Біздің басылымға қайта басылған кезде сілтеме міндетті.

Біздің мекен-жайымыз: **050013, Алматы қ., Сәтпаев көш., 16Аа, «Тұран» университеті.**

Анықтама телефоны: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: **<https://esjl.turan-edu.kz/jour>**

Редакциялық алқа

**ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ
В ЖУРНАЛЕ EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW**

Материалы принимаются на казахском, русском и английском языках через официальный сайт журнала (<https://esjl.turan-edu.kz/jour>), в котором имеется подробная инструкция для авторов о процессе подачи статей, а также об оплате публикации.

Текст статьи должен быть набран в **WINWORD XP** или *. RTF (Reach text format). Шрифт **Times New Roman**, кегль **14**, текст должен быть набран через один интервал и не превышать **12** страниц.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ, УДК и JEL**.

Далее в правой верхней части листа печатаются на трех языках (казахском, русском и английском) фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание, название страны и города, e-mail; если авторов несколько – указать основного автора статьи (знаком*). В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова** (5–7 слов, в том числе не более двух словосочетаний) на трех языках. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов**, соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation)**. **Таблицы, рисунки и схемы** печатаются без заливок.

В тексте в **квадратных скобках** даются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи в количестве 5–20 наименований. Литература, представленная на кириллице, дается в двух вариантах – в оригинале и романизированным алфавитом (**транслитерация** – <http://www.translit.ru>).

После списка литературы должна быть **аннотация** (150–200 слов, 14 кегль) на трех языках, в которой указываются цель статьи и использованные методы исследования. Далее печатается **название статьи** также на трех языках.

Потенциальные авторы журнала должны в соответствии с заголовками придерживаться следующих правил по структуре статьи (**название, аннотация, ключевые слова, введение, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информация о финансировании (при наличии), литература, транслитерированный список литературы**).

Заголовки структурных элементов статьи должны быть выделены жирным шрифтом.

Текст статьи должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

Статья проходит «слепое» рецензирование, рецензенты назначаются редколлегией журнала.

В конце статьи просим указать Ф.И.О. полностью, обратный адрес, телефоны, факс, адрес электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения статей.

В целях выявления и предотвращения научного плагиата в соответствии с «Положением об организации деятельности по выявлению и предотвращению научного плагиата в университете «Туран» редакцией журнала проводится проверка на антиплагиат статей, представленных для публикации.

Ссылка на наше издание при перепечатке обязательна.

Наш адрес: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».**

Телефон для справок: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: **<https://esjl.turan-edu.kz/jour>**

Редакционная коллегия

**EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL OF LAW
(ESJL)**

**Scientific and practical journal
№ 3(12) 2025**

Computer layout: Zhuikova M.A.
Proofreader: Skuratova I.M.

Signed to the press on 19.09.2025
Offset paper No. 1,62 x 84/16. Density 80g/m².
Conditional printed sheets 20,0 Conditional publishing sheets 20,8
Circulation 500 copies
Order No. 17

Editorial Office address:
The original layout was prepared by the editorial and
publishing Department of Turan University

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».
Тел.: 260-40-18, 260-70-00.